P. N. Krasnov

VOJNA

III. knj.

Od dvoglava orla do crvena barjaka

302

ZABAVNA BIBLIOTEKA

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREDJUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ.
KOLO XXV. KNJIGA 302.

VOJNA

OD GODINE 1914—1917.

TREĆA KNJIGA ROMANA
»OD DVOGLAVA ORLA DO CRVENA BARJAKA«

NAPISAO
P. N. KRASNOV

(SVEZAK I.)

ZAGREB 1922.
NAKLADA KR. ZEMALJSKE TISKARE.

TREĆA KNJIGA

I

Sunce je naginjalo na zapad, spuštajući se k visokim gorama. Na vršku Pilatusa jarko je blistao ledenjak, poigravajući iskrama. U nizini se smirilo tamno-sivo Luzernsko jezero, presijecano nekolikim parobrodima, ladjicama, koje su krstarile ispod bogatoga mjestanca G., punog raskošnih hotela i vila. Malo nastranu, na cesti prema malenom starinskom gradu B., stajao je dražestan zamak, okružen sjenovitim perivojem. U taj su čas traci sunca na zapadu obasjavali taj zamak — sa crvenim zavjesama po balkonima, crvenim žaluzijama i crvenim fuksijama, koje su pokrivale nasade pored balkona — i sav se zamak pričinjao krvavim usred crvenoga cvijeća.

Čovjek, idući prema njemu, zaustavio se na putu pod velikim višnjovim drvetom, koje se osulo krupnim crnim plodovima, i nehotice pomislio: — kako je to čudnovato! Kako li pristaje ta krvava odjeća kući, kojoj je gospodarom taj divlji čovjek, kojemu iz svake riječi odiše rasap i krv. Pa ipak, ja volim toga čovjeka . . . ja vjerujem njemu, i više nego vjerujem — vjerujem u njega i u to, da je u njemu odgonetka sreće čovječanstva.

Čovjek, koji se približavao crvenoj kući, što je bila oblivena purpurnim zrakama sunca, bio je Kor-

žikov. Nije se promijenio od onoga doba, kad mu je umrla žena Marusja, a on otišao iz Rusije. Imao je tek više bora na čelu i na sljepočicama. Neuredna ridja brada bila mu je isto tako duga kao i neodredjena oblika; ridja kosa ispod zabačenog mekanog, crnog, pustenog šešira, bila je isto tako gusta i zamršena kao i u vrijeme njegova petrogradskog života. Išao je k svojemu učitelju i pokrovitelju Nikolaju Iljiću Burjanovu, nazvanom u stranci Proninu.

Nikolaj Iljić Burjanov bio je čudnovat čovjek; čudnovata i ružna bila mu je prošlost. Bio je sin bogata vlastelina na Volgi, rodio se u patrijarhalnoj ruskoj porodici. Imao je brata i dvije sestre, koje je volio. Bio je još dječak, kad se u porodici odigrala drama. Imali su premetačinu, zatvorili mu starijega brata, našto je došao sud i tamnica na smrt osudjenih. Brata su mogli spasiti, samo je trebalo, da on potpiše nekakav papir. Burjanovi su imali sveza, pa su u noći pred izvršenjem kazne pustili majku i maloga Nikolaja k osudjenome. U tamnici je bilo hladno i vlažno. Svjetiljka je gorjela blijedo, trepereći žutim, mrtvim svijetlom. Ravnodušni stražar u modroj odori sjedio je u kutu i zijevao. Mati Burjanova uporno je i tvrdokorno klečala pred sinom i pružala mu pripravljenu molbenicu. Šutjela je. Samo je kadikad potezala jedanaestogodišnjega Nikolaja, koji je stajao pored nje, i govorila: — moli brata, Nikoljenka!...

No brat je bio neumoljiv. I došla je smrtna kazna sa svim onim, što dolazi s njom. S popratnim vodom, srditim bubnjanjem, prokurorom, svećenikom, oružničkim časnikom, vrećom prebačenom preko glave i već unapred, još za živa čovjeka, pripravljenim lijesom. Bila je tu mati, okamenjena u nijemom očaju, i Nikolaj, koji je sve to gledao ravnodušnim i radoznalim očima. Bilo je rano jutro i prekrasno sunce, koje se naglo dizalo iza kamenih stijena.

Nakon toga se u njegovu mozgu dogodio nekakav preokret. On je dobro učio u gimnaziji, ali su ga osumnjičili zbog neke stvari, zatvorili ga, a on pobjegao u inozemstvo i postao političkim emigrantom. Da nije imao sredstava, pa da je morao mnogo raditi za svoju egzistenciju, možda bi mu um zadržao svoju otpornost. Ali je on bio dosta bogat, kupio je vilu i počeo da se bavi samo obrazovanjem: da mnogo čita i mnogo misli. Nikad ga nije ostavljao lik brata u predvečerje smrtne kazne, smetene matere, koja je jecala i čelom udarala o pod malene sobice u tvrdjavinskoj tamnici, ni časnika u modrom kaputu, koji je tmuran stajao u kutu. U početku je htio da se sveti čovječanstvu, ali komu da se sveti? Caru, sudcima, onima, koji su sastavljali zakone, krvniku, svećeniku, koji se u posljednji čas protisnuo do brata, ali ga taj gordo odbio, oružničkom časniku, koji je bio svjedokom materina poniženja ili vojnicima pratnje — svi su oni sudjelovali kod strašne kazne njegova brata, svi su progonili njegovu raspaljenu maštu, ali nitko nije bio stvarno kriv, jer je svaki vršio svoju društvenu dužnost. Dakle, mislio je Nikolaj, treba se svetiti čitavoj javnosti, treba stvoriti sasvim druge životne uvjete, gdje ne će trebati ni smrtnih kazna, ni krvnika, ni svega onoga, što dolazi s time.

U svojoj zagraničnoj osamljenosti pročitao je Marksa. Nesamo da ga je pročitao, nego ga je izučio i naučio napamet.

Tešku nauku njemačkoga filozofa primio je kao istinu, kao otkrivenje. Postalo mu je jasnim, što treba da se radi. Poput većine revolucionarnih emigranata, govorio je i on: — »Dolje samodržavlje!« ali je osjetio, da iza ovoga »dolje« još dolazi vrlo mnogo drugih »dolje«. Njegov je um shvatio, da je beskorisno poricati sve samo u teoriji, već da treba stupiti u borbu protiv svega, što je smatrao nepravilnim u životu i — pobijediti. Ljude je mrzio i prezirao. Još i prije, kao dječak u gimnaziji, za-

zirao je od ljudi, izbjegavao drugove, bio gord i svojeglav. Ono, što je preživio u dan smrtne kazne pibratove, prisililo ga, da posve drugačije motri pitanje o životu i smrti. On je vidio svojega ponosnog, svojeglavog, smjelog i nepokornog brata pred samu smrt — našto je došao konopac, dva-tri grčevita trzaja i pred Nikolajem Iljićem ležalo je hladno, prema svemu ravnodušno tijelo, koje više nije disalo. To mu se, šta više, i svidjalo! Kakova vlast! Eto, pomisli — treba imati takovu vlast, takovu silu, pa se onda može stvoriti zemaljski raj, onda se može propovijedati jednakost i bratstvo, onda se mogu iščupati sve predrasude savremenoga društva. Mislio je, kako da se to izvede, pamet mu se smućivala, ali doživljaji prošlosti, mukli glas savjesti, koja umire, nisu mu dali, da dade oblik i da izlije u sistem ono, što je mislio.

Malo se s kime družio i govorio, pa njegove misli nisu bile nikome poznate. Kako ga je iznenadila jedna pojava, koja je u njemu ostavila neizbrisiv trag! Bilo mu je oko četrdeset i pet godina. Bio je ćelav i sijed, dok mu se raščupane obrve dizale u vis nad uskim, razrokim očima, a čelo mu presijecale duboke brazde. Nad mutnim se i uvelim očima dizala golema prkosna lubanja. Velika i požudna dolnja čeljust svršavala mu se malenim podbratkom, na kojem je u klin rasla svijetla i sijeda brada. Bio je ružan. Njegovo je lice odbijalo, njegov ironičan i preziran pogled ledenio svakoga, tko bi se s njime razgovarao; nikada ga nije ni jedna žena ljubila. Živio je u bogatoj vili, mogao je imati sve, što bi zaželio, — ali se hranio kojekako, i da nije bilo njegove sestre Nadežde Iljinišne, koja je pazila na njega, gladovao bi. Spavao je na tvrdoj, uskoj i zaprljanoj postelji, a odijevao se neuredno. Smatrali su ga suludim čudakom, bojali ga se i nitko ga nije volio. No njemu je to bilo svejedno. Što su ga manje voljeli, to je više i on mrzio i prezirao ljude. U njegovu se mozgu stvarala velika osnova

socijalističkog društva i novog uredjenja ljudskog života, i za tu je osnovu trebao žrtava, ali se on sam bojao krvi.

U to doba kolebanja i sumnja, dogodilo se ono, što je najzad opredijelilo sav njegov dalji životni put i stvorilo program njegovom djelovanju. Bilo je to godine 1914. Bila je isto ovako topla, jasna i sunčana večer, kao i sada. Modro se nebo odražavalo u jezeru, a u jezero su se sunovraćale svojim odrazima i ružičaste gore. U hotelu je svirala glazba, čuli se ljudski glasovi, smijeh, tamo je ključao život. Nikolaj Iljić se uvukao u tudj voćnjak, gdje je gasio žedju višnjama. Odande ga je istjerala ugojena, gruba vratarica i on podje prema jezeru, praćen njenim psovkama.

Došavši do obale, zaustavi se. Nije osjećao prirodnih krasota, jer nije vjerovao u Boga, pa nije shvaćao krasote i harmonije svemira, ali ga je ipak zadivila veličanstvenost usnula jezera. Bilo je mirno i gorjelo je crvenilom zapada. Daleko u njegovoj dubini odražavao se ružičasti Pilatus. Gore je privlačio svojom nedostizivom visinom, a dolje, u odrazu jezera, svojom tajanstvenom dubinom. Šareni su kamenčići tiho šuštali pod pritiskom valova. Na obali je iva šumjela svojim dugim lišćem. Na pola vrste svirala je glazba i razlijegali se glasovi iz bogata hotela, dok je ovdje bilo tiho.

Nešto gurnu Nikolaja Iljića. Njemu se pričini, da se nešto mora dogoditi. Pogleda u vodu i opazi, kako se u dubini mrači, kako postaje zelena i kako kako se u njoj gubi kamenje. Nikolaj Iljić osjeti, kako se njegova volja podvrgava tudjem uticaju, kako netko dobiva vlast nad njim. I njegov zamagljeni mozak prvi put osjeti strah. On se nadvlada i gordo i prezirno okrene. Naokolo je bilo tako tiho, da je čuo, kako je na dvadeset koraka od njega pretrčao po cesti pas; nitko mu se nije mogao neopaženo približiti, a ipak je na dva koraka iza njega stajao čovjek i uporno ga promatrao. Bio je to su-

honjav visok starac, židov sijede brade, koja je dopirala do sredine prsiju. Bio je odjeven u dug, crn kaput. Ruke su mu bile skrštene na grudima, glava spuštena, a sam pogled njegovih tamnih očiju bio je uprt u Nikolaja Iljića. Otkuda je došao i što hoće od mene? pomisli Nikolaj Iljić i pogleda židova. Htio ga je osloviti, ali ga židov suzdrži, pruživši ruke i pozivajući ga, da šuti i sluša.

— Ja vas poznajem, rekao je muklim glasom, koji je dolazio od nekud iz dubine. Dugo smo mislili na vas, dogovarali se i napokon odlučili, da ćete vi biti onaj, komu ćemo povjeriti našu veliku stvar.

— Tko je to »mi?« upita Nikolaj Iljić.

— To nije dano neposvećenima da znaju. Mi, to je velika sila. Mi smo — pobjeda nad svijetom.

— A čemu pobjeda?

— Da se sve razruši i iznova sazida, — reče muklo starac.

— Znadem. Ali kako? upita ljutito Nikolaj Iljić.

— D j e l o m, odgovori značajno starac.

Nikolaj Iljić prezirno slegne ramenima.

— Ljudi su životinje, koje imaju oblik čovjeka, da dostojnije služe i da uvećaju slavu Izrailjevu, jer ne dolikuje carevu sinu, da mu služe životinje u obliku životinja, već životinje u obliku čovjeka, kako kaže Midraš Talpitot, — reče starac.

— To je istina, reče Nikolaj Iljić, ali ja nisam Izraelac.

— Uzvini se i budi kao Izraelac. Po zaslugama će biti nagradjeni oni, koji imaju snage, da se oslobode neprijatelja Jevrejstva. Na vijeke će se proslaviti onaj, koji bude mogao da se izbavi od njih i da ih skrši . . . tako je rečeno u Zogari.

— A kako će se svršiti? upita Nikolaj Iljić.

— Bori se!

— Kaldejska mudrost! prezirno reče Nikolaj Iljić, tajanstvena zaklinjanja, masonske lože, crna misa, sve smo to čuli, no ja nisam previše sklon da u to vjerujem.

— Vidjet ćete i povjerovat ćete.

— Ako povjerujem u zla duha, onda ću morati povjerovati i u Boga. A to . . . to sam već preživio i promislio. Boga nema.

— Ja ne govorim o Bogu. Govorim o pobjedi nad svijetom. Ratuj bez odmora s ljudskim društvom, dok ne nastane potrebni poredak i dok svi narodi na zemlji ne postanu tvojim robljem. Tako piše u Zogari.

— Kabalistika! reče Nikolaj Iljić, ali je njegovo samoljublje ipak bilo dirnuto. Njemu se pričini, da je ono, što govori nepoznati židov, mnogo veće i mudrije negoli: »Dolje samodržavlje!«

— Dobro. Ali za borbu je potrebna i sila.

— Sila? upita starac i polagano se počne odmicati od jezera. Sila? reče već iz daleka. — U s m r t i n a j b o l j e g a G o j a (kršćanina), r a z m r s k a j g l a v u n a j b o l j o j z m i j i, — tako kaže Mahilt. O d u z m i ž i v o t n a j p r a v e d n i j e m u m e d j u b e z b o ž n i c i m a, — tako govori Soforim.

Starac je već išao cestom prema mjestancu. Zrake sunca sa zapada zalijevale su ga crvenim blijeskom i činilo se, da po njegovoj bradi teku struje krvi. Zaustavi se i odjednom se grubo i glasno nasmija. Taj smijeh nije se nimalo slagao s njegovim tihim, muklim glasom, ni s njegovim biblijskim veličanstvom, te ga Nikolaj Iljić u čudu pogleda.

— Poslat ću vam učitelja. Iz naše lože. Njemu vjerujte! dovikne starac.

Zaokrenuo je na puteljak prema naselju i odande doviknuo grubim, oporim, gromkim glasom:

— I, ako uš u tvojoj košulji kriči, uzmi pa je ubij! Ubij! . . . Ubij! . . . tako govori Ropšin u svom »Blijedom kraju« . . . Ubij!

Nikolaj Iljić podje za njim.

Na uglu uličice začuje riječi: — »Vidjet ćeš i više!« Ali kad je zakrenuo u uličicu, nije tamo više nikoga bilo. Ni djeteta, ni psa, ni starca, ni žene s pletivom, nikoga nije bilo na uličici, koju je zalijevalo krvavim zrakama sunce sa zapada.

Nikolaj Iljić umalo ne reče: — »Hrist nam bio u pomoći!« toliko se začudio tome pojavu, ali se sjetio, da ne vjeruje u Hrista, te se stao u dvoumici ogledavati.

II

Starac je održao svoje obećanje. Poslao je učitelja. U tom mladjem židovu, odvjetniku, nije bilo ništa tajanstveno. Bio je srednjega uzrasta, živ, nemiran, volio je poze, ridji jevrej Stocki. Lav Davidović je rado živio, jeo, udvarao, bio je preko mjere puten tako, te bi dolazio do sadističkih nastupa; bio je zaljubljen u samoga sebe, a dubinom misli i postojanosti stajao je mnogo niže od Nikolaja Iljića. Ali je on imao ono, što je nedostajalo Burjanovu. Nikolaj Iljić je u svojim razmišljanjima dolazio do djelovanja i tu se zaustavljao. Nije znao, kako da nadvlada pregradu, dok Stockomu nije ništa bilo teško.

Došavši u kabinet Burjanova i zatraživši konjaka, razrešavao bi sve nedoumice Burjanova.

— Da se postigne jednakost, — govorio je polagano i uporno Burjanov, gledajući razrokim očima Stockoga, — treba do izvjesnog stepena uništiti kulturu. Počnimo odozgor: odstranjujmo vlast! Ali kako?

— Čik, čik... pa će vlasti nestati. Vrlo jednostavno. Postavit ćemo na trgu golemu električnu gilotinu, pa ćemo odrubiti sve nepokorne glave, počevši od carske.

— A odakle ćemo uzeti silu, druže?

— Glad će nam dati masu, a masa će dati silu. Treba uzeti u svoje ruke sve ono, što sačinjava vrijednost i misao života: i to je sve. Prvo — pravo nad životom i smrću, — drugo, — razdiobu hljeba, — treće, — ne smije biti ništa svoga. Sve je naše. Sve. Govorit ćemo, da sve pripada društvu i narodu, ali ćemo zapravo sve uzeti sebi i postat ćemo svemogućima. Kad uzmemo pravo nad životom i smrću, dobit ćemo mogućnost, da prisilimo većinu na pokornost.

— Teror? upita Nikolaj Iljić.

— Krvavi, nečuveni teror, druže. Time ćemo početi.

— Kada?

— To je teško reći. Treba da se narodi izmore u pokoravanju svojim vladarima. Potreban je rat. Rat će naučiti ljude, kako se prezire život, naučit će ih ubijati. Dalje: uništiti sve, što veže ljude uz život. Ljubav? Ja ću se narugati predmetu vaše strasti, pa vam predlažem, da i vi učinite isto. Sjećate li se »Bezdana« Leonida Andrejeva? A? Pohotljiva stvarčica. Nije li istina? Naša inteligencija utire nam put. Hajdemo, druže, po pripravljenom glatkom putu. Pljujmo na sve! Sjećate li se, kako su se zeleni gimnazijalci zadihavali čitajući »Bezdan« i koga je sve taj »Bezdan« progutao. A? Sjećate li se »ogoraka« godine 1905.? Sjećate li se onih blijedih djevojaka s pomodrjelim vjedjama, koje su se podavale i lijevo i desno, a onda ponosno odlazile iz života? Tu ćemo početi. Svetoga čuvstva ljubavi nema. Postoji pohota, postoji mužjak i ženka. Voulez-vous, je vous prie — kratko i jasno. Tako je u svemu, u pjesmama, u stihovima, u prozi, u glazbi. Od »Krajcerove sonate« Tolstojeve, do »Bezdana« Leonida Andrejeva, pa do »Na granici života« i do »Sanina« Arcibaševa, — kako vidite, velik dio rada već je izvršen. Čistoće nema, okvir je pripravljen, treba vesti uzorak. Nema ljubavi, pa ne će biti ni porodice, da, prijatelju. Treba i to proći.

— Slažem se, progovori Nikolaj Iljić.

— I to je već skoro gotovo. Škola je uništila porodicu.

— A religija? zapita Nikolaj Iljić.

Stocki zafićukne.

— Ona je najmanje opasna. Tko još danas vjeruje? Hramovi su prazni. U njih zalaze samo starice, a ni sami svećenici ni u što ne vjeruju. Pa i ovdje i tamo pokažite smjelo i drsko, da je sve prevara. Izvadite svete moći, narugajte se ikonama. Napred sa razapetim jedrima!

— Policija ne će dopustiti.

— Dolje s policijom! Na gilotinu s njom, druže.

— A štampa?

— Dolje i sa štampom! Sloboda štampe, druže, buržujska je predrasuda. Štampa mora biti samo naša.

— Ja sam već odavno o tom mislio. Samo vodje moraju imati slobodu, a nipošto narod. Narodu se mora dati samo prividna sloboda, o tome sam ja već davno mislio, Lave Davidoviću, ali se nisam mogao domisliti, kako da se narod liši slobode obećavanjem da će je dobiti. Eto, na tome sam zapeo.

Stocki pogleda Burjanova i zaklima glavom. Ustao je s naslonjača, stojeći ispio čašicu konjaka i rekao:

— Opet je vaša sestrica dolila konjaku vode. Eh! Ta njena škrtost!... Pa to je, druže, najlakše učiniti. Pred nama je mnogovjeko iskustvo, kako se obuzdava narodna sloboda i kako se narod podčinjava; iza nas nije tabula rasa, nego ispisane stranice povijesti. Uzmimo ono, što je gotovo.

— A što, reče Burjanov mršteći se s odvratnošću, policija, vojska, sud, kazne, oružnici?

— Zašto, zašto, prijatelju? Sve će to zastrašiti narod. Treba do dodje sve novo, nove riječi. S vremenom ćemo i to urediti; to su već potankosti.

— No gdje ćemo naći ljude, koji će biti spremni da izvršuju naše naloge?

— Pa to je, dragi druže, najjednostavnije. Kod nas, u Rusiji, kažu: »Samo da bude močvara, a vragovi će se već naći«, a ja ću vam reći: — »Samo da primimo vlast u ruke, a laskavaca i ulizica uvijek će se naći«. Nahranit ćemo ih. Pamtite, da je čovjek najpodlija životinja na svijetu, a pogotovo Rus. Nesamo da će ih se naći, već će vam i ruke cjelivati i hvalospjeve vam pjevati.

— Crn, priprost narod! reče umorno Burjanov.

— Profesori, naučenjaci, velmože, knezovi, umjetnici, spisatelji! reče uvjereno Stocki. Zasučimo samo rukave i odstranimo kršćanski moral, pa će se sve okrenuti naglavce. Razdijelimo ljude na stranke, a stranke medju sobom zavadimo, pa je svršena stvar.

— Tko ste vi? I odakle vam ta sigurnost? Tko je onaj starac, kojega sam pred tri dana vidio na obali jezera, i koji je najednom neshvatljivim načinom iščezao?

— Odgovorit ću vam na sve, koliko budem mogao. Ja sam odvjetnik Stocki. Židov sam, židov, kojemu su susjedi u gimnaziji savijali ugao kaputa, da bude nalik na svinjsko uho; kojega su progonili na sveučilištu; kojega je na Nevskom u vrijeme demonstracije kozak izbio nagajkom; kojemu su se uvijek grozili izgonom u »odredjene granice«... nije li to dosta? Zakleo sam se, da će doći dan, kad će me mladež, studenti i gimnazijalci sa zanosom pozdravljati i nositi na rukama; doći će dan, kad će mi se kozaci pokoravati i kad će me kozačka naselja izabrati svojim začasnim kozakom. Doći će dan, druže, kad ćemo vi i ja postati carevima svijeta!

— Zašto i mene uplećete? upita Nikolaj Iljić, ali Stocki opazi, kako su mu malene oči zasjale zadovoljstvom.

— Vi ste nam potrebni, kao barjak, kao utjelovljena ideja socijalizma, kao čovjek, kod kojega je svaka fraza aksiom. Počekajte, druže! usklikne Stocki pijuckajući konjak i s blještavim očima, — djevojke iz najboljeg društva dolazit će k meni i podavati mi se, a ja ću pred njihovim očima razapinjati na muke njihovu braću i vjerenike!

— To mi se svidja, reče Burjanov, to je idejna naslada. To nije razvrat, nego nešto mnogo više.

— Vidjet ćete, druže! Sad znate, tko sam. Ja sam car judejski, ja sam židov, koji caruje, pa ću znati pokazati Gojima, što znači vladavina židova. Pitate, tko me je poslao?... Njega vam ne mogu napomenuti. On je jedan izmedju trideset i tri velika mudraca, kojima je dano da vladaju svijetom. To je vodja socijalizma, to je onaj, koji će umjeti da postigne najuzvišeniju jednakost medju ljudima i sve ljude učini robljem, da ih sve izravna sa skotovima.

— A onda? upita Nikolaj Iljić.

— Onda? reče začudjeno Stocki, — što se nas tiče, što će biti onda? Za naš život dostaje. Nestalo je Ninive i Babilona, srušio se Egipat, a zar njegova kultura nije bila visoka? Propala je Grčka i Rim sa svojim profinjenim razvratom i prekrasnim legijama, pa što onda? Propast će, pretvorit će se u prah i Rusija, Njemačka, Francuska, Avenue de l'Opéra će zarasti korovom, a po razrovanom pločniku hodat će putnici i začudjeno promatrati ostatke zapada i govorit će: Gle, kako su u ono doba umjeli graditi! Zar je vama žao za svim tim?

— Nimalo, odgovori Burjanov.

— Ni meni nije žao. Gotovo dvije tisuće godina stvarala se moćna evropska kultura — protarimo oči nagomilanom kapitalu i potrošimo sve do posljednjega groša. O, kako će to biti sjajna apoteoza za čitavu svjetsku historiju!

— A trebat će nam pomoćnika, reče Burjanov.

— Pa imate ih. Koržikov sa svojim fantastičkim sinom, pa Ljubovin — to su ljudi, koji vam vjeruju i koji s vama dišu: možete od njih učiniti sve, što hoćete.

— Dobro, reče Burjanov. Vaša mi se ideja svidja. Ljudi vele »per aspera ad astra«, kroz bezdan k zvjezdama, a ja ću reći drugačije: — »per astra ad aspera« približimo se ponorima, provalijama, otkrijmo tajnu bivstvovanja, pa se onda nasmijmo.

— Nasmijmo se, Nikolaju Iljiću!...

Stocki je nehajno pružio ruku Nikolaju Iljiću i izišao. Od toga se dana gotovo nisu više rastajali.

III

Koržikov je još jednom pogledao kuću Burjanova, koja je odsijevala crvenom bojom i zamišljeno zaklimao glavom. Da, pomisli, to je vodja, a ja sam pigmej pred njim. No zašto se više puta kolebam? Čini se, da sam se odavno svega odrekao, da sam se postavio na višu točku preziranja morala i buržujskih predrasuda, a eto od časa do časa kao da stojim nad ponorom. Magli mi se. Tjeskobno mi je... Dakle ničega više? Ni religije, ni Boga, ni povijesti, ni prošlosti, ni budućnosti, pa što onda?... Još jednom pogleda kuću. Sama krv! A što tada, ako je krv živa? Što onda, ako mi ne radimo za opću, za čovječansku stvar, već za jedno lice. Za koga? Za djavola?...

Kakve gluposti! To je od besposlice, od mučnog teoretiziranja, koje se ostvaruje u praksi. Znam, da se i on, učitelj, koleba. Eto Stocki, — taj zna, kuda ide; kod njega je sve jasno, njegova mržnja i prezir prema ljudima vode ga točno po odredjenom putu. On je veseo. Veseo je i moj sin. Ali iz njega govori atavizam. Za njega je carevanje i zapovijedanje prava naslada. I razvratan je do krvi moj sin.

Koržikov se namrgodi. Imao je da sebi objasni čudno ponašanje Marusjina sina.

Približio se kućnoj veži, uzeo batić, što je visio na lancu, i udario o dasku na vratima.

»Ne govore uzalud, da je Burjanov mason!« pomisli on u sebi. »Uostalom, nije li to svejedno. Makar bio i sam djavo! Uman je čovjek i znade, što čovječanstvu treba. Ja mislim, da on stoji iznad

Marksa. U njemu se uzvinuo ruski genij, pa je natkrilio Marksa«.

Služavka otvori vrata, a Koržikov opet nehotice pomisli: — »Gle, on je socijalist, a ipak drži služavku i priznaje vlasništvo... za sebe, ili kako on kaže: za vodje«.

Soba, u koju je ušao, bila je isto tako crvena. Čitav je lik Nikolaja Iljića ispred crvene zavjese, osvijetljene zrakama sunca, bio krvav. Jače se isticala njegova gola lubanja i maleno lišce s razrokim uskim očima, jače se isticale nepravilnosti njegova stasa i prema tijelu golema glava, dugačke, tanke ruke s velikim pestima, krive noge. Bio je fizička nagrda. Na strani, na otomanu, sjedio je Ljubovin, smjestivši se nespretno i opirući se na vojničku, dlanovima o koljena ravno postavljenih nogu. Lice mu je bilo obrijano, pa je izgledao mladji od svoje četrdeset i tri godine. Od besposlena života i od mnogog leškanja po postelji, postao je pun, a lice mu nabreklo s nezdravim, tamnim pjegama ispod očiju. Imao je na sebi sive, isprugane hlače i otvoren kaput od sirove svile, koji nije bio sasvim nov. Burjanov je bio u tamno-smedjem kaputu, na koji je sada sunce bacalo crvene mrlje kroz crvene zavjese.

— Eto i papaše! reče Ljubovin, pokazujući Burjanovu familijarno Koržikova. Izvolite uživati!

— A što vam je još učinio Viktor? mršteći se i skubeći bradu, upita Koržikov.

— Došao sam, Fjodore Fjodoroviću, da se potužim prijatelju i zatražim zaštitu i sud. Pred jedan sat zatekao sam moju Elzu en flagrant délit s Viktorom, reče Ljubovin sniženim glasom.

Gorio je od nezadovoljstva. Ni Burjanov, ni Koržikov nisu odavali nikakova začudjenja. Ljubovin je pogledavao sad jednoga, sad drugoga. Mladost, ludost! Mladić je dozrio, a vaša je Elza i uz svojih četrdeset i pet godina, privlačivo punačka. Živimo svi skupa. No, pa kakvo je čudo u tom, što

se mladić pomamio? reče Koržikov, pripaljujući mirno cigaretu.

— Fjodore Fjodoroviću, kako to, zaboga, govorite? Pomislite samo! Elza je već petnaest godina moja žena. Samo što nismo vjenčani.

— No to bi još trebalo! dometne Koržikov.

— Ona je odgajala, hranila i njegovala Viktora, dok je bio malen. Viktor je meni rodjeni sinovac. Sin je moje sestre. Pa što je to?

— Mladost, reče Koržikov. Bilo bi bolje, da zapitate Elzu.

— Pitao sam. Ona nije htjela. Bog vidi, da nije htjela. Voljela je Viktora kao sina, jer je tako lijep. Došao je i počeo se šaliti i umiljavati. Ona nije ni mislila o tako čemu. I najednom... Ubija je tuga i očajanje. Bojim se za nju. Pomislite, tek se prije nedjelju dana poradi njega utopila Minna Bether, a Roza Kantorović zanijela je s njim. A sada Elza! Što je to!

— Krv izbija. Bit će još nešto od toga mladića, reče Koržikov.

— Fjodore Fjodoroviću, ja molim i tražim primjerenu kaznu. Elzu sam otjerao.

— Tako! No to je sasvim buržujski. Nevjera nezakonite žene. Glupo je to, Viktore Mihajloviću. Zar je Elza vaše vlasništvo? Kojim pravom govorite »moja Elza?« Kakav ste vi socijalist prema tome? Ako bude htjela Elza i ako budem htio ja, pa će ona podijeliti ljubav sa mnom, ali radi toga ne mora ona biti moja. Kako ste vi još uvijek puni predrasuda buržujskoga morala! Znate i sami, da Viktor nije tako odgojen. Njemu nisu usadjena načela suzdržljivosti. Hoću, mogu i radim. To je sve. Što da mu kažem? Zašto se ne bi smio poigrati s Elzom, s Minnom, s Rozom? Zar da se igra ljubavi? Viktore Mihajloviću, naš je Viktor novi čovjek. Vi ga ne ćete shvatiti, a ne shvaćam ga ni ja. On gleda svojim očima. Zaljubljuje se, vješaju mu se o vrat, pa što

on može zato? On ni za što ne odgovara. »Vaša« je Elza stara, gojazna i glupa. Minna je sentimentalna i ružna Njemica uskih pleća i iskrivljene hrptenjače, a Roza je debela židovka, — kako vidite, tu nije bilo ljubavi. Tu je bilo samo prirodno udovoljenje pohote. Ja nisam Viktora odgajao za monaha; njegov je otac davao sebi oduška u tom pogledu, što i sami znate po svojoj sestrici, no papaša je bio aristokrat, estet, a Viktor je proletarac, pa mu je svejedno, je li žena lijepa ili nije. Gladan je, pa jede. Treba se s time izmiriti. Mladost ima svoja prava.

— Ali shvatite, Fjodore Fjodoroviću, kakva se drama odigrava u mojoj i u Elzinoj duši!

— Koješta! Svladavajte se. Ako to budemo smatrali dramom, onda moramo dopustiti i ljubav, brak, moramo dopustiti religiju, vjeru, nadu, duševne patnje, pa će se onda pojaviti i duša, koja nam je sasvim nepotrebna.

— Duše nema, hrapavim glasom grakne Nikolaj Iljić.

— Fjodore Fjodoroviću, no vi ste... nekada. Ta vi ste ljubili Marusju? Uspomena na nju za vas je sveta, reče Ljubovin, gledajući uporno Koržikova.

Koržikov se smete.

— Da, i ja sam imao pogrešaka, odgovori on. No sjetite se, Viktore Mihajloviću, kako sam ja obračunao sa svojom ljubavi. Vi ste pucali, ludovali, uzrujavali se, a ja sam hladnim razborom pobijedio svoje osjećanje i bio sam kod svoga — kako biste ga vi nazvali — »suparnika«, pa ni riječi prikora nisam izrekao. U tom je snaga socijalizma. A, morate priznati, onom je prigodom Marija Mihajlovna nanijela udarac nesamo mome srcu, već i stranci. Ona je ojačala gospodina Sablina, pa koliko su još opačina počinili on i njemu slični godine 1905. Prestolje stoji nepokolebano.

— Skoro će odletjeti, izusti Burjanov, pri čem se nije ni makao kao da automatski govori iz trbuha.

— Vojska je vjerna monarku. A mi smo računali s tim. Pomislite, što je vaša Elza prema Mariji Mihajlovnoj? Pitajte Viktora, da li vas je htio ogorčiti? Uvjeravam vas, da vas on na svoj način voli.

— Nema ljubavi, zahropće Burjanov.

— On vas nije htio ogorčiti. Naprosto nije u onaj čas ni na što mislio. Ne valja se ljudima, kakav je Viktor, približavati s našim moralom. Ako Viktor bude htio, on će ubiti bilo koga od nas, a ruka mu ne će ni zadrhtati. No sjetite se, kako je vama bilo, kad ste samo sebi uobrazili, da ste ubili Sablina!

Ljubovin slegne ramenima.

— Što posiješ, reče tiho, to ćeš i požnjeti.

— Evo dolazi glavom, reče Koržikov. Čujem mu korake. Žuri se. Uzbudjen je. Što da kažem? »Uvrijedio si ujaka, jer si obljubio njegovu Elzu«. On to ne će shvatiti. Odgovorit će: »Pa neka ujak uzme moju Rozu ili koju hoće«. Za njega je to naime isto, kao i popiti kavu iz vaše čaše.

— Istina, reče Burjanov. Treba se, drugovi, riješiti predrasuda. To, što vi govorite, druže, upravo je životinjski. Vrijeme je, da postanemo ljudi.

U taj se čas bučno otvore vrata širom i u sobu, osvijetljenu purpurnim plamenom zapada, uleti mlad čovjek.

IV

Viktor je bio u svoj ljepoti i sjaju svojih osamnaest godina. Veoma je nalikovao na oca, korneta Sablina, dok mu je otac bio mlad. Samo mu je kosa bila tamnija, kao u Marusje, a bio je i jači, koreniti, snažniji: prosta se krv nije zatajila. Ono, što je u crtama Sablina bilo kao neka razmažena strast: tanke, elastične nosnice, strastven nabor na punanim usnicama, ono, što je tako očaravalo žene, to je kod Viktora bilo tvrdo i grubo. On se morao svidjati prostim djevojkama i starijim gospodjama, ali

profinjena djevojka, koja shvaća ljepotu, ne bi se nikada mogla zagrijati za njega, niti mu se predati. U njegovoj je ljepoti bilo nešto, što odbija. Gusta mu je kosa bila otraga kratko podrezana, dok je sprijeda ostala u dugačkim prkosnim uvojcima, koji su mu kao ženski čuperci padali na čelo. Velike i sive njegove oči bile su ukočene i bestidne; nisu poznavale ni ljubavi, ni nježnosti. Gledale su samosvijesno, i nikada se ni pred kim nisu spuštale. Brada mu još nije izbila, a mladi brci bili su mu prikraćeni, pa su samo dva crna grmečka ostala pod nosnicama, što je mlado i lijepo njegovo lice činilo neprivlačivim i drskim. Glava je stajala na dugom, punom, lijepo izvajanom vratu, odajući neslomljivu volju. Ispod bijele prostrane košulje sa širokom otvorenom ogrlicom, vidjela su mu se njegovana prsa, na kojima je, na zlatnom lancu, visio dragocjeni privjesak s tamnim granatom. Široki pojas stezao mu je struk preko košulje. Hlače su mu bile široke, a cipele lagane.

Ne pozdravljajući se ni s kim, a gledajući samo u Burjanova, poče Viktor mašući rukama, živo govoriti:

— Upravo dolazim iz Luzerna. Večernje novine javljaju: — Njemačka je navijestila rat Rusiji, pa se sada očekuje, da će Francuska navijestiti rat Njemačkoj! Sve je uzrujano, sve kipi. Drugovi, što je to? Dakle je nastalo vrijeme, kad i mi možemo početi s ostvarivanjem onoga, o čemu su tako mnogo govorili drugovi Nikolaj i Stocki. Bio sam kod majora Brandta. On mi je značajno natuknuo, da novac...

Burjanov prekine njegov govor kretom ruke i stane s ledjima prama prozoru. Iako je bio srednje visine, ćelav i ružan, ipak je djelovao na prisutne. Ljubovin skoči, pa se istegne, Koržikov se stade malo vrpoljiti, no ustade i on, dok se Vkitor ukočio s počitanjem i kao dijete zapeo u pola riječi s otvo-

renim ustima, kao da ustima želi uloviti ono, što će reći Burjanov.

Napolju su dogorijevale posljednje sunčane zrake. Nad glavom Nikolaja Iljića, u obliku vjenčića, zaokružio se krvav odsjev i davao mu izgled sveca, koji je naslikan na zlatnoj daski i okružen svjetlošću. Lice mu je bilo u polumraku, pa su se čudnovato bijelile dvije velike čeljusti s umjetnim zubima u velikim ustima. Nikolaj Iljić nije govorio, već proricao:

— Ja sam to znao, drugovi! započne, pa zastane. U kabinetu je vladala grobna tišina. Kroz prozor se razabiralo crveno nebo i tamne gore. Iz hotela su dopirali zvuci glazbe kao i onda, kad je Burjanov sreo staroga židova. Svirao se moderan ples, pa se činilo ružnim, što se mogu tamo ljudi smijati i plesati.

— Stari svijet propada! izusti tiho Burjanov. Narodi, gonjeni od vlasti, po želji svojih vladara, bacit će se, da unište jedan drugoga. Kapitalisti svih zemalja zavadili su se medjusobno i milijuni ljudi izginut će, štiteći njihove interese!... Neka bude! Dogadja se ono, što smo u tajanstvenoj tišini spremali mnogo i mnogo godina. Iz krvavih potoka dići će se nepatvoreno čovječanstvo, proletarijat, ujedinjen jedinom žedju za osvetom. Taj je rat posljednji sukob narodâ...

Burjanov na duže vremena zamukne. Nitko se nije usudio prekinuti tišinu, ni njegovo nadahnuće. Krvavi je odsjev gorio još jače. Sunce je bacalo svoje posljednje zrake, a u uzduhu treperila prašina. Crvene su zavjese plamtjele.

— Sve će odletjeti! Sve do sto djavola! Sve, sve će poginuti. Izginut će narodi, a nacije će izgubiti svoj oblik. Blagorodnost, poštenje, vjera, čuvstvo dužnosti — sve svinjama pod rep! Tamo im je mjesto. Sve to ne vrijedi ništa, drugovi. Ne mi, već oni su pustili krv narodu. I ne će je zausta-

viti. Pa kad oslabe, kad izginu najbolji ljudi, onda ćemo ustati mi i prikazati naš veliki račun... Dok ste vi terevenčili, dok ste se podavali bludu, dok ste sjedili u dvorovima i vozili se automobilima, dok ste nosili tanko sukno, svilu i briljante, dok ste se opajali vinom, glazbom i ženama, mi smo sjedili u mračnim, radničkim četvrtima, iznemagali smo mi u strašnom poslovanju preko čitavoga dana, stajali smo u užarenim talionicama, na studenom vjetru promaje, gušili se u smradu prenoćišta, davali vam svoje kćeri, da se nasladjujete njima, umirali smo kao vaši robovi... Ha! Malo li ste naše krvce ispili! Sad ćemo mi piti vašu, zatražit ćemo k sebi na postelje nježno meso vaših drugarica, unići ćemo u vaše palače i pojesti i ispiti vaše zalihe! Pripravit ćemo pirovanje bijede, razgrabiti i raznijeti sve, što ste vi spremili i čuvali. Ha! Prošlost, predci, povijest, slava!... Do djavola, u blato sa slavom i poviješću! Sve je blijedo i sivo, pa nema nikakovih junaka. Ne, drugovi, u ovoj revoluciji mi im ne ćemo dati Napoleona. Neka ono sivo, ljepljivo i smradno blato, što su ga nagomilali u radničkim četvrtima, zalije lažni sjaj njihovih barjaka i orlova! Crvena krpa, a ne barjak, krvave prnje, a ne zlatom vezene odore, sveopći glad, a ne bogati pirovi, zaudaranje lešina, a ne tamnjan pobjedonosnog kadjenja. Što, zar vam se ne svidja? Zar to nije ništa, drugovi? Kaos, propast svega, plač i stenjanje! Neka! Neka! Sjetva je dozrela! Poliježe zlatno klasje, pusta su polja! Već ruje po njima žestoki plug i izvrće smradne brazde. Ovamo gnoja, amo lešina, koje se raspadaju, kostiju — neka smrdi, nek se pali na suncu i pripravlja kolijevku zrnu, koje ćemo mi posijati.

»I najboljega Goja ubij!«... Sve najbolje pobij. I, ako uš kriči u tvojoj košulji, uzmi i ubij je. Ono, što je najbolje, pred svinje, do vražje matere! Neka se ljudi koprcaju u zvjerskoj pohoti poput bijelih crvi u gnoju. Nije li to jednakost? Svi su jednaki, svi su bijeli, svi klizavi, svi smrdljivi, svi se samo gnojem hrane!

Drugovi! Svi na posao! Druže Viktore, vi imate osobitu zadaću. Ja ću sad poći u sovjet. Budite spremni do dvanaest sati: primit ćete od mene upute i novac, pa na frontu, u Rusiju! A dotle me vi, drugovi, čekajte ovdje!

Sunce je zašlo za brda i krvave je aureole nestalo s glave Burjanova, koji je svečano prošao pored svojih gostiju. Na njegovu se licu ukočio idiotski smiješak: nalikovao je na ludjaka.

Viktor u ekstazi poleti za njim. Koržikov i Ljubovin ostadoše sami. Neko su vrijeme sjedili šuteći u kabinetu. Mračilo se. Sumrak se zgušćavao, ali nikome nije padalo na pamet, da zapali svjetiljku.

— Ne nalazite li vi, Viktore Mihajloviću, zapita Koržikov, da je došlo vrijeme, da se otkrije tajna Viktorova rodjenja?

Ljubovin slegne ramenima.

— Došao je čas osvete i krvi! Neka osveti muku i stradanje svoje matere.

— Radite, kako znate, reče Ljubovin, ali mene oslobodite od razgovora s tim nitkovom. On je suviše nadčovjek, da ga ja mogu shvatiti... Ah, Fjodore Fjodoroviću, kad sam ulazio u stranku, nisam ovo očekivao, nego sam drugo vjerovao. Činilo mi se, da će doći sreća. Ne će biti siromaha, ni bogataša, nego će svi biti bogati; ne će biti ratova, ne će biti glada, zločinstva, ni kazne. K zvjezdama sam težio, a što je ovo? Vode me k ponoru, iz kojega zaudaraju lešine, pa mi govore, da je tu cilj mojih težnja. Ja ništa ne shvaćam.

— Da, Viktore Mihajloviću, vi doista ništa ne shvaćate, reče Koržikov i izadje iz sobe.

Ljubovin se neodlučno vrtio po tamnoj sobi, a onda pošao za njim. U praznoj se sobi sasvim smračilo. Oštro se ocrtavao prozor, a u daljini se vidjeli tamni brežuljci, puni svijetla sa zgrada i ulič-

nih svjetiljaka nekakva mjestanca. Tamno jezero zasjalo je dugačkim prugama svjetiljaka, koje su se odražavale u vodi.

V

Viktore! reče Koržikov, pripaljujući svjetiljku u Burjanovu kabinetu i odmotavajući doneseni zamotak. Moram s tobom da govorim.

— Govorite, ja slušam, prihvati Viktor, gledajući velikim očima u Koržikova.

Medju ocem i sinom vladao je prijateljski, poslovni odnos. Medju njima nije bilo nikakvog milovanja, ni nježnosti. Viktor je vrlo rijetko nazivao Koržikova »ocem«, ponajviše ga je nazivao bezlično, ili mu je govorio »Fjodor Fjodorović«. Koržikov je njega zvao po krsnom imenu.

Koržikov izvadi Marusjinu sliku i pruži je Viktoru.

— Ovo je tvoja majka! reče.

Viktor je sa zanimanjem stao razgledavati staru fotografiju, na kojoj je Marusja snimljena u gimnazijskom odijelu, u crnoj pregači, a kosa joj spletena.

— Ljepušasta djevojčica, reče Viktor. Kako ste je spretno ulovili, Fjodore Fjodoroviću.

I sam Koržikov planu.

— Ovo je tvoja mati, Viktore! ponovi on uvjerljivo.

— Pa što onda? Zar mati nije žena? Samo je u tom razlika, što je osamnaest godina starija od mene, a inače obična žena.

— Ostavi, Viktore. Ona je bila vrlo nesretna i umrla je radjajući tebe...

— Sirotica! A u to je doba bila mlada.

— Bilo joj je devetnaest godina.

— Žao mi je djevojčice. Bit će, da ste i vi očajavali. Kako ste mogli biti tako nespretni, Fjodore Fjodoroviću, i ne čuvati je?

Lice je Koržikova iskrivila gadljivost. Požali, što Viktora nije odgojio u kršćanskom moralu i što mu nije usadio u srce zavjet ljubavi.

— Ja nisam nikada bio njenim mužem, reče Koržikov pružajući Viktoru Sablinovu sliku.

Sablin je bio snimljen kod najboljega fotografa onoga doba, Bergamaska. Na glatkom kartonu ljubičaste boje bio je na izbočenom ovalu Sablinov lik izradjen do pojasa. Gordo, jasno i samosvijesno gledale su njegove velike i lijepe oči.

— Razumijem mamu, reče Viktor. Gle, kakav fićfirić! Pa kako da mu se oduprеš? A bio je zacijelo velik vjetrogonja? Časnik... izgovori on zatežući. Dakle sam ja časnički sin! Doista, igra prirode. A kako ste vi, oče, dopustili, da vas nasamare. Ah, mogu zamisliti, kako ste se ljutili!

— Viktore, ne govori tako. Ti treba da znaš sve.

I Koržikov mu potanko ispriča svu Marusjinu povijest. Kad je došao do one prigode, kako je Ljubovin prodr'o u Sablinov stan, Viktor zahihoće.

— Kakva glupost! Iako mi je ujak, ipak je prilično ograničen momak. Magarac! Pucao. Ah, golube moj! No, dakako, promašio. Zar on može ubiti? Ta on i stjenicu pali na šibici, a pri tom u sebi šapće pokajničku molitvu. Uostalom, do djavola, to je romantičan dogadjaj. Časnički sin! Valjda i bogatoga čovjeka? A je li barem majku opskrbio? Jeste li se vi zbog miraza oženili njom ili niste?

Koržikov stisne srce i ljuteći se sam na sebe, što je započeo taj razgovor, ispripovjedi o uzrocima, koji su ga prinukali, da uzme Marusju.

— Kakvo divljačko shvaćanje! Zar djevojka već ne smije ni da rodi. Kakvi blesani!

— Viktore, reci mi, što osjećaš prema ovom časniku?

— Što? Ništa. Da je djevojka živa, ja bih mu možda zavidio i potrudio se, da mu je otmem.

— Tvoj otac je strašno uvrijedio tvoju majku, pa je ona stradala poradi njega...

— Ali se i nasladjivala njime! Lijep je ovo oficirčić! Je li husar i kako se zove?

— On je tebe začeo i ostavio... što dakle osjećaš prema njemu?

— Kao prema časniku ili prema ocu?

— Prema ocu.

— Ništa. Koješta se dogadja u svijetu! Poigrao se, a nije njegova krivnja. I od mene će se možda negdje izleći djeca, pa zar da mislim o tome? Bio bi doista rdjav komunist, koji bi sebi za takve trice razbijao glavu. A kao prema časniku, ono, što osjećam prema svima njima — mržnju. Treba ga zadaviti bez ikakova smilovanja. Jeste li čuli, kako je govorio učitelj: — ubij i najboljega Goja! A on je za nas Goj. Pa ćemo ga ubiti i ne ćemo ga požaliti. Bit će, da je dobar časnik, koji nam nanosi mnogo štete. Ako hoćete, ja ću ga ovim rukama zadaviti, jer to meni nije strašno.

— Osveti je! reče muklo Koržikov i pokrije rukama lice, na kojem su najednom izbile čudnovate crvene pjege.

— A što vi, oče, a? Ljubili ste je? Ljubili? Hahaha! Baš ste ju jako, Fjodore Fjodoroviću, ljubili! Hahaha!

— Nosi se, prokleti dječače! protisne kroz zube Koržikov.

— Lijep komunist! Zaljubljen... hahaha!

Kod toga divljeg grohota nad Koržikovim zatekao ih je Burjanov. Kad je ušao, Koržikov odmaknu ruke s lica, a Viktor poprimi izraz poštovanja i prestade se smijati; ali blesavi smiješak nije mu silazio s lica.

Na licu Burjanova titrao je zloban, preziran smiješak, no izgledalo je, kao da ga je nešto smelo i kao da se za to pola sata nešto dogodilo, što je i njegov um uznemirilo. Za njim udje Stocki, koji je bio veseo, pohotno se smješkajući i tarući ruke.

— No, drugovi, reče Stocki, ne ćemo gubiti vrijeme. Vi ćete, Koržikove, s Ljubovinom skorih dana otputovati u Rusiju. Uputit ću vas, što i čijom pomoći treba da radite, dok Viktor ima posebnu borbenu zadaću... »I ubij najboljega Goja!« Hoćeš li moći, Viktore?

— Zar ja? zapita Viktor. Nego što? Uostalom, sve su to sitnice. Recite samo koga.

— Najboljega, razumiješ li? ponovi Stocki.

— Dodjite k meni, reče Burjanov, pa ću vam reći, što sad trebate.

— I ja ću vam reći, doda Stocki.

— Drugovi, počekajte u jedaćoj sobi, reče Burjanov, dok mi ovdje svršimo svoje čaranje.

Njihovo je »čaranje« trajalo gotovo tri sata. Bila je već ponoć, mjesec se izdigao iznad gora, zablistao u jezeru i na snježnim vrhuncima, kad su pozvali Koržikova i Ljubovina, da se oproste s Viktorom. Viktor je imao na sebi putnu kapu i ogrtač, koji mu je uzajmio Burjanov; na plećima je u torbi imao znatnu svotu novaca i dokumente, koji su potvrdjivali, da je on osamnaestogodišnji gimnazijalac holmske gimnazije — Viktor Medzalevski. On stisne ruku Koržikovu i Ljubovinu i izadje na ulicu. Koržikov i Ljubovin podju, da ga otprate. Mjesec je jarko svijetlio. Po cesti se dizala srebrena prašina pod Viktorovim koracima. Badro je i lagano išao prema Luzernu. Koržikov i Ljubovin dugo su gledali za njim. Mladić se nije ni jedanput obazreo.

— Viktore! vikne Ljubovin, osjećajući, da je sve oprostio mladiću, i da ih veže tajanstvena krvna veza. Viktore!

No Viktor se nije okretao. Koracao je sabrano, razmišljajući o zadaći, koju mu je dao Burjanov. Uništavati rusku armiju za vrijeme rata, biti uhodom, ubijati najbolje poglavare i vojnike, možda će trebati i oca ubiti. Nije ga to uzrujavalo. Uzbudjivalo ga i srce mu podjarivalo čuvstvo trajne

opasnosti, koja će od toga časa uvijek biti oko njega. Putovao je prema malenom pograničnom gradiću Z., gdje mu je trebalo raditi na uništenju kozaka.

VI

Za gradić Z., vele, da je on mali Ljubljin, a Ljubljin je mala Varšava, a Varšava je mali Pariz, prema tomu je Z. u očima svojih stanovnika maleni, najmanji Pariz, jedna pariska četvrt. Sagradjen je u XIII. vijeku, pored bara i šuma Holmščine, i dugo je vrijeme bio bedemom katoličanstva. U njemu je golema katolička crkva s mramornim spomenicima u čast njenih osnivača, grofova Z-skih, s veličanstvenim, u četiri obuhvata hrastovima, i lipama, s kamenom rešetkom. U njemu je bio veličanstven magistrat s izvanjim stubama sa dva trakta, koji su sazidani u XIV. vijeku; s tih su stuba pozdravili Petra Velikoga, kad je dolazio iz inozemstva. U blizini grada bio je grob sina Bogdana Hmeljnickoga, koji je pao u boju s Poljacima. Sav se grad vidi naskroz iz ulice u ulicu, koje su prekrasno popločene, imaju kanalizaciju i vodovode; duž ulica zasadjeno je mlado okruglo kestenje, stari trg ima arkade, ispod kojih su mali, židovski dućančići; tu je palača grofova Z-skih, koja je preuredjena za posadne časničke stanove; grofova konjušnica preudešena je za časničku menažu kozačke pukovnije. Tu je i druga katolička crkva, pretvorena u vojarnu, tu su stari bedemi i bastioni tvrdjave iz vremena Nikolaja I. Sav je grad čist i veseo, pun živahne židovske mase, časnika, kozaka i vojnika.

Jednoga srpanjskog dana god. 1914. zamirao je pod sunčanim zrakama, a čisto kamenje pločnika tako se južnjački bliještilo, te su čovjeka boljele oči, gledajući ga. Prozori su na kućama bili otvoreni, a sa njih su visjeli pokrivači, jastuci i bla-

zine, a tu i tamo bi provirivala crnokosa ženska glavica s velikim, umiljatim očima, kao isklesanim nosom i crvenim, strastvenim usnicama.

Na velikom, sjenovitom šetalištu, ispod granatih kestenova, sjedile su na klupama dame čitave posade, dok su se djeca sigrala. Sunce je kroz gusto isprepleteno granje, s velikim, na šapu nalik lišćem, bacalo na pijesak malene, zlatne kolutove. Na lijepo pometenom šetalištu sa. čistinama, zaraslima travom, vladala je tako mirna umornost, tako slatka toplina, ublažena gustim zelenilom, da se čovjeku htjelo maštati i ljenčariti, pa si se i nehotice sjećao riječi posadnoga svećenika, oca Bekarevića, da Z. ne zaostaje klimom nimalo za Nizzom.

Bilo je upravo podne. Čitav Z. se napunio sočnim zvucima vojničkog orkestra i sitnim topotom konjskih potkova po kamenu. Zvukovi su prodirali u ulicu, odbijali se od kuća, od zidnih izbočina i razlijegali se radosno, badro i veselo po čitavom gradu. Kozačka se pukovnija vraćala s manevra.

Pred pukovnijom je na velikom, crvenkastom konju iz donskoga Provaljskog zavoda, jahao zapovjednik pukovnije, pukovnik Pavao Nikolajević Karpov. Bio je stasit i lijep muškarac od četrdeset i pet godina. Tamna brada mu je bila raščešljana na dvije strane i ponešto se srebrenila od gdjekojeg sijedog pramena. Bio je suhonjav i stasit, širok remen sa samokresom i dalekozorom zgodno mu je obavijao tanak struk. Lako je sjedio na konju i čitavo njegovo držanje odavalo je smjeloga i neustrašivoga konjanika. Pored njega, s desne strane, na zlatno-crvenkastom, ugojenom konju, jahao je njegov pomoćnik u gospodarstvenom odjeljenju, starješina u vojsci Semjon Ivanović Koršunov, s druge strane pobočnik, maleni debeljkasti Georgij Petrović Kumskov, koji je počeo rano da sijedi.

Za njima su u širokom postroju jahali trubači. Konji su se privijali i stiskali, a trubači u svježim,

zaštitnim košuljama i kapama, drsko naherenima, svirali su, naduvajući obraze, veselu, krepku koračnicu, koja se odbijala od kućnih zidova. Karpov skrenu u pokrajnu ulicu, zaustavi konja i pusti pukovniju da prolazi mimo njega. U njegovim je očima sijevalo iskreno, ushićeno zadovoljstvo, kad su kozaci, dižući podbratke u vis, okretali glave prema njemu i prolazili ispred njega. Pjevači su zašutjeli. Koplja, što su na uzicama visjela na ramenima, mirno su se njihala i zveketala. Prekrasno odjeveni, lijepi ljudi, mršavih i opaljenih lica, na koja su ispod kapa u valovima padale guste, brižno začešljane kose, posute prašinom, pozorno su i veselo gledali u svog zapovjednika. Znali su, da su lijepi, da su mladi i da zapovjednik uživa u njima. Ponosili su se time, što su kozaci junačke donske pukovnije, najbolje u konjaničkoj diviziji, i što su sinovi velike ruske armije. Osjećali su, da je teško zamisliti i stvoriti bolju vojsku od njih.

Blješteći crvenim zlatom na suncu, konji su prve satnije svi kao jedan, svijetlo-ridje dlake, u prvoj vrsti lisasti, a u drugoj bez značica, prekrasno pribrani, boja u boju, vrlo dobro izvježbani i očišćeni, kitnjastih repova, raščešljanih dlaku po dlaku, podigavši mršave glave s lijepim tamnim očima, žurno prolazili ispred zapovjednika.

Ridju prvu satniju zamijenila je crnkasta druga, za njom išla višnjasto-gnjedaste boje treća, a dalje tamno-smedja četvrta. Jedna je bila ljepša od druge. Karpov je poznavao svakoga konja i svakoga kozaka. Svakoga je volio toplo i iskreno. Eto, onaj blijedi svjetlokosi kozak, Hoperskov, koji tužnim očima gleda zapovjednika, vratio se pred nedjelju dana sa dopusta. Bio je na Donu, da sahrani svoju mladu ženu. U selu mu je, tudjim ljudima na brizi, ostala djevojčica od dvije godine: — sve, što ga još vezalo uz život. Iza njega je, jako čvrst, malen Pastuhov, ridjom bradom obrubljenih lica, satnijski kovač, prvi jakota u pukovniji; uz njega

mladi, prekrasni Poljakov, s crnim brčićima jedva probilim, sin bogata kozaka, mamin sinak i maza, koji se nikako nije mogao naučiti da skače preko drvena kozlića.

— Što? obrati se Karpov esaulu Trajilinu, koji je stajao pored njega na nemirnom, sivom konju, — je li Poljakov napokon naučio skakati preko kozlića?

— Napreduje, gospodine pukovniče, odgovori zapovjednik satnije, podižući ruku do zaslonca.

— A vaši se konji, Ivane Ivanoviću, nikako ne mogu oporaviti.

— Već i ne znam, što bih imao da radim, odgovori Trajilin.

— Treba ih hraniti, nastavi Karpov. Ja ću otpustiti narednika, ako se do jeseni ne izravnate s drugim satnijama. Kargine! dovikne strogo kozaku, koji se nekuda zagledao, zašto, druže, ne okreneš glave prema svome zapovjedniku, a?

Kozak prestrašeno okrene glavu prema Karpovu.

— A Medvjedjev i opet nije poravnao uzde, pozovite ga na red! naloži Karpov.

»E, krivca će uvijek naći!« pomisli Trajilin i uzdahne kao da mu je odlanulo; njegova je satnija prošla, a za njom se gromko kotrljao i bučao brzometni odio.

Ugojeni, veliki, gnjedi konji bliještave dlake, bez napora su vukli željezne dvokolice, na kojima su bile brzometne puške, stavljene u čahure. Svaka opremna sponka sjala se, svaki remen konjske opreme bio je brižno očišćen i pocrnjen. Lice se Karpova razvedrilo. U taj odio bili su izabrani najbolji ljudi, i sad je prolazio u najljepšem redu. Za njim je krenula peta satnija na sivim konjima, pa dalje šesta na vrancima. Crnobradi esaul Zaharov, zapovjednik šeste satnije, isto je tako zaljubljenim očima pratio kozake i konje.

— A, Konstantine Pompejeviću! reče Karpov, obrativši se k zapovjedniku satnije; moglo bi se ravno i u boj s takvom pukovnijom! Lijepa je vaša satnija!

— A valjda će i do toga doći! reče Zaharov.

— Božja volja!

— Neka se vrši Njegova sveta volja! reče Zaharov. Dosta ste se trudili, gospodine pukovniče, a ima i čim da se radi.

— Da. Lijepa pukovnija, reče Karpov, ne obraćajući se ni na koga, i krene konja za posljednjom satnijom. Naložite pjevačima, da pjevaju.

Zaharov pojuri da dostigne čelo satnije.

Veseli i gromki zvuci junačke pjesme razlijegali su se u toplom uzduhu, punom mirisava zelenila i pokošena sijena.

E-ej! Donci pjesme pjevaju!
Preko Visle široke
Na konjima plivaju.

— Je li, gospodine pukovniče? upita ga Koršunov, hoće li ipak biti rata?

— Pa ja ne mislim! Uostalom, tko bi znao! Stožer divizije je nekako uvjeren, da će biti rata. Za pola sata u uredovnici!

— Slušam, gospodine pukovniče! prihvati Koršunov.

— Pobočniče, ima li mnogo spisa?

— Nema, gospodine pukovniče. Opet prijava protiv zastavnika Lazareva.

— Da nije opet izbio židove?

— Malo im namjestio ledja.

— Gle ti njega! Ni jedne subote ne bi propustio, reče Karpov.

— Bezobrazni su postali. Ovoga puta su oni njega izazvali.

— No, Romana Petrovića nije teško izazvati. Je li bio pijan?

— Sasvim trijezan.

— Vidjet ćemo... reče zapovjednik pukovnije, silazeći kod svoga stana s konja i milujući ga.

VII

Čitav život Pavla Nikolajevića Karpova protekao je medju kozacima kod četa. Bez vojske, bez konja, bez kozačkih pjesama, džigita, putovanja, obuke, manevara, prašine za suha vremena i blata za kiše, nije Karpov mogao zamisliti života. Bio je oženjen, imao je sina, mladića od sedamnaest godina, koji je već stupio u vojničku akademiju, no porodica njemu nije bila glavno; bila mu je samo dopunak službe. Sin je morao produžiti posao, što ga je započeo njegov otac, morao je služiti kao i otac, a porodica je posvećivala svu brigu tome, da odjene, opremi sina za onu istu vojničku službu, kojoj se i Pavao Konstantinović sa svom dušom posvetio. Oženio se rano, iz ljubavi. Nastao je roman izmedju smjeloga junkera novočerkaskog učilišta i plahe, stidljive pitomice Marijinskog instituta, Ane Vladimirovne Dobrikove. Sastajali su se u Marijinskoj ulici, na plesovima, kraj zidova instituta i kadetske škole. Ljepuškasto i čisto lice milo se smješkalo ispod dabrove institutske kapice; koketno su gledale velike oči, iz kojih je prosijavala tako beskrajna, vjerna ljubav, da je Karpov shvatio svoju sreću. Svadbom nisu zatezali. Karpovu se činilo, da je rekao sve, što treba da rekne. Rekao je, da osim službe on u svom životu nema ništa, da ih čeka siromaštvo, samotno životarenje medju barakama poljske zabiti, skitanje sa dopusta na službu, i obrnuto, glad i bijeda, a odgovor je bio tihi pogled prekrasnih očiju i riječi, koje su još u institutu djelovale na fantaziju Ane Dobrikove: »Gdje si ti, Kaj — tamo sam i ja, Kaja...« Tako

su naime govorile Rimljanke svojim sudjenicima, a tako je rekla i Anja: savremena Rimljanka, donska kozakinja.

Da, bilo je svega. Bilo je bijede i glada i hrane iz vojničkoga kotla. Anja je sama išla s košaricom na trg, sama je, uz služakovu pomoć, prala; bilo je tijesno u malenoj sobi, što su je iznajmili kod židova, na kraju malenog, poljskog mjestanca; bilo je materijalnih drama, kad bi iznenada od griže pao erarski konj, pa je trebalo kupiti drugoga; bilo je dugova, poniženja, molba za odgodu; bilo je katastrofa kod polaska na dopust na Don, dosadno podnašanje zime u kozačkim selima, u kozačkoj kolibi, u ovisnosti od kozaka, u zabiti, bez knjiga; dosadno povlačenje natrag u pukovniju, s transportom mladih kozaka i novo uredjivanje siromašnog gnijezda usred užurbanoga pukovnijskoga života. No gdje je bio Kaj, tamo je bila i njegova vjerna Kaja. Niti se on njoj, niti se ona kada njemu iznevjerila. Ona mu je popravljala rublje, krpila čarape, podstavljala jahaće hlače; ona ga je osamljena čekala, dok je on bio na manevrima, strepila nad njegovim životom, kad je polazio, da uguši bunu i suzbije revoluciju. Ona je imala jakosti, da odijeli od svog srca vruće ljubljenoga sina, da ga pošalje u vojničku školu i da ostane opet posve sama sa sitnim životnim brigama, s onim prljavštinama i uvredama i tihim maštanjem, kako će njen Aljoša doći kući na praznike.

Da, težak je bio život, no bilo je u njemu i sreće. Smotra, koja je dobro prošla, nagrada, dobivena na utrci, uživanje jednoga u drugom na skromnoj zabavi časničke menaže, kamo su dame dolazile u bluzama i plesale s rudastim, namazanim zastavnicima, koji su ih svojim rukama, bez rukavica, obuhvatali oko struka, gdje su imali za večeru kosane kotlete s makaronima i sladoled od kajmaka; zajedničko čitanje knjiga, ponovno čitanje stare, ali mile literature, pisma od sina, u zapovijedi pohvala zapovjednika pukovnije, hrabri kozaci, dobro njegovani konji. Mještanska sreća — reći će mnogi — kršćanska sreća, mislili su Karpovi: sreća u vječnom plamenu unutarnje ljubavi, sreća u približavanju s ljubavi k svakom čovjeku i do sitnica ispunjavanje svojih dužnosti.

Život im se nasmijao pred sedam godina, kad je žena njegova iznenada naslijedila neveliku baštinu. Taj je novac omogućio polazak konjaničke škole, donio im lijepoga konja, pa su svratili na sebe pažnju. Dogodilo se, da je bivši zapovjednik škole postao zapovjednikom vojnoga zbora, u kojem je Karpov bio zapovjednik satnije; on je promaknuo hrabroga časnika i godine 1911., u 45. godini života, postade Karpov posve neočekivano zapovjednikom donske pukovnije u n-skoj diviziji. On je sve žrtvovao službi, a služba ga je nagradila. Pukovnija je bila zapuštena. Predšasnik Karpova bio je pijanica i kartaš, časnici nisu ništa radili, kozaci su hodali poderani i zamazani. Karpov je za tri godine učinio pukovniju najboljom u diviziji. Od pet sati izjutra bio je kod pukovnije u stajama, lično je poučavao časnike, znao je, da ih zainteresira za sport, podigao je vrijednost gimnastici, jahanju i pucanju, pa kad bi se kasno u noći umoran i izmučen vraćao kući k svojoj Anjuti, nalazio je tamo tihi, prijatni mir porodičnoga ognjišta, vrući samovar, domaće pecivo: nalazio je sreću.

Mimo njega protjecao je bučnom bujicom širok politički život. Uzrujavala se i grmila je državna Duma, razilazile su se političke stranke, bilo je intriga, potkopavala se vlast. No Karpov je bio daleko od svega toga. Izvještaja o zasjedanju Dume nije čitao; nije ni znao, što su to »stranke«, kakve su i za čim idu. Smatrao je, da bi bio grijeh baviti se time, i s gorčinom je mislio o Dumi. Što sve nisu tamo podijelili, poradi čega li se sve ne uzrujavaju? On nije ništa znao ni o Rasputinu, ni o njegovu uticaju na cara. Kao za čitavoga života, tako je i sada vjerno obožavao vladara i njegovu porodicu, a za

carskih dana, priredjujući crkvene svečanosti, on bi prema posadnim propisima uvijek našao nekoliko toplih riječi, da kaže satniji, koja je davala počasnu stražu i da joj čestita carev blagdan.

Kakav pop, takav i dohodak. Kakav je bio Karpov, takva je bila i čitava njegova pukovnija. Svi, od posljednjeg kozaka do najstarijeg časnika živjeli su samo za službu, zaboravljali porodicu; ne baveći se politikom, strogo su vršili naloge, odgajali kozake u kršćanskom moralu i u neograničenoj ljubavi prema vladaru i otadžbini.

Pukovnija Karpova bila je idealna, takva, kakvih je mnogo bilo u carskoj ruskoj vojsci godine 1914. Karpov nije poznavao onih muka, koje je preživljavao Sablin. On nije sumnjao u cara, jer je bio daleko od njega; on nije sumnjao u Rusiju i ruski narod, jer nije poznavao politike; on je vjerovao u svakoga kozaka svoje pukovnije.

VIII

U pukovnijskoj uredovnici, koja se nalazila u drugom katu stare kamene kuće, dosadne i službene, blijedo-žuto obojene, svi su prozori bili otvoreni. Preko puta, s druge strane uske pokrajne ulice, sjedile su isto tako kod otvorena prozora dvije mlade, lijepe židovke i šile. Tamo je bila pomodna radionica gospodje Pucikovič. Židovke su bile: njena kći Roza Ljvovna i prijateljica njezina Marija Davidovna Kantorović.

Pobočnik Kumskov spremio je spise za izvještaj, naslonio se kroz prozor, i razgovarao se sa židovkama.

— Rozo Ljvovna, upita on, hoćete li doći danas na glazbu u gradski vrt?

Pucikovićeva prestane šiti, uperi dugoljaste oči, okružene tamnim sjenama, u časnika i reče:

— Hoće li vaš orkestar svirati?

— Ne, pješački.

— No, onda ne ću ići. Ja volim, kad vaš orkestar svira. Vaš orkestar svira opere, a B-ci tek kojekakove sitnice. Samo bubanj zaglušno udara. A vi idete?

— Ne znam, kako ću dospjeti da riješim spise.

— Ako idete vi, idem i ja, reče Pucikovićeva. Njena se drugarica nasmija.

— Roza je vaša obožavateljica, reče ona. Ah, gospodine Kumskove, zašto imate tako malo kose na glavi? Inače biste bili posve solidan i privlačiv gospodin. Kamo ste je djeli?

— Mnogo sam ljubio, reče u smijehu Kumskov.

— Pfuj, kakve to stvari govorite inteligentnim gospodjicama! Trebali bi da pokušate sredstvo moga tate. Vrlo pomaže.

— Pa što, pokušat ću, zašto ne? A je li već dugo, što se vaš tata vratio iz Austrije?

— Tek jučer naveče.

— No, pa kako je tamo? Hoće li biti rata?

— Ah, nemojte mi govoriti, gospodine Kumskove. To je užasno. Narod je posve poludio. Pomislite, tamo već mobiliziraju. Na moga su oca napali i htjeli ga zatvoriti. Kažu: vi ste ruski uhoda i ništa drugo. Poznati glavar postaje — budi mu hvala! — spasio ga. Da, zlo je, zlo. Ali moj tata kaže: ne će biti rata. Židovi ne će. Nešto se kod njih dogodilo. Glavni medju njima hoće, da bude rata, ali se općenito židovi boje, da će poslije rata nastati pogromi i nasilja, pa da se jadni židovski narod ne će moći oduprijeti. Oh, gospodine Kumskove, što će biti, ako dodje do rata? Užasno! Vi ćete otići, a doći će pričuvnici; morat ćemo upravo izginuti. Barem da vas ostave ovdje!

— Zar vas Lazarev vrijedja?

— Pfuj, kakav je to izazivač! Dakako, Roman Petrović vrijedja. On s uživanjem vrijedja. Što za to, što je Hajmovića istukao; Hajmović je sam kriv, zašto se nije uklonio s puta pred gospodinom čas-

nikom! Oh, gospodine Kumskove, kako podivljava mladež! Što će biti, što će biti!

— Brbljajte, samo brbljajte, gospodine Kumskove, reče Pucikovićeva, a eno, vidim, ide pan pukovnik. Dobit ćete, ako nije sve svršeno.

— Sve je kod mene svršeno, reče pobočnik i podje pred Karpova.

Karpov se pozdravio s pisarima i nataknuo na nos naočale; bio je naime dalekovidan, pa nije vidio bez stakala. Sjeo je za svoj stol. U uredovnici su svi radili šuteći. U susjednoj su sobi zvrckali pisaći strojevi, preko hodnika se čulo muklo udaranje litografskoga stroja, tamo se štampala zapovijed. Mršav, crnokos knjigovodja računao je u uglu na računalu i poluglasno mrmljao iznose; Koršunov je sjedio kod drugoga stola i brzo pisao, izmjenjujući tu i tamo koju frazu sa zapovjednikom i knjigovodjom.

— Semjone Ivanoviću, pošto ste pogodili zob s Najemom? upita Karpov, podižući pogled sa spisa i gledajući iznad naočala.

— Po pedest i pet, odgovori Koršunov.

— A propisno je osamdeset. No barem ćemo popraviti gospodarstvo. Moći ćemo za sav povoz kupiti nove hamove.

— Gospodine pukovniče, a kada ćemo nabaviti fanfare s resama, kao što ih ima husarska pukovnija? Jedini ih mi nemamo, reče pobočnik.

Karpov ga pogleda.

— Pa možda ćemo i fanfare kupiti. No to je već raskoš, a hamovi su potreba.

— Naši su hamovi dobri, gospodine pukovniče. Ja mislim, ako već budemo kupovali nove, da stare treba prodati. Našao sam i kupca, reče Koršunov.

— Samo ne u inozemstvo! doda Karpov.

— Sačuvaj Bože! Pivovara Rubinstein hoće da kupi.

— Ah, ne bih htio židovima. Ta hamovi su dobri.

— Ta kako možemo u tom slučaju bez židova? Nije moguće. Govorit ću s grofovim upraviteljem. Možda će ih ekonomija uzeti.

— Da, to će biti bolje.

Opet su zvrckala računala i opet se čuo litografski stroj. Za prozorom je jarko sunce sipalo svoje vruće zrake, a dvije su židovke, spustivši lijepuškaste glavice, marljivo šile.

— Georgije Petroviću, upita Karpov, je li kod nas mobilizacija u redu?

— Prošle ste nedjelje, gospodine pukovniče, sami sve pregledali, odgovori pobočnik.

— Da, sâm. No jeste li unijeli promjene?

— Pa nije ni bilo promjena. Nitko nije umro, ni obolio. Dopusti su zabranjeni.

— Tako dakle... Vi mi jamčite?

— Jamčim, gospodine pukovniče. Ali, zacijelo ne će ništa biti.

— No, što da o tome govorimo? A kako je danas, Semjone Ivanoviću, druga divizija navalila! Boga mi, tjeskobno mi je bilo gledati! Snaga! Naslada je poći s takvim momcima u rat! Pokazat ćemo Madžarima kozačku snagu!

Karpov ustane.

— Dakle, gospodo, to su svi spisi? Lazarevu ukor u zapovijedi. Evo, predajte odmah danas. A sad možemo i k objedu.

— Pa već je prošlo i dva sata, gospodine pukovniče, reče pobočnik.

— Ogladnjeli smo. Treća ura, a mi smo od šeste na nogama. Tako, gospodo, ako ništa ne dodje, možemo se uveče odmoriti. Danas je četvrtak. Slobodno popodne. Poći ćemo na glazbu!

Karpov, Koršunov i pobočnik izadju na ulicu i razidju se kućama. Koršunov zakrene za prvi ugao. On je stanovao kod nekog Poljaka, blizu uredovnice; Karpov i pobočnik stanovali su u državnoj kući na gradskom trgu, naprama vrtu.

U to popodnevno doba bilo je mjestance kao izumrlo. Kesteni su objesili svoje široko nepomično lišće, u zraku nije bilo nikakova povjetarca. U plavu, blještavu nebu jasno su se isticali šiljci tornjeva katoličke crkve, okružene lipama i hrastovima, te je izgledala kao operna dekoracija. Naokolo je vladao mir i tišina. U nekom stanu vježbao je netko skale na glasoviru, pa su ti zvuci, dopirući u tihu ulicu, uvećavali mirno raspoloženje. »Zar će doista biti rata?« pomisli Karpov, uspinjući se u svoj stan.

Umilno ženino pseto, bijeli špic, doleti pred njega. Služak primi od Karpova kapu i oprezno je položi na stolić u predsoblju. U gostinjskoj sobi je jarko odsijevao ulašteni parketni pod, na zidovima visjele uokvirene oleografije, premije »Njive:« »Svadbeni bojarski pir«, »Rusalke« od Makovskoga i »Obred cjelivanja iz kneza Srebrenoga«. Sve je bilo jednostavno i siromašno, ali prijatno i milo. Ana Vladimirovna izadje pred njega. Mršava, visoka, tamne puti, izgledala je mladja od svoje četrdeset i tri godine. Ni jedne sijede vlasi nije bilo u njenoj gustoj, glatko pričešljanoj crnoj kosi. Smedje su oči milo gledale.

— Jesi li se umorio i ogladnio? upita ga mekanim i toplim glasom.

— Malo. Je li objed gotov? zapita Karpov.

— Da. Hajdemo. Kako sam uživala, gledajući tvoju pukovniju.

— A? Gledala si? Je li, da je lijepa? Znaš li što, Anjuta? Možda se i gluposti govore, a ipak treba da budemo na sve spremni. Pa ti, majko, poslije objeda pregledaj bisage i s Nikolajem prema popisu spremi sve, što i kako treba. Ta znaš i sama: ako dodje do mobilizacije, ne ću imati kad ni da odahnem, otići ću u uredovnicu, pa ne ću moći ni o sebi da mislim.

— Što? upita Ana Vladimirovna, zar ima što novo?

— Nema ništa novo... Pa, mobilizacija još nije rat. Godine 1911. takodjer se mobiliziralo, pa nije ništa bilo... Da, ali ipak, ako bude... otidji, Anjuto, u Novočekask.

Ona je šutjela. Čitav su život bili zajedno; nikad se nisu rastajali. Ali ona je shvaćala, da rat nije ženski posao i da njoj tamo nema mjesta uz muža. To je bila služba, a služba znači sve.

Pogledala je muža s dubokom tugom, tiho je uzdahnula i rekla:

— Dobro. Kad treba da podjem u Novočerkask, pa ću poći onamo — meni je svejedno. Bisage ću pregledati i sve spremiti. Hajdemo k objedu.

IX

Karpov se poslije manevra osjećao umornim, pa je legao na počinak. Legao je u kabinetu pored ženine spavaće sobe i odmah usnuo, ali nije prospavao ni pet časova, kad se probudi. Probudile su ga brige. Nikad nije mislio o ratu. Spremao se za nj svakoga sata, svakog časa, sve se u njegovoj pukovniji radilo samo u ratne svrhe, a ipak: kako će se početi i da li će do rata uopće doći, o tome nije mislio. Bio je japanski rat. Bio je poslan sa strojnim puškama, no došao je samo do Harbina, kad je sklopljen mir i on se povratio, a da nije ni vidio rata. Sad je zamišljao, da do rata može uistinu doći, dakle, i do rastanka, a tko zna — možda i zauvijek. I osjetio je prema ženi tako žarku, duboku i beskonačnu ljubav, da je zaželio ustati, poći k ženi, pasti pred njom na koljena i ljubiti joj ruke, gledajući joj lice, kako bi ga zauvijek zapamtio i ponio sa sobom u rat. Osluhne. U ženinoj je sobi vladala tišina. Zacijelo spava. Umorila se danas, hodajući čitav dan po kući, spremajući rublje i sve drugo, potrebno za odlazak. Spavaj, spavaj! — pomisli on, dat će Bog, pa ne će još ništa biti. I ostao

je ležeći dalje, ne usudjujući se iz ljubavi prema njoj, da je uznemiri; obasipao ju je najnježnijim imenima, premišljao i opet iznova proživljavao sav svoj život s njome. I ni jedne ljage nije nalazio.

U susjednoj je sobi ležala Ana Vladimirovna, zarinuvši lice u jastuke. Ona je svojim ženskim srcem i instinktom smrtno ranjene zvijerke već osjećala, da će doći do rata i do rastanka. Nije plakala — nesreća je bila suviše velika, da bi mogle izbiti suze; nije se tužila, nije nikoga prekoravala, jer je duboko vjerovala, da je to njen krst, njena dužnost, da je sve to od Boga, a Boga nije smjela koriti. Poput muža, i ona je proživljavala sav svoj život i pamćenje joj je iznosilo samo sretne časove, dok je brižno prikrivala sve one teške životne sitnice, sve one uvrede i gorčine siromaštva, koje su u svoje doba izazivale suze i opiranje. I njoj se činilo, da je sav njihov zajednički život od dvadeset i četiri godine sama sreća, ničim nepomućena. Medju ulomke uspomena upletala je riječi molitve. Tiho je ustala s postelje, klekla pred velikom ikonom Donske Bogorodice i šapćući joj se molila. Iz zlatne pozadine gledalo je na nju tamno krotko lice sa široko rastvorenim, tužnim očima, uprtima u pobožnu vjernicu. Njena je molitva bila bez riječi: uzdizanje duše do Boga, pa Bog nije mogao da ne čuje i ne usliša takvu molitvu.

— Neka se vrši volja Tvoja! ponavljala je ona, znajući, da će bez jadikovanja, bez roptanja i bez prigovora pustiti njega, a sama ostati sa svojim teškim mislima i tiho izvršivati svoju dužnost, dužnost časničke žene, ako to bude volja Njegova!...

U kuhinji odjekne zvonce. U mirnom se stanu raznese nemiran zvek. Služak podje bosonog u sobu Karpova.

— Vaše visokoblagorodje! začuje se njegov šapat; brzojavka od divizijskog stožera.

Zastrugne šibica.

— Daj je ovamo! reče Karpov.

Na službenoj bjelici nabacao je brzom, uzbudjenom rukom glavar stožera ove riječi: — »Prvi sat mobilizacije ima se računati od 11 sati 59 minuta 17. srpnja god. 1914. Glavar divizijskog stožera general-poručnik« — iza čega je dolazio poznati potpis baruna Lorberga.

Žena je već stajala pred vratima spavaće sobe. Na sebi je imala tamni haljetak. Velike su oči gledale u Karpova s nezemaljskom, velikom ljubavi i tugom.

— Je li naviješten? upita ona.

— Jest! muklo odgovori Karpov.

— Ideš li odmah?

— Idem. Nikolaju! Skoči k pobočniku, pa mu reci, neka svi zapovjednici satnija, starješina Koršunov i svi časnici stožera smjesta dodju u uredovnicu.

Sluga izadje. Ana Vladimirovna baci se mužu u naručje. Nekoliko je časaka prošlo u tihom grljenju. Kad se otkinula od muža, bila je već mirna.

— Kada odlazite? upita ona.

— U šest sati ujutro, odgovori Karpov.

— Treba li Šaluna osedlati?

— Da, odgovori on, a Šarika zapregnuti u dvokolicu.

— Dobro, ja ću sve tople stvari metnuti na dvokolicu.

— Napiši Aljoši, neka ne dolazi k meni u pukovniju. Ja ne ću.

— Razumijem. Dakle u gardu?

— Da, kad se već rastajemo, neka ide u gardu.

Brzo se obuče. Ona mu je pomagala, dodala mu ogrtač i kapu, svijećom ga ispratila i tužno ga gledala, kako silazi.

— Nove čizme sa zavrnutim sarama metni u bisage na onu stranu, gdje su torbe za zob! dovikne joj ozdo.

— Treba li zob sasuti u lijeve ili desne torbe?

— U one, koje su veće, odgovori on i otidje.

Vrata na škriputljivoj petlji zalupe i njegovi koraci zamru u praznoj ulici. Ana Vladimirovna baci se pred ikonu i zamre u toploj molitvi.

Za pola sata zapalila je sve svjetiljke u sobama, rastvorila bisage te zajedno sa služakom, koji se povratio, počela spremati muževljeve stvari za rat, a svoje za Novočerkask. Ono, što je ostalo, trebalo je i onako baciti i prepustiti tudjim ljudima.

X

Brzojavka je bila tajna, i nitko joj nije mogao znati sadržaja, no grad Z. živio je nemirnim i uzbudjenim noćnim životom. Gotovo u svim kućama vidjelo se iza spuštenih zastora i navučenih zavjesa svijetlo, čulo se tajanstveno šuštanje i prigušen razgovor. Grad se micao i svaki je njegov stanovnik znao, da je Rusija odredila mobilizaciju vojske: — rat s Njemačkom i Austrijom je neizbježiv. I još prije, nego što su satnijski zapovjednici stigli da se sakupe u pukovnijskoj uredovnici, brza i nevidljiva pošta raznese vijest o mobilizaciji i o ratu po gradovima i po selima gubernije, na granicu i preko granice.

Mobilizacija pukovnije bila je »od šest sati«. To je značilo, da pukovnija točno nakon šest sati prelazi preko granice. Pred mnogo godina bila je promišljena i napisana. Svakome je bilo odredjeno, što i kako ima da radi i u koji sat; svi računi i sve potrebe bile su ranije napisane, pa ih je sada trebalo samo pregledati i potpisati.

U pukovnijskoj uredovnici jasno su gorjele objesene svjetiljke ispod plosnatih zaslonaca, i osjećala se čadjavost i zagušljivost. Prozori su bili širom otvoreni i u njih je navirala tamna noć. Karpov nadje sve pisare na mjestu; pobočnik, vojni starješina Koršunov i većina satnijskih zapovjednika bili su u velikoj sobi, gdje je zapovjednik radio.

Svi su se domišljali, zašto su pozvani, ali o tome nije nitko govorio.

— Jesi li spavao? pitao je zapovjednik prve satnije, Hoperskov, malena, debela Iljina, zapovjednika brzometnoga odjela.

— Nisam. Kartali smo se kod Zaharova. Malo smo se zadržali. A ti?

— Ja sam se u devet izvalio. Tako sam zaspao, te dugo nisam mogao shvatiti, da me služak budi. Zar je već zora? A evo, što je.

Suhonjavi Agafoškin, zapovjednik druge satnije, otac sedmero djece, koji je živio gotovo u siromaštvu, uzbudjeno se gurao svojim blijedim licem, koje je bilo obraslo rijetkom bradicom i pitao: »No, pa što je? O čemu se, gospodo, zapravo radi?«

Nitko mu nije odgovarao. Držali su nepriličnim govoriti o tome, dok ne rekne zapovjednik. Pobočnik, koji je bio dospio da zaspi, a još nije odagnao sna sa svoga punoga lica, promatrao je uskim i pospanim očima časnike, koji su se tiskali, te brojio, jesu li svi na okupu. Svi su bili u ogrtačima sa srebrenim naramenicama i zlatnom brojkom pukovnije i sabljama. U isto vrijeme udju zadihani i ugrijani naglim hodom: Zaharov, Trajilin i malen, sijed, ćelav i krezub pedesetogodišnji Tararin, zapovjednik pete satnije — nemirnjak i brbljavac, ali najpošteniji čovjek i kavalir u potpunom smislu te riječi.

— Gospodine pukovniče, reče pobočnik, kad je nastala tišina; svi su ovdje.

Čulo se, kako su u susjednoj sobi utihnuli pisari i na prstima stali prilaziti k vratima, da čuju, što će govoriti zapovjednik.

Časnici su se poredali po brojevima satnija, kako su se stavljali uvijek, kad ih je službeno zvao zapovjednik pukovnije, i Karpov s ljubavlju pogleda svoje suradnike.

— Gospodo! reče on mirnim, jednomjernim baritonom svoga glasa, koji je u zapovijedi i nalo-

zima bio dobro izučen. Oglašena je mobilizacija. Prvi sat u jedanaest i pedeset i devet minuta. Sada već teče šesta minuta prve ure. Svi na posao! Jesu li svi omoti za mobilizaciju u redu?

— U redu! za sve odgovori Tararin. Na njegovu se licu, koje je naglo problijedilo, razlila velika uzbudjenost.

— Gospodo, mobilizacija još nije rat. Objasnite to kozacima. U šest sati ujutro pukovnija treba da je na posadnom sabiralištu. Ja se nadam, gospodo, da će sve biti kao uvijek u našoj pukovniji?

Časnici se nijemo poklone.

— Zastavu, upita pobočnik, zapovijedate nositi bez navlake?

Zapovjednik ne odgovori odmah.

— Da, reče. Bez navlake!

I upravo u toj, posve slučajno izdatoj zapovijedi, svi su nazrijevali, da će biti rata.

— Možemo li ići? opet za sve upita Tararin.

— Da, idite, gospodo, pa se nadam, da će kod nas sve proći mirno i glatko.

— Pobrinut ćemo se.

Uredovnica se isprazni. Pisari poletješe za svoje stolove. Pobočnik pruži zapovjedniku papire, zapečaćene u crvene omote, na kojima je bilo napisano: »Otvaraj poslije objavljene mobilizacije«.

Karpov sjedne za stol i počne razgledavati i potpisivati predložene papire. Na stolu pred njim narasla ih je čitava rizma. Tu su bili zahtjevi, popisi, prijave, upute, zapovijedi, računi, službovne listine.

Naokolo je gluho, kao velika tvornica, bučalo mjestance, prepunjeno kozacima, husarima i vojnicima pješačke pukovnije. Svi prozori na vojarnama, koji su ranije bili tamni i slijepi, s blijedim noćnim svjetiljkama i kandilima, jasno su osvijetljeni ozgo do dolje. Na dvorištima i na ulicama stali se javljati zabrinuti ljudi. Širom se rastvore vrata povoznih daščara i zaliha, u koje se prije nije smjelo dirati. Ljudi su izvozili odande nova vozila, tovarili na njih stvari i razvozili ih po vojarničkim dvorištima. Iz vojarna su nosili zavežljaje, sanduke i škrinje s vlastitim stvarima i paradnom odorom, što je ostajalo u Z. Nikomu nije ni na pamet padalo, da bi naša vojska mogla kadgod napustiti ovaj grad.

U satniji se užurbali i zabrinjavali ljudi. Časnici su bili kod svojih vodova, satnijski zapovjednici s narednicima i oružarima brojali su, zapisivali, izdavali i označivali stvari. Pukovnijski je stroj radio skladno, ozbiljno i pouzdano. Karpov je ulovio jedan čas izmedju silnih papira i pošao k najbližoj satniji. Ondje je sve kipjelo od užurbanih ljudi kao mravinjak. Kreveti su već bili pospremljeni, pokrivači i strunjače složeni. Začuje se zapovijed »Pozor«, i sva momčad zamre u nepomičnom stavu. Kršni dežurni energično prijavi:

— Vaše visokoblagorodje, u drugoj satniji n-ske donske pukovnije nema nikakvih dogadjaja. Pukovnija je zaposlena mo-bi... li-bi... zacijom, jedva izgovori neobičnu riječ mladi kozak.

Karpov se pozdravi s ljudima, zapovjedi, da se nastavi posao i podje kroz satniju.

Nije izrečeno nikakovih gromkih ni bučnih govora; nitko nije objašnjavao značenja ni cilja mobilizacije i mogućnosti rata, ali svi su vrlo dobro shvaćali, da se dogadja nešto ozbiljno, na što su se spremali i za što su se učili.

— No, kako je? upita Karpov, zaustavljajući se kraj mlada, rumena, bezbrka i golobrada kozaka, koji je imao strašno prezime Lihovidov (Zlopogledja), no koji je izgledao najbezazleniji, — bojiš li se, ako dodje do rata?

Kozak se zacrveni i smete. Drugovi su njegovi prestali da rade: — sipali su upravo u malene vrećice šećer i čaj i gledali na Lihovidova, smiješeći se. Ova pažnja drugova smela je još više Lihovidova, pa je šutio.

— A znaš li ti, da će možda i do rata doći?

— Upravo tako, reče napokon Lihovidov. No čega da se bojim? Svejedno — prisega je. A umrijeti, kome je kako dosudjeno, onako će i biti.

— A sjeći nisi zaboravio?

— Pa kako su me učili. Najbolje po glavi, ne možeš promašiti, a najlakše ga je tako presjeći.

— Momak! — reče Karpov i podje dalje. Da, mislio je, s ovim ljudima nije strašno ni u rat poći. A onda pomisli o samom sebi: boji li se on? I za sebe je rekao: ne, ne bojim se, jer vjerujem.

XI

Kratka ljetna noć prolazila je, a Karpov je neprestano sjedio u uredovnici, pisao, potpisivao i odgovarao na kratka pitanja, s kojima su dolazili k njemu čas iz satnije poslani kozaci, čas časnici, a sva su pitanja bila obična, prosta, ne dopuštajući nikakove sumnje.

— Vaše visokoblagorodje, liječnički glavar pita: kad će se izdavati individualni zamotci? Odmah, kako je napisano u osnovi, ili valja pričekati, dok se posve ne objavi.

Karpov je vidio, da u rat još uvijek nisu vjerovali. Nisu mogli vjerovati, da bi mogao biti tako blizu; da je ove noći još mir i tišina, a ujutro će već biti rat, i krv, i rane, pa da »individualni zamotci« mogu postati potrebnima.

— Razdijelite odmah, kako je propisano u osnovi!

— Gospodine pukovniče, reče zastavnik približavajući se stolu. Breitman traži za auto časničkim porodicama do stanice pet stotina rubalja, novac unapred; treba li dati ili ne dati?

— Dajte.

— Porodice odaslati?

— Da, sutra u šest sati naveče.

— Slušam.

U tri sata noći, stajući odmjereno po podu tvrdim i ravnim koracima, pristupi k stolu zastavnik Protopopov, rumen mladić snažne strukture, zvecne ostrugama i prijavi:

— Gospodine pukovniče, čast mi je javiti, da sam stigao s doglasnicom za posebne zadaće.

Pobočnik mu preda zamotak, na kojem je bilo napisano: »Otvaraj u Zvjeržincu!«

Zvjeržinec je bilo najbliže pogranično mjestance.

— Jeste li primili austrijsko zlato? upita Karpov.

— Šest stotina dvadeset i šest kruna u zlatu i osam tisuća maraka u papiru, odgovori zastavnik.

— Jesu li prskave uprtnjače spremljene?

— Na službu.

— Gdje je doglasnica?

— Vani, na dvorištu.

— Odmah ću doći, da vas ispratim, reče Karpov.

U nejasnoj predosvitnoj magli, kad noć još nije uzmaknula pred jutrom, a zvijezde počele da se gase, na uredovničkom dvorištu, koje su napunili ljudi druge satnije, vidjelo se šesnaest kozaka, na konjima, kako su se poredali u jednu vrstu. Otraga su bila dva konja s uprtnjačama. To je bila doglasnica osobite važnosti, koja je u času navještaja ratnoga potajno trebala preći austrijsku granicu, proći šumskim putovima daleko u nutrašnjost i razrušiti mostove na cesti i željezničkoj pruzi. Kozaci su gledali ozbiljno. Vodili su računa o važnosti i opasnosti svoje zadaće.

— Zbogom, drugovi! Čekajte zapovijedi. Pamtite, da rat još nije naviješten. Vladajte se pošteno i blagorodno, dostojno visokoga poziva donskih kozaka! reče Karpov.

— Pobrinut ćemo se, vaše visokoblagorodje, složno odvrate kozaci.

— Zastavniče Protopopove, vodite doglasnicu.

— Redovima nadesno, korakom stupaj! zapovjedi Protopopov.

Karpov izadje na vrata. Prednji redovi maknuli se za ugao i poletjeli kasom po gradskom pločniku. Lijevi konj udario u skok i nikako se nije mogao primiriti, pa se dugo u jutarnjoj magli razabirao jednolični odmjereni topot desnoga konja i uzbudjeni skokovi lijevoga, dok ih nije zaglušio topot doglasnice, koja je jahala korakom.

Rano jutro, uz poblijedjelo nebo na istoku i umornost neprospavane noći davalo je poseban, tajanstveni izgled toj doglasnici, koja je polagano odmicala iz grada. U magli je doskora nestalo spodobâ konjanika, no još se čuo topot kopita, a Karpov je stajao na vratima, osluškujući ga. Topot naglo zatihne. Pločnik je prestao, a doglasnica je ušla u praznu ulicu.

Kad se Karpov povratio u uredovnicu, na njegovu je stolu ležao velik kup crnih knjižica-putnica. Uzme prvu, da je potpiše i nehotice zastane. Na prvom listiću s državnim dvoglavim orlom, naštampanom na crvenkastoj mrežastoj hartiji, bilo je zapisano: — »Ana Vladimirovna Karpova, 43 godine stara, pravoslavna, žena pukovnika...«

Predoči je sebi u praznom stanu, u dubokoj noći, posve samu. I na dugo će ostati tako; možda zauvijek. Misli, uspomene, maštanje presvoji ga. Odjednom mu jasno iskoči pred oči golema vojnička crkva i u skupini jednako odjevenih djevojčica, skromna, tamnokosa Ana Dobrikova. Ugleda sjenastu aleju u Aleksandrovskom vrtu, kao da je osjetio medeno sladak miris bijeloga bagrema, koji se u dugačkim girlandama objesio iza nježna, pernata lišća; tamno nebo i na njemu mjesec, koji je zastao nad blještavom zaplavom razlivena Dona i začuje tihi, pokoran odgovor na svoj strastveni govor: — »Gdje si ti, Kaj — tamo sam i ja, Kaja...«

Sada on njoj potpisuje posebnu putnicu. Sada, kad se kradom približava surova starost i kad su potrebniji jedno drugome više negoli ikad.

S naporom volje Karpov otjera misli i naglo potpiše svoje prezime na ženinoj putnici.

Pisar je gasio svjetiljke. Blijedo jutarnje svijetlo prodrlo je zajedno s jutarnjom prohladom kroz otvorene prozore. Svitao je dan — dan odlaska, a možda i vojne.

XII

U šest sati ujutro, 18. srpnja god. 1914., postrojavala se na posadnom, tako zvanom Borodinskom trgu druga brigada n-ske konjaničke divizije. Karpov se u to vrijeme vraćao u svoj stan. U jedaćoj sobi, kao u mirno doba, kipio je golemi porodični samovar od crvena bakra, odbijajući prema stropu gustu paru; u željeznoj košarici ležale su žemičke, dok je maslac i vrhnje bilo takodjer pripravljeno. Ana Vladimirovna čekala je muža u svojoj naljepšoj haljini. Bila je mirna i samo su pocrvenjele vjedje i duboke modrice pod očima govorile o tome, da je te noći proživjela mnogo tuge. Čaj su pili naglo. Da govore, — tako je bilo potrebno, da jedno drugome iskažu toliko nježnih riječi, dubokih osjećanja drame, što se odigravala u njihovoj duši, sav užas tuge, — da se sve to izrekne, nije bila sada prigoda i zato su govorili o sitnicama.

— Hoćeš li jahati na Sardanapalu? upita ga Ana Vladimirovna.

— Da, na njemu. A Bombardos je u pričuvi.

— Sardanapal je mirniji. U kovčeg sam metnula pričuvne stremene. Nikolaj zna.

— No... Zbogom, draga. Pa mi piši...

— Kuda da pišem?

— Na bojno polje.

— Ah, da...

*

Ona ga zagrli i počne ga krstiti čestim i sitnim krstom. Usnice joj odjednom nabreknu, a iz očiju joj se proliju vrele suze. Još samo trenutak, pa ona ne bi izdržala — srušila bi se u nesvjestici. No on se otkine od nje i sidje u dvorište, gdje ga je čekao konj. Kad je sjedao na konja, ona takodjer stigne. Oči su joj bile krvave, suhe, a usnice joj još drhtale. Sardanapalu, koji ju je prepoznao i pružio prema njoj gubicu, dade komad šećera, te prekrsti i njega. Zatim se naglo pritisne licem o muževo koljeno i kad se otkinula, dvije su suze ostale na crvenom lampasu.

Karpov zamakne iza kapije.

Na trgu, izvan grada, bila je već spremna njegova pukovnija. Peta satnija, koja je bila zakasnila, kasom je ulazila otraga i vidjelo se uzbudjeno mrko Tararinovo lice, gdje se trese na, za svoj uzrast, prevelikom sivcu. Na uglu je stajao vod sa zastavom čekajući, dok se pukovnija postroji. Nadesno postrojavali se husari. Njihov zapovjednik, solidni Nijemac von Weber, još nije došao k pukovniji.

Karpov je zaljubljenim očima promatrao kozake. Pukovnija je bila u potpunom redu, da bi mogla odmah krenuti i na smotru. Povoz je izravnan, ruda uz rudu, sav nanovo obojen, stajao je iza brzometnog odjela. Ravnja, pokrivanje, bilo je upravo idealno. Koplja su bila tako izravnana, da se sa strane vidjelo samo jedno koplje; mladenačka opaljena lica kozakâ bila su čisto umivena, a kosa pričešljana. Dospjeli su da ih nahrane doručkom i napoje čajem, pa nitko ne bi rekao, da su svu noć proveli u brzom i grozničavom radu. Postrance sakupili su se gradski žitelji. Odijeljeno su u skupini stajale pukovnijske husarske i kozačke dame, pa se vidjele mrlje svijetlih suncobrana, osvijetljenih kosim zrakama sunca, što se uspelo iznad grada. Sučelice bio je postavljen zeleni analoj u pozlati, a visok i mršav svećenik husarske pukovnije, u ljubičastom ruhu i ćepici, razlagao je knjige. Uz oštre

zvukove trubalja, koje su svirale bojnu koračnicu, primili su stijeg i zastavu.

Zapovjednik divizije, stari general Lorberg, dojaše zajedno s brigadnim zapovjednikom i sa stožernim glavarom. Obadje pukovnije, pozdravljajući se s ljudima i mrgodno jekćući. Bio je uzbudjen. Ljudima je nešto trebalo reći, a on nije znao, što da im kaže: — rat se još nije započeo, a on ni iz daleka nije vjerovao, da bi mogao biti naviješten. Zato nije ništa rekao, nego se još većma namrgodio i naduvši svoje kratke, kao igle, sijede brkove, što su stršili nad usnicom, skokom odjaše nasred pročelja gotovo do analoja i poviče hrapavim glasom:

— Brigado, sablju u korice, koplja na pleća, slušaj!

Kad je izvedena zapovijed, koju su ponovili zapovjednici pukovnija, švadrona i satnija, zapovjedi on ponovo:

— Trubači, na molitvu!...

Polagano, uz pratnju napjevna doziva, iznesu pukovnijski pobočnici stijeg i barjak k naloju. Pjevači su izlazili iz husarskih i kozačkih redova i držeći puške na plećima, trčali su prema analoju. Svećenik se oblačio u svijetlo-zelenu rizu, opšivenu zlatom, i uzevši krst, izadje napred.

— Vo imja Otca i Sina i Svjatago Duha! počne slabim glasom. — Ratnici blagočestivi! Došao je čas velikoga i teškoga rada, kad će trebati da pred licem Svevišnjega položite račun, jeste li doista hristoljubiva vojska, spremna i dušu svoju dati za vjeru, Cara i otadžbinu.

Vjetar je kidao njegove riječi i zanosio ih u stranu. Otraga, na cesti, zveckale su i štropotale husarske pukovnijske kuhinje, nečiji pas, što ga je služak vodio na uzici za povoza, otimao se i vižlao.

Svećenik svrši i pjevači zapjevaju »Care nebeski!«...

Riječi molitve činile su se previše svakidašnjima za taj veliki momenat. I opet su prestajali

vjerovati u to, da će biti rata. Dame su stajale otraga nakićene, lijepe i ružne, bogate i siromašne. S njima su bila i djeca. One su znale, da će biti rata, jer drugačije ne bi trebale ostavljati svojih prebivališta, i po čitavoj Rusiji, medju nepoznatim ljudima tražiti utočišta. Rat se još nije započeo, ali njegovo rušenje i užas već je izbio, pa su najprije razorene i bačene na ulicu časničke porodice pograničnih pukovnija. Iza svršene molitve, kad je uklonjen analoj, reče zapovjednik divizije, mašući sabljom nad glavom, nekoliko riječi, koje su mu se činile snažnima i važnima.

— Pazite, momci! Ne pljačkaj stanovnika i ne vrijedjaj ga! Pamti, rat još nije navješten. No, ako se navijesti, svi ćemo umr-r-rijeti za vjeru, Cara i otadžbinu! Razumijete li, djeco?... Sijeci i kolji, kako su te učili. Dokaži svoju snagu, iskaži se pred Carem-baćuškom!

— Potr-r-rudit ćemo se, vaše prevoshoditeljstvo! složno zagrme ljudi onih švadrona i satnija, koje su mu stajale bliže.

— Dakle zbogom, gospodo! Kozaci u prethodnicu!

Karpov izda zapovijedi i prva se satnija počne kasom odmicati u čeoni odred, odakle polete u galopu napred, nadesno i nalijevo. Od druge satnije rastegne se lanac spoja i doskora je sva cesta do šume bila prekrivena parovima jahača u jednakim razmacima. Karpov namjerice nije otpustio trubačâ na njihova mjesta i kad je pukovnija krenula, zagrme oni pukovnijsku koračnicu.

Tako su jednostavno, skromno, prosto i obično pošle u rat najbolje pukovnije ruske vojske.

Ana Vladimirovna gledala je suhim očima za pukovnijom, koja je odmicala. Zatihli su zvuci pukovnijskoga orkestra i svjetlucajući trubljama razidju se trubači po satnijama; prašina se počela dizati više i gušće, zakrivajući jahače i samo su oštrice kopalja bliještile nad kolonom. Siva zmija

husarske kolone počela ih zaslanjati, zadrndaju povozna kola, zadime vozne kuhinje s plamenim ugljevljem u promajnicama, proskače zakašnjeli kozak i postane pusto i sivo na izgaženom prašnom trgu. Gomila radoznalaca počela se razilaziti. Grad Z. gorio je u jutarnjim zrakama srpanjskoga sunca.

— No, ovi se ne će nikad više vratiti! reče netko, prestižući Anu Vladimirovnu.

Ana zaglavinja i umalo ne pade. Žena esaula Trajilina pridrži je. Nekoliko časova išla je s njom o ruku, posrćući i ne videći ništa pred sobom. U ušima su joj još zvonili ulomci vesele koračnice, a iz glave se nije micala misao o tome, da je sve svršeno, da je svršena njihova bijedna — mještanska sreća. Duša joj je bila prazna i turobna. Oko nje, išle su, isto tako posrćući, žalosne žene; neke su plakale. Mlada, tek pred šest mjeseci vjenčana i već bremena žena satnika Isajeva, glasno je ridala, a vodile su je i mirile dvije strane žene, Poljakinje.

Pukovnije su odlazile na granicu.

XIII

Karpovljeva pukovnija stajala je već osmi dan na dvanaest vrsta od granice u malenom poljskom seocu Barhačevu, usred gustih i zelenih hrastovih šuma. Kroz selo je protjecala uska rječica, žuboreći veselo po kamenju. Kraj rječice stajala je seoska škola, koju su ostavili i učitelj i djeca i tu se u sobi za obuku, medju učeničkim klupama, odmaknutima uza stijenu, smjestio stožer donske pukovnije.

Po zidovima su visjele hromo-litografirane skrižaljke: — život pčele, narodi svega svijeta, zemljoradničko orudje, sjeverno svijetlo, velika karta Evrope, prikaz zemaljskih polukrugalja, karte Afrike, Amerike i Australije, a iznad učiteljeva

mjesta, u okvirima, dva velika, u bojama, otiska careve i caričine slike.

Karpov jutrom nije bio kod kuće. Pukovnija je postavila sigurnosne straže i Karpov je obilazio porede i vidjelice. U školi su, neudobno podvinuvši nogu, za niskim dječjim klupama sjedili poslovodja, pukovnik Koršunov i pisari, te su sračunavali i pisali, svršavajući poljske računske knjižice za satnijske zapovjednike. I u ratu se vodio račun o svakoj carskoj kopejki.

Bilo je rano ujutro 26. srpnja. U predvečerje se doznalo, da je Njemačka, a odmah zatim i Austrija navijestila Rusiji rat, pa je doglasnicama bilo zapovjedjeno, da predju preko granice i dá »potraže dodir s neprijateljem«. Tako je bilo odredjivano u zapovijedi, stereotipno, još iz školskih klupa naučeno kao pravilo, no nitko nije ispitivao, što to zapravo znači.

Bila je vrućina; nebo je palilo sunčanim zrakama; rumene zore izmjenjivale su se s tihim mjesecom.

Toga jutra se na školskom dvorištu, koje se još nije bilo osušilo od noćne rose, sakupljao narod kraj novčane škrinje, koja je stajala kraj daščare, obrasle čičkom. Pukovnijski pisar Kardajiljskov, malen i nizak kozak, već vremešan, koji je služio već desetu godinu preko dužnosti; ćelav i dostojanstven, pobočnikova desna ruka, stajao je pred svima zabodavši ruke u džepove. Upravo se umio, pa mu je lice bilo crveno i svijetlo od hladne izvorvode. Stožerni trubač Lukjanov, stasit i lijep čovjek crnih brkova, u haljincu sa samokresom na crvenoj uzici i sa srebrenom trubljicom na plećima, koja je visjela na šarenoj uzici sa resama, potpuno spreman, da krene sa zapovjednikom pukovnije, njegov pomoćnik Pastuhov, zapovjednikovi ordonanci: Mironov, Djakov, Medvjedov, Apostolov, Lihačev i Bezmolitvenov, pisari, služaci, kozaci-vozari i kuhari okupili se oko s prijavama upravo stigla bjelokosa kozaka Lihovidova i velikoga, čvrstoga crnobradog starovjernika Arhipova. Doveli su dva malena, lijepo opremljena vranca u neruskoj opremi. Na sedlima su bile privezane puške, sablje sa žutim pletenim tjemenjacima i tamno-modre atile podložene bijelim janjećim krznom, crvene kape i odore, opšivene žutim gajtanima. Jedna je kapa bila presječena, a na mjestima prosjeka zgrušala se tamna krv. Na bijelom janjećem krznu bilo je crvenih mrlja, koje još nisu dospjele da potamne. Lica došljakâ bila su siva i izmorena neprospavanom noći, no uzbudjena i oduševljena.

To su bile prve pukovnijske ratne trofeje.

Mironov je zamišljeno gladio rukom bijelo krzno austrijske atile i govorio:

— Gledaj ti, kako je ovo krzno gusto! Ne bi ga možda ni presjekao.

— Ah, odakle! stvarno, osjećajući se junakom dana, reče Lihovidov; bacismo se na jednoga, da ga posiječemo, a ono zvoni kao po šupljini. Sablja upravo odskače.

— No ti bi ga baš mogao presjeći! omjerivši s visoka malenu mršavu spodobu Lihovidova, reče Kardajiljskov. Gdje bi ti! Ni sablje u rukama ne bi izdržao.

— A jeste li vi, Lihovidove, barem jednoga zarobili? zapita ga počasnik njegove satnije, ordonanc Apostolov.

— Kako ne bih! ponosno klikne Lihovidov; jednoga sam ustrijelio. Odmah se s konja stropoštao. Smjesta je pao. Glava mu je bila prostrijeljena.

— A tko je tako silno sjekao po glavi? upita Mironov, odbacajući krzno i ogledavajući rasječeni austrijski čakov.

— Tko? Pa Maksim Maksimić, zastavnik. Oni su i zapovjedili, da se sve to otpremi zapovjedniku. Reci, vele, da sam ja, zastavnik Protopopov, ubio,

— Stan'te, djeco! vikne Lukjanov, čemu besmisleno ispitujete momke? Neka redom ispripovijedaju, kako je bilo.

— Da li ih je bilo mnogo? upita Mironov.

— Velim, da ih je bilo dvadeset i četiri momka. Četrnaest smo ih na mjestu povalili, a deset ih je otišlo.

— A naših?

— Dvanaest i časnik, dakle trinaest.

— A četrnaest ste ih oborili? s nekom sumnjom u glasu zapita Kardajiljskov.

— Tako je, oborili! potvrdi basom Arhipov, koji je dosad šutio.

— A samo ste dva konja doveli. A gdje su drugi? upita Mironov.

— Utekli. Kako ćeš ih uloviti? Siti su, a naši umorni: čitavu noć su lunjali po šumi. Jednoga su zastavnik uzeli sebi.

— No, pripovijedaj po redu, kako je bilo! reče Lukjanov.

— Kako je bilo? Evo kako. Juče smo, dakle, otišli u izvidnicu, još u šest sati ujutro, čim je izdana ratna zapovijed. I prešli smo granicu. Maksim Maksimić zaustavi izvidnicu i zapovjedi, da se skine granični stup: sada je, veli, granica naše zemlje na luku našega sedla, gdje smo mi, tamo je i granica.

— Pravilno rečeno, potvrdi Kardajiljskov.

— A što dalje? zapita Lukjanov.

— Dalje?... Hajdemo. Tako lijepo, ravno po poljima. Gazimo polja. Naidjosmo na krumpir, predjosmo preko njega, a on šušti. No rat je, pa se smije gaziti. Neprijateljsko je. Stigosmo gotovo do samoga Bjelžeca, skrenusmo i podjosmo uz granicu. U šumi se zaustavismo, odahnusmo i pojedosmo svaki po jednu konservu. Od stanovništva nigdje nikoga: nemaš koga ni da što pitaš. Pa nesamo čovjeka, nego ni psa, ni mačke nigdje ni od kuda. Pustoš. Noću smo prolazili šumom.

— Neprijatno? upita Kardajiljskov.

— Nije, odgovori Lihovidov uzdahnvši.

— Nemojte ga prekidati, momci! reče Lukjanov.

— Počelo svitati. I već nam doglednik sa šumskog ruba maše rukom i tako nam pokazuje, da bismo išli sasvim tiho, da ne bučimo. Približavamo se. I tako mi, dakle, idemo k tomu rubu besputicom, a iza ugla toga ruba, dakle, putem idu o n i. Doglednici su prošli. Nas nisu vidjeli. Sprijeda časnik, srebro svjetluca, modra atila visi mu preko ramena, krzno je tako lijepo, a otraga oni, po četiri u redu. Nabrojili smo dvadeset i četiri u šest redova; otraga se ne vidi nitko. Sunce je već počelo izlaziti. Sablje blistaju na suncu, konji frču, vidi se, da su nedavno izašli ispod krova, siti, odmorni. Idu kasom. No, tada reče podčasnik Bikadorov njegovom blagorodju: Vaše blagorodje, udarimo na njih, dok nas nisu opazili. Maksim Maksimić klimne glavom i pokaže znakom — izvuci sablje. Koplja spustismo. Podčasnik Bikadorov njega kopljem upravo pod grlo, a on poleti, gledam ja, a mjesto lica crna rupa. A bio je lijep. Da... no, Austrijanac odmah u bijeg. Mi za njim. I odmah vidimo, da su njegovi konji, premda su siti, ipak slabiji od naših. Počeli ih stizavati. Antonov stade sjeći, a oni, čudni, ne sijeku nas, nego se samo brane. Antonov udari po atili i ništa, o onaj se tek nagnuo. Antonov nam naloži: »Sijeci po glavi!« Tada Maksim Maksimić pusti svoga ridjana i dohvati Austrijanca po zatiljku. Mozak mu je samo prsnuo. Najedanput pade. Ja ne mogu svojega dostići, počeo mi odmicati. Skinem pušku i njemu u glavu — jen! Vidim pada, noga mu zapela u stremen, konja sprečava, no, ja sam onda konja uhvatio — eno, ono je moj konj! Ogledam se i vidim: sve već gotovo. Deset konja, koji su bili brži, odmiču, izlaze na cestu, pa smo ih pustili... četrnaest ih leži. Makar je i konj životinja, ipak razumije, ne će k nama. Tri smo uhvatili. Maksim Ma-

ksimić su sebi uzeli jednoga. Divna kobilica, viša od ovih. Eto, to je sav dogadjaj.

— A jesu li naši stradali?

— Ništa. Agafoškin je samo ogreben po licu. A inače bez gubitaka.

— Lijepi konji! reče Mironov i pogladi preko trupa austrijskoga konja.

— Lihovidove! poviče sa školskog stubišta pobočnik; zapovjednik zove.

Maleni Lihovidov se isprsi, skine sa sedla rasječeni čakov, okrvavljenu atilu, pušku i sablju, te podje ponosno u školu.

Gomila se počela razilaziti. Svi su bili u nekom povišenom, svečanom raspoloženju. Rat se započeo i još s tolikim uspjehom! Trofeje, pobjede, bez vlastitih gubitaka, ispunjavale su ih radošću i bile dobar znak.

— Da, reče Kardajiljski Lukjanovu; kako je samo nježan taj Austrijanac i kako neratnički nakićen! Kolika vrućina, a on se već zaogrnuo krznom.

— A, glavno je, Antonome Pavloviću, što će, kako mi se čini, popravljanje ove atile biti vrlo skupo...

XIV

Na prvu vijest o ruskom navještaju rata, ugarska se kavalerijska divizija, koja je stajala prema ruskom gradu Vladimiru Volinskom, skupila i odlučila da konjičkom atakom zauzme Vladimir Volinski, da omete čitavu rusku mobilizaciju i da se domogne skladišta.

U toj su diviziji bili sve sami madžarski magnati, ljudi najboljih madžarskih porodica. Jahala je sva na prekrasnim punokrvnim ridjanima i vrancima, bila odjevena u sjajnu srebrom opšivenu odoru. Njezine doglasnice i posmatrači dojavili su zapovjedniku divizije, da je rusko konjaništvo, koje se

nalazilo u Vladimiru Volinskom, otišlo, da je u gradu ostala samo tjelesna borodinska pješačka pukovnija, koja je zaokupljena mobilizacijom. Sav grad da je prepunjen pričuvnicima, taljigama i konjima, koji su dopremljeni na ratno podavanje. Pred gradom da su iskopani jarci, koje su zapremile malene pješačke posade.

Madžari su odlučili ili umrijeti ili proslaviti svoje ime u historiji. Zapovjednik divizije, grof od imena, bio je muškarac od pedeset i pet godina, nizak, koščat, čvrst, crvena lica, velikih sijedih, raščešljanih brkova, koji su prelazili u dugačke podbrčine. S njime je u toj diviziji služilo njegovih pet sinova, mladih i lijepih, jedan ljepši od drugoga. Četiri su bila oženjena ljepoticama magnatkinjama, a peti, šesnaestogodišnji mladić, bio je neženja i služio kao ordonanc kod svoga oca. Ovaj je bio grofov ljubimac.

Rano ujutro, 30. srpnja, projuri divizija u kasu i u postrojnom redu preko ruske granice, slomivši porede pogranične straže, i počne se naglo približavati Vladimiru Volinskom. Prolazila je preko gustih volinskih šuma. Madžari se odjenuli kao za paradu. Imali su na sebi tamno-modre čakove, tamnomodre gajtanima opšivene madžarke i jednake atile, prebačene preko lijevoga ramena. Prekrasnim konjima bile su čvrsto pritegnute žvale. Bila je to krasota staroga konjaničkoga postroja, divna harmonija kićenih jahača, gracioznih konja i blistave odore. Približivši se gradu, divizija stade. Iza njenih redova dokotrljala se opskrbnička kola i jantarsko se madžarsko vino zaiskrilo u čašama. Pili su u zdravlje kralja i cara, u slavu madžarske konjice, za prekrasne dame.

A u isto vrijeme, u sabitim sivim redovima, bliješteći naoštrenim bodovima i odbijajući cestom težak korak mučaljivo i ozbiljno, obaviješteno svojim potisnutim izvidnicama, slijevalo se rusko pješaštvo u rovove, stavljalo puške na prsobrane, što

su se tek nešto izdizali iznad zemlje, podupiralo se laktima o rubove, i namještalo lakte, kako će mu biti udobnije pucanje. Časnici su obilazili rovove i mirno govorili:

— Bez zapovijedi se ne smije pucati, makar te sjekli. Gadjajte, kamo odredim, bilo u prsa, bilo ispod nišana. Pucajte polako, bez žurbe. Pamti, kako smo učili! Pritaji disanje: sve svoje mišljenje saberi u metak i gadjaj pozorno. Radije jednim metkom pogodi, nego da deset naboja uludo izbaciš!

Za ledjima toga prekrasnoga pješaštva nastavljao se život u Vladimiru posve mirno i premda je stousta fama mnogo puta preuveličala silu madžarske konjice, nije nitko mislio na to, da bi Madžari mogli osvojiti grad i izbaciti rusko pješaštvo iz rovova.

Bilo je oko deset sati ujutro, kad se madžarska konjica postrojila u postupične redove. Grof Munkacsy, najstariji sin zapovjednika divizije, zapovjednik prve pukovnije, na širokom gojaznom arapu, obilazio je u pratnji svoga pobočnika i dvojice trubača, u blistavo, srebrom optočenoj odori pukovnijske redove, te hrabrio vojnike.

— Ne bojte se ovih ruskih gadova! Pamtite godinu 1848. i osvetite svoju braću! Sijecite nemilosrdno te pse!

Požudnim, strašnim plamenom gorjele su crne oči vojnicima i surovo su gledala mršava, zagasita lica sa crnim brkovima.

Na punokrvnom hunteru, ukrašenom svilom i zlatom, s pjenom, što mu je izbila na prsima, dojaše zapovjednik divizije u skoku, vatreno zagrli sina, poljubi ga u usta pred čitavom pukovnijom i poviče:

— Za slavu Ugarske, za slavu kralja i cara, napred!...

Pukovnija šumi po grmlju i po travi na rubu šume i počne skokom izlaziti na otvoreno polje, koje se prostrlo izmedju šume i grada. Na podrug

vrste vidjele se bijele zidine, kuće, jedne visoke i kamene, a druge niske i drvene, crkve s kubetima, koji su odsijevali na suncu, tvornički dimnjaci i zvonik katoličke crkve. Požnjevena polja izmjenjivala se crnim ugarom. Poljem je protjecala cesta s brzojavnim stupovima i pokidanim žicama. Po poljima i preko cesta jedva se opažala crta pješačkih rovova, prekrivena slamom. I ništa se u njima nije vidjelo.

Pukovnija je u četiri ravne vrste, jedna za drugom jurila skokom i po masnim oranicama, što su ležale na ugaru, letjele su ispod kopita teške grude. Jarko je sunce blještilo na srebrenim rojtama časničkih dolama, na žvalama i sabljama, izvučenima iz korica, na svijetlom stremenju. Konji se počeli blistati i znoj ih uzeo probijati.

Iz rovova su, zaklonjeni do obrva, gledali tu ataku »Leib-Borodinci«. Puške su im bile položene na zemlju, a ljudi, da se ne izdadu, nisu ih dirali. Madžarski konjanici, koji su se pričinjali kao tamne točke, čas su se odmicali jedan od drugoga, čas primicali i njišući se izdizali se i spuštali, pa prema tome, kako su se približavali, rasli su i postajali sve jasnijima. Razabirali su se već pojedini konji i po sjaju odore već se mogao razlikovati časnik od vojnika.

— Podčasnici i najbolji strijelci! začulo se u rovovima. Uzmi na nišan časnike!

Ljudi se u rovovima počeli neznatno gibati i nekoliko se bodova podiglo sa zemlje.

Tisuću i sto koraka, devet stotina, sedam stotina, šest stotina...

Rovovi šute.

Potajna radosna nada zavukla se u srce grofa Munkacsy i njegovih Madžara. Rusa nema: otišli su. Poplašili se. Madžarska će divizija prodrijeti u prazan grad i zauzeti ga zajedno s bijelim hramovima i visokim kućama na slavu madžarske konjice!

— Za Madžarsku! Cara i kralja! poviče grof hrapavim glasom, okrećući lijepo lice prema vojnicima. Hura!

I silan poklič, posve tudj ruskome uhu, dopre do rovova.

Već su se razabirala lica jahača. Dalekovidni ljudi već su vidjeli crne brkove i namrštene obrve.

— Usred grudi, namjeri, gadjaj! razliježe se tankom ljuljavom notom pješački znak za početak strijeljanja, što ga izdade zapovjednik i smjesta grune osamljen, kao nesiguran metak, pa drugi, treći, dok odjednom nije čitava duga linija rovova proplamsala plamenom puščanih metaka, što sujasno izbijali i rov se napunio tako gustim pucketanjem, da se više nisu čuli pojedini metci, nego tanjem, da se više nisu čuli pojedini metci, nego se pucanje slilo u jednu jedinu tutnjavu. Moćno raskidajući pucanj pušaka, nizale su mitraljeze poput velikih šivaćih strojeva svoje krvave nizove.

Pao je arapski ždrijebac pod grofom Munkacsy, pa je grof nastojao, da izvuče nogu ispod njega, ogledavši se nehotice natrag. Kako mu je malo ljudi ostalo! Kako su rijetki njegovi redovi! Kako je već mnogo ljudi i konja nepomično ležalo poput modrih i tamnih mrlja na crnom polju i na sivkasto-žutom strništu! Navala je odbijena! Pukovnija uništena!

Tane ga pogodilo iznad srca i on pao nice na crnu zemlju.

— Za Madžarsku! Za cara i kralja! prošapću njegove pomodrjele usnice.

Ono nešto preostalih ljudi pojuri natrag prema šumi, dok su ih progonila tankim odvratnim zviždukom pojedina taneta. Ususret im izadje mirno i velebno, dostojanstvenim valovima, druga pukovnija, te pojuri isto tako dočekana zlokobnom tišinom pješaštva, koje je na znak utihlo.

— Protari puške! Ohladi brzometne cijevi! govorilo se u vojničkim redovima, kao da se radi samo o gadjanju u nišan na streljani.

Stari je grof Munkacsy bjesnio. Sakupio je ostatke pukovnija i poveo sâm lično, u pratnji sina dječaka, posljednjega odvjetka slavnoga roda, zadnju, petu navalu.

Oni su, sa četom momaka došli upravo do rovova, ali se nije pokolebalo, već ostalo isto tako velebno mirno — rusko carsko pješaštvo i jednako pouzdano oko malenih »Leib-Borodinaca«. Upravo pred rovom padoše i otac i sin, a one, koji su u bezumnoj revnosti preskočili ljudima napunjene rovove, pohvataše žive vojnici pričuve.

Tako je, prvog dana rata, pod zidovima Vladimira Volinskoga, u svojoj bezumnoj težnji, da pobijedi rusko pješaštvo, poginula najbolja austrijska madžarska konjanička divizija.

Stišao se boj. Sanitarci izadju, da poberu madžarske ranjenike, a satnije stadoše izlaziti iz rovova te se sumračno i veličanstveno postrojavati u bataljune. Doglasnici na konjima i izvidnički rojevi krenuše prema šumi.

Po prašnim ulicama spašenoga Vladimira Volinskoga razilazile se satnije po vojarnama. Visoko, »na gardijsku« ispruživši bodove i poravnavši kundake, u izravnanim sivim redovima u kolonama po odjelima, stupali su Borodinci uz pjevanje čitave satnije, bez pozivanja pjevačâ, ponosni sviješću o upravo održanoj pobjedi.

— Udaraj tvrdje nogom korak! vikao je na satniju zapovjednik, stari četrdesetogodišnji kapetan.

Zapovjednik pukovnije na gojaznom konju, odredio je na raskršću ulica mimohod.

— Hvala, dvanaesta! poviče; divno ste pucali!

— Rado se trsimo, vaše visoko-bro-dj-io-oo! zapjeva satnija udarajući oštro korak.

Po čitavom Vladimiru Volinskom orile se pjesme i odmjereno odjekivao težak korak ruskoga pješaštva:

Bubanj gromko lupa,
Borodinac stupa...
Stupa, stupa, stupa!

Drsko je pjevala dvanaesta, prolazeći ispred zapovjednika.

Iz sela su izašli na nalog okružnika seljaci s lopatama, da kopaju grobove i sakupe mrtve. Bilo ih je oko dvije tisuće. Medju njima su ostali ljudi najboljih madžarskih imena, ali ovdje nije bilo nikome stalo do njih. Sanitarci su im skidali srebrom opšivenu odoru, sablje, samokrese, pretraživali džepove. Na taljige su metali sablje i puške, ordonanci na konjima i vozarski momci hvatali su razbježale konje.

Na ulicama Vladimira Volinskoga vlada vrućina i sparina. Ugodno miriše po pečenom kruhu, vojničkom ščiju u heljdinoj kaši, a nikome nije stalo do toga, što upravo pred rovovima leži polunago prekrasno tijelo starca sijedih brkova, a do njega mladić s licem heruvina, te što su po čitavom polju razbacana poput humaka nabrekla crna tjelesa konja, a do njih raspološteni pobiti ljudi.

To je rat.

Duboko šumi mjedeno zvono hrama. Svećenstvo se sprema, da odsluži službu zahvalnicu za oslobodjenje od opasnosti i za sjajnu pobjedu, a u pokrajnoj ulici zamire badra vojnička pjesma:

Bubanj gromko lupa,
Borodinac stupa...
Stupa, stupa, stupa!...*)

*) Opis u ovom poglavlju istinit je dogadjaj. Krajem srpnja prešla je madžarska konjička divizija rusku granicu te je u zatvorenim redovima atakirala Vladimir Volinski. Leib-Borodinska 65. pješačka pukovnija, koja je zaštićivala grad i bila zabavljena mobilizacijom, pustila je ataku na četiri stotine koračaja i svu je uništila. Madžari su pet puta ponovili navalu i Borodinci su ih pobili gotovo do posljednjega momka.

XV

Čitavom ruskom konjaništvu izdana je zapovijed, da na 1. kolovoza predje austrijsku granicu i da provali što dublje u neprijateljsku zemlju, da unese razor i požar, da spriječi mobilizaciju i sabiranje konja i da razori saobraćajna sredstva.

Karpovljeva pukovnija ušla je oko šest sati popodne 31. srpnja u malen pogranični grad T., gdje se sabrala čitava n-ska konjička divizija i spusti se da noći u sigurnosti.

Stožer divizije zapremio je prizemlje velike zidanice, koja je pred ratom služila za časničku menažu i za časničke stanove donsko-kozačke pukovnije. U gornjem spratu, u napola razrušenom zapovjedničkom stanu, bilo je doznačeno noćište zapovjedniku i časnicima husarske i kozačke pukovnije.

Do kasne večeri prosjedio je Karpov s pobočnikom i poslovodjom u sobi za tronogim stolom potpisujući prošle i sastavljajući zapovijedi za sutra. Kad je izašao na balkon, da udahne svježega zraka, sunce je već bilo zašlo za austrijsku granicu i zapadno je rumenilo sjalo iza tamne zavjese t-skih šuma. Na balkonu je sjedio zapovjednik husarske pukovnije barun von Weber sa svojim pobočnikom.

— Divna slika! reče von Weber. Odavde se Austrija vidi gotovo do Rava-Ruske. Kamo ćemo, Bože, sutra stići.

Ozgo se modrilo nebo, a ozdo jarkim plamenom dogorijevao zapad. Poput jasne štetine isticale se na njemu velike šume; mjesto se polagano gubilo i zaogrtalo zapadnim rumenilom. Omorike velikih šuma pričinjale se bližima, prestajale su na četiri stotine koračaja od kuće i ondje se širio pješčan trg, na kojem su stajale sive konjušarnice donske pukovnije. Izmedju konjušarnica, o stubove, bili su privezani konji kozačke pukovnije, a oko njih smještali se kozaci na noćište. Kao crvene

pjege isticali su se otvori kozačkih kuhinja u sve gušćoj tami pod šumom. Tamo su se sakupljali i žamorili ljudi, a razabiralo se gurikanje prasadi.

Kraj konjušarnica, prebacivši kabanicu preko ramena i sakupivši se u krug, pjevalo je nekih šest kozaka polagano i otežući, skladno i lijepo otegnutu pjesmu:

Sade moj, sade!...

počinjao je jedan umilnim niskim glasom, našto su sva šestorica jednoglasno dodavala:

Zelen vinograde!

— Lijepo pjevaju vaši, reče von Weber.

— Da, zamišljeno prihvati Karpov; stara je to kozačka pjesma, iz donskih nizina. Nju pjevaju tamo, gdje su obale Dona i južni obronci pokriveni gustim grmljem vinove loze, gdje kozak živi od grožđja i vina, gdje je s jedne strane stepska čistina, a s druge gusta sjena vinograda. I glasove prepoznajem. Pjeva Aržanovskov, a pripijevaju Smirnov, Petrov, Zimovejskov i još netko, koga ne mogu razabrati.

— Pjevaju evo, i ne misle, što će biti sutra, reče husarski pobočnik.

— A što da se misli? zapita jednostavno Karpov. Pit ćemo čaj, večerat ćemo, zaželjet ćemo se sna i spavat ćemo. Takav je život.

— A gdjekome i smrt, dometne pobočnik.

— Da, ali tjelesna smrt. Ja ne znam, shvaćate li vi mene. Ja sam naročito tako započeo. Ima duša i misao, razmišljanje, molitva i obožavanje krasote — to je jedno. S time smrt nije ni u kakvoj svezi. Samo ono, što je tjelesno: — piti čaj, večerati, spavati, — to će, eto, smrt razrušiti. A onih prvih stvari ne će se ni dotaći. Ono će ostati, zaključi Karpov.

— Dobro, ako je tako, tiho reče pobočnik.

Svi su zašutjeli.

Posljednje zapadno rumenilo dogorijevalo je iza šuma, zastrujala je laka prohlada, stišavao se žamor ljudi i kuhinjâ, a tamo dolje pjevali su nevidljivi ljudi drugu, onako isto polaganu i otegnutu pjesmu:

Duni, oj, duni,
Vjetre sjeverni,
Tjeraj, rasprši
Bol moj skupljeni!

Privezani konji odmjereno su žvakali zob i katkada teško uzdisali, kao da i oni premišljaju svoje misli, kao da slušaju pjesme i kao da ih shvaćaju.

Odjednom u tami resko zatrubi dežurni trubač večernji doglas i ljudi stanu izlaziti iz tamnih uglova na pješčani put, na koji je u snopovima padalo svijetlo iz kućnih prozora, pa se počeli redati u duge tamne redove. Čulo se prozivanje. Narednik je čitao zapovijed, a nadzorni svijetlio svijećom, dok je sve bilo tako tiho, da se plamen svijeće nije njihao.

Lijepo i skladno odsvirali su na krilu pukovnije konjički mirozov. Otpjevali su »Oče naš« i »Spasi, Gospode«. Na časak sve utihne. Prvi se pjevač iskašlje i sigurnim, malko drhtavim glasom, zapjeva:

— Bo-že!...

Zbor najedanput, silno i snažno prihvati: »Carja hrani! Silni državni, carstvuj na strah vragam!«

Akordi su postajali punijima, ljepšima i zahvatali su za dušu, potresujući je do suza.

Kad su svršili, reče tiho husarski pobočnik:

— Evo, što ja mislim. Ako pobiju sve ove ljude, koji vjeruju u Boga i koji su odani Caru i otadžbini, što će tada biti od Rusije? Kad ostane samo ološ. Ja bih ove sačuvao, a one kažnjenike iz tamnica, pa onda one izagnanike, što ne priznaju

otadžbine, — njih bih na prvom mjestu poslao u vatru. Njih neka istrijebe! Neka neprijatelji na njima polome zube, pa će i nama učiniti dobro. A ovako moje srce osjeća, da će nas izubijati, iznakaziti i isprelamati duhovno, a kad bude trebalo — izmiljet će sve rugobe... Ah, nije rat ugodna stvar!

— Ali, Ivane Nikolajeviću, o čemu vi to sve ne mislite? zapita Kumskov, pobočnik donske pukovnije.

— Ne znam zašto, ali osjećam, da će mene sutra ubiti. Prvi dan rata. I danas sam po danu o materi sanjao. Neprestano me krstila i blagosivljala! reče husar, našto naglo ustane i ode sa balkona.

Noć je najzad progutala sve. Konji su prestali žvakati, rijetko su uzdisali, pa teško i nespretno lijegali na pijesak.

— Zašto si ti, gade, uzeo tudju čistilicu? A? Irode prokleti! Pročistit ću ja tebi gubicu, anatemo! čulo se iza konjušarnica.

Austrijska zemlja tonula je u tamu i pričinjala se tajanstvenom, strašnom, nedostupnom.

XVI

U četiri sata ujutro stavila se divizija u pričuvni postroj na pješčanom polju kraj ceste. U donskoj su pukovniji na Karpovljevu zapovijed skinuli navlaku i razvili barjak. Sunce još nije izišlo, ali je već bilo svijetlo i toplo.

Karpovljeva je pukovnija bila odredjena kao prethodnica. Karpov je poslao prvu satniju napred, pa je sada stajao iščekujući, dok ta satnija ode na jednu vrstu daljine.

— No, s pomoću božjom, napred! reče on i popusti Sardanapalu, koji se trzao napred.

Cesta je upravo do granice, koja se nalazila na četiri vrste daljine, tekla gustom omorikovom

šumom. Mirisalo je mladom omorikom, mahovinom i gljivama. Sprijeda su na dvjesta koraka jahala dva kozaka kao spojka, dalje još dva, a tamo, gdje je cesta pošla ravno, te su karike, umanjujući se sve više, odlazile daleko, te se vidjela samo malena kolona čeone satnije.

Prešli su granicu i pogledali na stup, na kojem je bila lijevana željezna ploča s izbočenim austrijskim orlom i crnim napisom »Oesterreichisches Reich«, spustili se u nizinu i izišli u polja. Nadesno, po strništu, bili su razbacani plastovi nedavno požnjevena žita, koje još nisu odvezli, dok se nalijevo razastirala niska zob. Jutarnje sunce obasjavalo ih je kosim zrakama i odbacivalo od kozaka duge sjene. Nadesno, daleko u poljima, čas se pojavljivala, a čas medju plastovima skrivala, nevelika četa jahača. Bila je to desna zaštitnica, a dalje, sasvim daleko, vidjela se visoka prašina: tamo je išla prva brigada.

— Desnu zaštitnicu vidim, reče Karpov, a gdje je lijeva?

— I lijevu smo poslali, reče Kumskov. Ovaj čas sam vidio doglednike. Da, to su oni. Vidite ih, gdje se penju uz strminu.

— Dobro idu. Zaštitnicu vodi prosjeklinom, a samo je doglednike otkrio.

— To je po svoj prilici Konjkov.

— Da, zacijelo je on...

Kozaci, koji su sprijeda jahali, stanu. Sav spoj je stao.

— Zašto su stali? krikne Karpov, a njegovo pitanje podje od čovjeka do čovjeka.

— Pucaju... tamo; vele, da tamo pucaju... išlo je šapatom od usta do usta.

— Eh, pa u ratu uvijek pucaju, promrmlja Karpov i podbodavši svoga konja ostrugama, poleti u oštrom galopu napred. Kad je izjahao iz šumice, čuli su se rijetki mukli udarci dalekih metaka. Prva se satnija spustila u prosjeklinu i stajala ondje,

sjahavši, besposlena. Zapovjednik satnije, uspevši se na uzvisinu, promatrao je iza jednoga drveta.

Na prekide prolijetala su taneta zviždeći. Katkad bi pala po koja prelomljena grančica, a njezin se pad pričinjao tako neobičnim.

— Vaše visokoblagorodje! dovikne Karpovu krilni reditelj; ovdje se ne može na konju, ubit će vas.

— Eh, glupost! promrmlja Karpov, i dojaše do Hoperskoga.

— Što se dogadja, Alekseju Petroviću? upita.

— Ne shvaćam pravo. Pucaju, a ne znam odakle, odgovori zapovjednik satnije, skidajući dalekozor.

Pobočnik, koji je već skočio s konja, pogleda na dalekozor.

— Dolazi iz stražarnice, reče on. A tamo i nema više od dva čovjeka.

— Jeste li poslali patrule? upita Karpov.

— Poslao sam. Još se nisu vratili.

— Pošaljite rojeve, pa napred, kroz šumu, tamo nije opasno, reče Karpov.

Taneta su prestala zviždati, a pucnjava se stišala.

Iz šumske branjevine ispade kozak. Lice mu je bilo crveno, košulja mokra, ovratnik raskopčan, a vrat, crven i mokar od znoja, jasno se isticao.

— Što je s tobom, Larionove? zapita Karpov.

— Bila su ondje u svemu dva čovjeka od njihove financijske straže. Inače nikoga nije bilo. Ja sam pošao sa Šumilinom, šuljajući se, da ih uhvatimo. Ali su oni utekli. Šumilin je ostao u stražarnici, a ja potrčao s prijavom. Može se ići napred.

Karpov zapovjedi, da prva satnija podje kroz šumu pješice i u rojnoj pruzi, a sam je krenuo na konju po cesti. Dojahao je do stražarnice pogranične straže. Pobočnik i nekoliko kozaka udju u stražarnicu. Na podu je ležalo nekoliko prorezanih nabojnih paketića, ljusaka, jedna nedopušena lula,

stara bilježnica i maramica. Sve su te tako obične, neznatne i proste stvari gledali oni s velikom pažnjom. Kozaci su ih uzimali na uspomenu. Bile su neprijateljske i zato su dobivale osobito značenje.

Iza stražarnice dolazila je opet šuma, zatim malena čistina, na kojoj su bila složena u hrpama svježe izrezana drva, a dalje se počinjala nova šuma. Na čistini osjećao se miris sirovih drva, smole i gljiva. A tek što su izišli, kad s različitih strana zazuje taneta i iz šume počnu grmjeti dvostruki metci austrijskih pušaka i snažni odgovori naših pušaka. Karpov je odmah opazio, da su naše sile preslabe. Na svaki naš metak odgovaralo je deset austrijskih.

— Georgije Petroviću, reče on pobočniku, javite Tararinu i Trajilinu, da smjesta dolete ovamo. Ovdje iza kupova drva neka sjašu i razaspu se u rojnu prugu: peta desno od prve, a četvrta lijevo. Treba izjuriti iz šume te derane.

— Patrule javljaju, gospodine pukovniče, reče približavajući se Hoperskov, da su na rubu šume i u samoj šumi dvije austrijske satnije rasute u rojnu prugu, a dvije druge da pridolaze.

— Ništa za to, već ćemo obračunati, reče Karpov i naloži satniku Sanjejevu, zapovjedniku spojnih jedinica, da provede telefon do zapovjednika divizije.

XVII

Iz šume izleti u galopu na velikom sivom konju malen i sijed Tararin.

— Sjašite! krikne mu nekoliko glasova. On se u nedoumici ogleda, skoči s konja i podje gegajući se na tankim nogama po vrijesku izmedju panjeva posječena drveća prema zapovjedniku pukovnije. Taneta su zviždala nagusto. Katkad bi koje neočekivano snažno udarilo u zemlju ili u

drvo te izazivalo u onih ljudi, koji su bliže stajali trzanje.

Tararin se mirno smješkao, kao da ništa ne shvaća.

— Što to tako pjeva? zapita on, kad mu je neprijateljsko tane prozujalo pokraj uha, pa je teško bilo shvatiti, da li se on samo pričinja ludim ili doista ne shvaća strašna značenja tih zvukova.

— Tanad! srdito i odmjereno odgovori pobočnik.

— A gle! Tanad... Nikad to nisam čuo — i radostan smiješak zatitra Tararinu na licu. Divno pjevaju!

Primio je od zapovjednika pukovnije zadaću i pošao prema satniji, koja se u skoku približavala.

— Satnijo! poviče on, spremi se na pješački boj.

Glas mu je zvonio svečano, a ta svečanost prelazila je i na momčad. Kozaci poskidaše kape i prekrstiše se.

Bojne linije zadjoše u šumu i počeše se probijati napred. Karpov je išao za njima na dvadeset koračaja i dovikao im: Napred, napred!

— Idemo napred, čuo je badri Tararinov glas i vidio njegov malen mršav lik, za kojim je išao trubač s trubljom na plećima.

Puščana vatra razgarala se po čitavoj šumi. Iz rojne pruge dojavljivali su, da su se još dvije satnije nadesno razvile i da obuhvataju lijevo krilo četvrte satnije. Karpov dozva treću, šestu i drugu satniju i prebaci ih nalijevo. Sva je pukovnija bila u boju. Karpov pošalje po brzometne puške.

Iz šume se pokažu dva kozaka. Nosili su ranjenika, držeći ga za noge i pleća. Sav mu je trbuh bio obliven krvlju, a po grmlju i pijesku ostavljali su krvav trag.

— A zašto da ga nosimo? zapita onaj, koji je držao za noge, i tako je umro.

No ranjenik baš u taj čas bolno zastenje.

— Nosi samo, nosi! Odnijet ćemo ga do ceste, a tamo će se naći i kola.

— Tko je to? upita Karpov.

— Reditelj Jermilov, odgovori hrapavo ranjenik otvarajući zamućene oči.

— Ništa, ništa, Jermilove, ozdravit ćeš, reče Karpov približavajući mu se. Ranjenik se osmijehne blijedim smiješkom.

— Kako bih ozdravio? reče on, — u trbuh me zahvatilo, pa znam, što to znači. Ocu i ženi javite, vaše visokoblagorodje, kako je bilo... Bez poljepšavanja.

— Ozdravit ćeš, ponovi Karpov i okrene se. Nosite! reče kozacima i podje prema rojnoj pruzi.

— Napred, napred! — reče opazivši, da se Tararin izvalio za grmom, ne mičući se.

— Hajdemo napred, odgovori Tararin, ali mu u glasu nije bilo prijašnje odvažnosti. Ipak se digao i pošao prema rubu.

Šuma je ovdje prestajala kao zid i s ruba se vidjelo pješčano polje, na kom se dizao kao naročito nasut velik, visok humak sa strmim obroncima. Taj humak je nagusto bilo zaposjelo austrijsko pješaštvo. Iza njega daleko vidjeli se crveni krovovi i zeleni vrtovi mjesta Bjelžec.

Do humka nije bilo više od šest stotina koračaja, ali je trebalo ići po otvorenom polju. Dalekozorom se vidjelo, da je čitav humak prekopan dubokim jarcima. Odatle se i sipala usredotočena vatra po kozacima. Kozaci su uzvraćali, zakrivajući se za grmlje.

Karpov podje natrag na telefon da dojavi položaj i zamoli zapovjednika divizije, da mu pošalje barem dva topa, da se probije napred i da zauzme Bjelžec. Vraćajući se, susretne nekoliko lakih ranjenika. Išli su podupirući se o puške, bez vodiča. Dobro je, pomisli on, sve ide dobro. Sačekao je, dok mu nije došao zapovjednik baterije, mlad pukovnik Matvejev, s akademičkim znakom na gru-

dima i vječnom cigarom u ustima, razgleda položaj i počne telefonom davati odredbe o početku vatre.

— Napred, napred! vikne Karpov.

— Idemo napred, odazove se mlako Tararin i ne makne se s mjesta. Ležala je i rojna pruga.

U taj čas grune iza šume top i u isti tren zapraši se nad pješčanim humkom bijeli dim. Neprijateljska vatra prestane na čas, a odmah iza toga rasplamsa se iznova neuredno gusto.

— Napred, napred! vikao je Karpov.

— Idemo napred, odazove se mlako Tararin podigne se i izadje iz šume. Za njim se podigla čitava pruga i polje se napunilo ljudima, koji su se žurili prema humku. Bijeli dim šrapnela obuhvatao je vršak humka. Strojne puške, što su dobrzale, štektale su neumorno.

Taneta su zviždala i rovala pješčano polje. Karpov je išao za svojim ljudima neprestano. Opazio je, kako je zastavnik Fedosjev, kumir z-skih gimnazijalaka, lijep mladić, najbolji plesač i gombač u pukovniji, mladoženja, odjednom skočio napred i vičući »hura« poletio na brežuljak. Za njim su pobrzali kozaci.

Golem Austrijanac u sivo-modroj odori, sa čakovom na glavi i teškim telećakom na plećima, ispravi se u svoj svojoj veličini na rubu brežuljka i uperi bajunet na Fedosjeva. Fedosjev mu trgne pušku iz ruku i spretnom je kretnjom otme orijašu, pa okrenuvši je kundakom, optočenim mjedju, snažnim udarcem razbije Austrijancu lubanju. Crna krv oblije odjednom bijelo lice i Austrijanac se sruši natrag u jarak. Fedosjev naglo odbaci austrijsku pušku i kleknuvši na kraju humka, prekrije lice rukama i zaplače, kao žena, jecajući histerički.

Ali se na to nije nitko osvrtao. Kozaci se naglo jurili u okope, odakle su odjekivali udarci kundaka i rijetki metci. Austrijski se časnik odjednom otraga uspravi, krikne nešto vojnicima, koji su bježali, uperi samokres u usta i ustrijeli se.

Čitava Karpovljeva pukovnija natiskivala se u širokom roju za Austrijancima, koji su uzmicali, i ulazila u mjestance Bjelžec. S desna su napredovali husari.

XVIII

Čist i lijep grad kao da je izumro. Vile su bile prazne, okružene vrtovima sa željeznim rešetkama na kamenom podnožju. Iz vrtova spuštale su jabuke i kruške svoje grane, otežale plodovima, šareno cvijeće cvalo je na gredicama. Cesta se vijugala izmedju kuća i gubila se u ulicama. U kućama nije bilo nikoga. Napokon su negdje u podrumu našli nekakova starca židova duge i sijede brade u crnom, dugom kaftanu i odvukli ga Karpovu na preslušavanje. Ali je starac vrlo malo znao. Po njegovim riječima se jutros ovdje slegao jedan bataljun austrijskoga pješaštva. Htjeli su dopremiti i druge, no u to je vrijeme zagrmjelo topništvo i sve je iz grada uteklo. Pripovijedanje se činilo istinitim. Otpustili su starca. Stanica je bila prazna:

— Gledajte! poviče pobočnik Karpova, naginjući se iz stanične zgrade. Kako su naglo bježali! Hoćete li da jedemo? Doručak je gotov.

Karpov unidje u stan glavara stanice. Poznavao se s njim. Zalazio je više puta ovamo iz Z. na austrijsko pivo. Glavar postaje, Nijemac, tek se pred pola godine oženio bjelotrepom Njemicom, pa su Karpovu rado pripovijedali, što su sve za gospodarstvo naručili iz Beča. U kuhinji su, u štednjaku gorjela drva. Na tavi su već bila gotova četiri koteleta, dok je kajgana zagarala. Prekipjelo mlijeko prelilo se po štednjaku i pušilo se. Mačka je s ormara prestrašeno gledala došljake. U susjednoj, jedaćoj sobi, bio je prostrt stol, a dalje je bila spavaonica. Dva usporedna kreveta bila su nespremljena; po čitavoj spavaonici bile su razbacane

stvari. Na krevetu je ležao slamni šešir, okićen cvijećem; steznik, suknja i noćna košulja ležali su na podu kraj umivaonika, gdje je bio i službeni ogrtač i modra kapa s rojtama. Očito su na vrat na nos bježali, uzimali neke stvari i bacali ih, ne znajući što da uzmu; zaprepašteni nisu dospjeli, da uzmu sa sobom ono, što bi trebali.

Karpovu je bilo teško gledati taj strašan rasap mirna života. Kad je vidio Jermilova s okrvavljenim trbuhom kako umire i Austrijanca razmrskane lubanje, pale kozake i vojnike — nije ga to diralo. U ratu je to bilo normalno, pa je on to i očekivao. Ali histerički plač Fedosjeva na rubu bojnoga jarka, rasap ove čiste kućice, intiman domaći život ljudi, koji su se ljubili i koji s ratom nisu imali nikakova posla; razor doma, što su ga sada prevrtali tudji ljudi, to je bila obrnuta strana medalje, o kojoj on nije pravo ni mislio.

Njegovo razmišljanje prekinuo je Samjejev, koji je ušao u sobu i javio:

— Zapovijedate li da razaramo? Praskavice su već postavljene.

Karpov nije ni shvatio, što bi se imalo razarati, tako je daleko bio od pomisli, da se pustošenje može završiti još i razaranjem i potpunim uništenjem ove malene nevine sreće.

— Da, reče on muklo, razarajte!

Izadje iz sobe nesigurnim korakom.

Mukli prasak odjekne mjestom. Plamen veselo zaigra na prozorima, zahvaćajući zavjese i proždirući podove i pokućstvo. Na peronu gorjele su goleme hrpe pragova. Tu i tamo palile se kuće. Kozaci su trčali s pregrštima slame kroz mjesto, a kuće i pojate zahvatao je plamen.

Karpov zapovjedi, da se trubi na okup. Njegova pukovnija išla je zajedno s husarima dalje, da uništi i razori željeznički most kod stanice Ljubići i da tako omete dovoz vojske na granicu.

Već su bila tri sata po podne, kad je Karpov, razorivši most i zapalivši mjestance Ljubići, kretao prema Rava-Ruskoj, gdje se po dojavi sakupljalo austrijsko pješaštvo u većim silama. Ljudi i konji, koji su od četiri sata ujutro bili na nogama bez jela i krme, umorili se i lijeno se pomicali napred. U to vrijeme dostigne Karpova husarski časnik sa zapovijedi zapovjednika divizije, da krene natrag u T. Zapovjednik divizije smatrao je svoju zadaću izvršenom i bojao se da podje odviše duboko.

Karpov je sakupio pukovniju i okrenuo ju nazad.

On je jahao iza baterije. Na onom mjestu, gdje je bilo prekrasno mjestance, lizao je plamen. Mnoge su kuće već dogorjele, a mjesto lijepih vila stršili su začadjeni dimnjaci i razrušene tamne stijene. Nelijepo je stajao pocrnjeli željezni krevet sa svinutim perima od plamena. Rešetke ograda svinule se i bile su crvene od žara. Drveće je stajalo opaljeno bez lišća i bez plodova.

Kroz mjestance jahali su kasom bojeći se, da se ne uguše i ne opale. Pred Karpovim tutnjala je baterija. Odjednom se ispod nabojne škrinje zapali kotač. Najprije je izbio bijeli dim, a zatim se pokazao i plamen.

— Stoj, stoj! začuju se uzbudjeni poklici.

— Prsnut će!

Jahači su se ogledavali zaplašeno. Baterijska posluga i kozaci onih satnija, koje su prolazile uz njih, poletješe u skok. Panika je počela hvatati ljude. Karpov i Matvjejev stanu. Odnekud odostrag pojavi se širokopleći i jak vojnik ridje brade, koji je kotrljao pred sobom pričuvni kotač.

Plamen je lizao sve naokolo. Konji su bili uznemireni, dok je kotač gorio. Bradati vojnik pljune u šake, izvuče lunjak i skinuvši zapaljeni kotač, jakim plećem podupre škrinju i natakne novi kotač.

— Hajde, momci! vikne on jahačima. Nije ništa, ne će prsnuti!

— Da, blješteći svojom vječnom cigarom reče Matvjejev, imamo mi momaka od oka!
— A je li moglo prsnuti? upita Karpov.
— Dašto, da je moglo.
— Pa što bi bilo?
— Pobilo bi poslugu i konje. I nas dvojicu bi zahvatilo.
— Prema tome je vaš momak izveo junačko djelo.
— Da, ako hoćete, reče Matvjejev nesmeteno. A što je junaštvo?

XIX

Nastala je noć. No ona nije bila onako uzbudjeno spokojna, puna iščekivanja i čame, a u isto doba tiha i tamna, kakova je bila predjašnja.

Kad je Karpov s Matvjejevim i von Weberom izašao na balkon one kuće, u kojoj su bili dan prije, pred njima je pukao beskrajni požarni odsjev. Nebo, sve dokle je pogled dopirao, bilo je crveno. Gorjeli su gradovi i naselja, gorjele šume i žito u plastovima: vatra je proždirala imutak, te je nemilosrdnom jasnoćom govorila o započetom ratu.

Zažara je bacala crven odsjev na šume, a tama se u dnu pričinjala još dubljom i strašnijom.

— Sva je Austrija u plamenu, reče Matvjejev. A kako je kod vas? obrati se husaru, imate li gubitaka?

— Pobočnika su nam ubili, reče isprekidano von Weber.

— Gdje? upita Karpov, ta vaša pukovnija nije ni sudjelovala u boju.

— Idite, molim vas! Išli smo kroz šumu, već iza Bjelžeca. Najednom prasne iz šume nekoliko metaka i taneta zazujaše. Zapovjednik divizije jahao je s nama. Uznemirio se. Što je, veli, to? Pošaljite doglasnika. Pobočnik jurne u šumu, za njim ordonanci. Doskora je sve umuklo. Dovedu zarobljenike. Dva mališa. Znate, oni sebe zovu »poljskim sokolima«. Legli u šumi, pa strijeljaju. Pobočnika su u šumi na mjestu ubili. Ravno u srce. Carstvo mu nebesko!

— Dobar je, čini se, bio to čovjek, reče Matvjejev.

— Veoma. S porodicom. Trijezan. Zlatan čovjek. Glazben. Svirao je gusle. Pa ovako glupo. Poljski sokoli! Derani. Išibati ih treba.

Dolje su se komešali ljudi. Opet su kao i jučer konji žvakali zob i teško uzdisali, kao da osudjuju ljude i govore o svojoj bolnoj dužnosti; kuhinje se opet krijesile vatrom, čulo se zveckanje kotlića, osjećao se miris ščija i kaše i veselo su brujali kozaci. Smotra je bila isto takova kao i dan prije i velebno je šumom odjeknula ruska himna i molitva.

U daščari su, kraj slaba svijetla svijeće, dva kozaka, visoki i mršavi Antonov i maleni crnobradi Zolotovskov pravili od tankih omorikovih dasaka lijes. Pokojnik, prekriven preko glave kabanicom, natopljenom krvlju, ležao je i vidjele mu se noge u dobrim čizmama. To je bio onaj Jermilov, kojega su nosili kraj Karpova.

K njima zadje njihov sumještanin, crnobrki kršni kozak Šapovalov.

— Pomoz Bog! pozdravi i prisjedne na panj.

— Hvala, odvrati Zolotovskov, lomeći jakom rukom nedopiljenu dasku.

— Prebivalište mu, dakle, pravite? Dobar reditelj je bio. Ni psovao, ni drugačije da bi vrijedjao koga; toga kod njega nije bilo. A, evo, umro i nikome ništa. Je li on bio iz vašega zaselka?

— Da, iz našega, odgovori Zolotovskov. Mi smo sva trojica iz Koškina. U čitavoj okolini najsiromašniji zaselak, a Jermilov u svem zaselku najbjedniji kozak. Ima ženu, troje malene djece, a go-

spodarstva nikakova. Porodica će mu sada u prosjake.

— Tako je, reče Šapovalov. U čitavoj je satniji njegov konj najbolji, a čizme, gle, kako je imao krasne čizme!

— Konja mu je otac kupio. Morali su prodati tri para volova, da mu kupe konja. Od toga se vremena i započelo njihovo propadanje, upravo od toga konja. Šest stotina rubalja su za njega dali vlastelinu Jefremovu. Eto tako.

— Kako to misliš? upita Šapovalov.

— Pa njegovi su vrlo ponosni. Njihov je djed god. 1812. bio zastavnik. Nosio je krstove i gajtane, pa je onda s time i započelo: da i on mora doseći zastavničku čast. Tako su, eto, kupili konja, pa propali su, ali su kupili.

— Tako.

— A gdje je sada konj?

— Stotnik ga je uzeo.

— S kojim pravom?

— On za pravo nije ni pitao. Dozvao je narednika i rekao: konj je moj, a ja ću s nasljednicima obračunati.

— Kako se to može? Trebalo bi da se radi po zakonu! dometne Zolotovskov.

— Po zakonu! A jesi li ti gdje vidio taj zakon? Po zakonu bi trebalo na dražbi prodati. A tko će sada kupiti? Jesi li vidio, kakove su konje husari dotjerali iza granice? Tu konj vrijedi samo jednu kopejku. Svejedno, njemu će i onako ostati.

— Kući bi ih trebalo poslati! Od kuće pišu, da nema dosta konja, pa plaćaju po tisuću i više. A onda, u gospodarstvu takav konj nije malen kapital. Udovica bi na njemu zaradila.

— Kako si čudan! reče Šapovalov. Uzeli su, pa svršena stvar.

I odjednom sjedne pred pokojnika i počne mu izuvati čizme.

— Što ti to, prijatelju? zapita ga strogo Antonov.

— Pa što će njemu, mrtvome, čizme? Ove su dobre, a moje su se poderale.

— To je njegova svojina. Mi toga ne ćemo dopustiti.

— Pusti, pusti! Gle, kako se ohladio. Je li davno umro?

— Što radiš? Jesi li obezumio, što li? Zar ti to misliš ozbiljno?

— Pa, dakako. Zar ću se badava prljati, što li. Što će njemu.

— Udovici ćemo ih poslati.

— Pa kod mene ne će propasti. Poznajem ja udovicu. Umilostivit ću je, reče Šapovalov i počne motati cigaretu.

— Jesi li ti do kraja poludio? reče Antonov; još ćeš tu kraj njega pušiti?

— Pa njemu ne može škoditi! Ne će ni osjetiti.

— Odlazi dalje! vikne strogo Antonov. Prijavit ću te stotniku.

— Pa prijavi, brate. I njegova je gubica rutava, kad je uzeo konja. Da odlazim, je li? reče Šapovalov otvarajući vrata. Oh, braćo, kako je lijepa noć!

I nestane ga za vratima.

— Ipak je odnio čizme! reče Zolotovskov; mrtvaca okrao, gad!

— Okrao, ali ih se ne će nanositi.

Antonov ustane i počne slagati daske.

— No, Vasja, hoćemo li sabiti? Lijes, doduše, nije bogzna kako ispao, ali je ipak lijes.

— Ja mislim, prijatelju, da bismo trebali probdjeti noć kraj njega i napraviti mu lijepi krst, na osam bridova od omorike, a pisara ćemo zamoliti, da nam napiše ploču: tko i u kakvoj junačkoj prigodi i gdje je ubijen. Možda će udovica ili djeca, kad se obogate, naći tijelo i otpremiti ga na seosko svoje groblje. Šta veliš, prijatelju?

*

— Pa dobro! Prosjedit ćemo noć. Sabit ćemo lijes, a onda ćemo po krst. Jermilov osjeća, koliko se o njemu brinemo. Ali taj Šapovalov, Šapovalov! Baš se u današnje vrijeme narod pokvario! Njemu, eto, ni to nije ništa, što je na odru uvrijedio i okrao pokojnika; njemu to nije ništa. Ni malo poštivanja.

— A što Šapovalov! Šapovalov je u čitavoj svojoj okolici na rdjavu glasu. Nego stotnik s konjem! Kako ti to sebi objašnjavaš? Je li to lijepo ili nije?

Zolotovskov je skromno zaklimao glavom, dohvatio čavle i približivši se Antonovu, počeo zabijati daske. Odmjereno i teško lupanje čekića razbudilo je noćnu tišinu i daleko odjeknulo šumom.

— Što je to? — zapita, budeći se, Karpov.

— Sabijaju lijes za Jermilova, gospodine pukovniče, odgovori Kumskov, koji nije spavao.

— Jedini je on pao?

— Jedini. Dobro je prošlo. Jedan pao, a ranjenih ostalo dvadeset i šest. To su nam svi gubitci. Hoćete li sutra na pokop?

— Svakako ću poći. U koliko sati?

— Jermilova će u sedam sati, a husarskoga pobočnika u devet.

— Dobro. A što vi ne spavate?

— Brojim potrošak naboja; još moram sastaviti malu relaciju, odgovori Kumskov.

— Sutra bi trebalo pripraviti nagradne iskaze. Zastavnik je Fedosjev prvi prodr'o u utvrdjeni neprijateljski položaj; valja postupati po propisniku.

— A znate li, što je s tim Fedosjevim? Već je otpremljen u bolnicu. Živci su mu se potresli. Eto vam tog vašeg heroja! Kako ćete ga onda predložiti na odlikovanje?

— Svejedno je, po propisniku!

— Kako zapovijedate, reče Kumskov. Ali Karpov nije odgovorio.

XX

Četvrta je satnija donske pukovnije na straži. Narednik, podzastavnik Popov, zaprema s vodom, u jakosti od dvadeset i šest ljudi, stražu kod sela Rabinuvki. Čitavo se selo sastoji od tri kolibe i dvije pojate. Do koliba su na pješčanom tlu kržljavi trešnjici. Osamnaest kozaka je sjahalo, pa sjede kraj malenih potleušica, koje su žitelji napustili, dok osmorica, tamo dolje, iza krumpirišta, drže konje.

Noć je topla i tiha. Zapad plamti požarom sela i šuma, pa se kozacima čini, da čuju prasak i buku plamena. Nad glavama rasprostrlo se nebo poput tamnog modroga čadora. Stoje guste zvijezde i kasni mjesec kao da ne može smanjiti jesenjega sjaja zvijezda. Mliječni put razlio se širokom kumovom cestom preko pola neba i prelijeva se u jarkim iskrama. Svako pola sata odlaze dva kozaka na patrolu prama tamnoj šumi, a gotovo istim tragom vraćaju se dva iz šume. Do šume je čitava vrsta. U noćnom sumraku šuma se ne vidi, ali tamna njezina pruga primjećuje se odmah iza sela. Patrolci idu čas amo, čas tamo, te se na pola puta, u polju, sastaju.

Narednik Popov gleda na sat nastojeći da na sjaju mjeseca i zvijezda ugleda kazaljke i brojke na kazalu, pa misli svoje misli. Misli su njegove dvojake, pa jedne presijecaju druge. Jedne su bolne. Iz Z. je na Don otpremljena porodica. Ta porodica tamo nije rado gledana. Popov se davno oženio Poljakinjom iz sela, a roditelji mu nisu dali svoga blagoslova. Ostao je u prekodužnoj službi. Sada su mu sin i kći u gimnaziji. Lična sreća, bijedna i uboga, počela se sredjivati, a onda je planuo rat. Zapovjedjeno je, da se porodica otpremi na Don. Kako će je tamo primiti?... Druge se misli tiču njega samoga: — da se može istaknuti i biti promaknut na časnika, pa napraviti karijeru. Malen njegov vod i odsječak na pola vrste, koji čuva, prikazuju mu se neobično važnima, pa on sebi doziva u pamet sve

svoje dužnosti, dužnosti zapovjednika poljske straže. Uza se ima ratne propise; kad svane, on će ih pročitati.

— Taldikin i Ažogin na patrolu! reče on.

Dva kozaka, koji su ležali za kućom, dižu se i protežu, bučno zijevaju, namještaju remenje opreme i uzimaju uz kuću prislonjenje puške, te polaze k naredniku.

— Taldikin je vodja! reče Popov. Dužnosti znate. Bojni zov — berdanka, geslo — Bjelžec. Pamti: gesla ne smiješ kazivati nikome, nego sam pitaj, kad je bojni zov izrečen i kad si se uvjerio, da su naši. A sad, zbogom!

Taldikin i Ažogin prolaze mimo kuću, skreću na poljski put i spuštaju se u prosjeklinu. U jarku leži magla gušća, čini se i toplija. Miriše po zrelom požnjetom žitu. No taj miris doskora zamjenjuje miris djeteline. Put prolazi kraj polja djeteline. Noćna ptica prhnula upravo ispod nogu i obojica zadrhtala. Kad su izašli iz jarka, pričinilo im se gore svjetlije. U srebrenkastom sumraku magle, osvijetljenom mjesečinom, počela se zapažati linija šume. Vlaga ih obuzela čvršće i počela se na kabanici zgušćivati u kaplje. U tami su se zanjihala dva lika, a činilo se, da idu vrlo naglo, njišući se s jedne strane na drugu.

— Naši? poviče Taldikin.

— Na-ši, naši! dopre iz noćne tame isprekidan i zaplašen odgovor.

— Akimcev, je li?

— Ja, glavom!

Kozaci se sastadoše. U noćnoj tami jednima je i drugima susret bio mio; zaustavili se i zapalili cigarete.

— No kako je? upita Taldikin.

— Dobro, odvrati Akimcev. Mirno je. »Oni« se ne vide. Odlazili smo upravo do granice; na cesti smo ležali i slušali. Nešto tutnji, a što tutnji, ne može se razabrati. Huči li to požar, ili što drugo? Ali

nigdje ni pješaka ni konjanika. Daleko se čuje, kako laju psi... A zašto, ne može se shvatiti.

— Tako. Malo se psima prisniva. Požar, a po danu bila bitka, pa se uznemirili.

— Da. Možda je tako. No, ostajte nam u zdravlju!

Taldikin i Ažogin opet ostadoše sami. Ulaze u šumu. Tu ih čvrsto zahvata gust i oštar miris smrče, omorike i mahovine. Tako je tamno, da bi se mogli sudariti sa čovjekom, ako naidje, a ne bi ga ni opazili. Idu postajkujući. Prodju oko dvadeset koračaja i dugo osluškuju. Čini se, da čuju, kako im srce u grudima bije, kako šumski miš trči preko puta, ili kako poplašena vjeverica skače. Ali u šumi vlada tišina. Kad izlaze na čistinu, čini se, da je u polju svijetlo. Požar se ne odrazuje više zažarom na nebu; samo se još vidi u mrljama tamo, gdje još dogorijevaju kuće i mjestanca. Nebo je na zapadu postalo sivkasto-modrim, a zvijezde se pogasile. Magla se diže. Izgleda, da će biti tmurno vrijeme. Kozaci izlaze na velik, širok, prašan put, koji vodi u Zvjeržinec. Tamo je odmah i granica.

— Zacijelo je već prošlo tri sata, reče Ažogin zijevajući. Počinje svitati.

Ravan put ide preko polja. Sav je siv i tone u magli. No i kroz maglu se razbira, da je sav na čitavu širinu zapremljen nekim tamnim predmetom. Nejasno šuštanje dopire odande, jednolično, jednako, kao da netko golem nešto žvače.

— Pogledaj, Ažogine, što je to tamo?

Stanu na sredini i zagledaju se u daljinu.

— Kao da je neka kolona, reče Ažogin.

— Ve-elika, reče Taldikin. Nije druge, to »on« napreduje.

— Da odem i dojavim? zapita Ažogin, kojega je nešto povuklo k svojima i kojemu se pričinila vlastita predstraža sigurnom zaštitom i domom.

— Pričekaj. Čemu uludo smućivati? Treba još malo pogledati. A što će biti, ako su naši?

— Naši? Odande?

— Pa što? Tko može znati? Treba bolje pogledati.

Stajali su oko pet časova, blijedi i uzbudjenih lica. Na mahove im se činilo, da čuju korake s desna otraga, pa su se plašljivo osvrtali, hvatali jedan drugoga za ruke i teško uzdisali.

— Jesi li čuo?

— Ništa, grančica je pala.

Svijetlo je naglo ojačavalo. Šum je postajao sve jasnijim, a tamna masa sve izrazitijom.

— »On« je! prošapće Taldikin. Vidiš da su modri i grbavi. S telećacima.

— Aoh! Mnogo!

— Bit će pukovnija. Otraga je konjaništvo.

Nebo je blijedjelo. Posljednje zvijezde se pogasile. Sad se već jasno razabirala kolona austrijanske pješadije, koja je ravno išla prama granici. Pratile su je tri švadrone konjice. Na jednu vrstu po prilici, ispred ruba šume, stadoše Austrijanci. Vidjelo se, kako su ljudi posjedali na cesti i zasjali plamečci cigareta.

— Odmaraju se, reče Ažogin.

Od kolone se odvojili pojedini ljudi i u rijetkoj bojnoj pruzi naglo pošli prema šumi.

— No, Ažogine, trči, prijatelju, k Popovu i javi mu, kako je, a ja ću ostati i promatrati. Kamo će krenuti — da li prema Zvjeržincu, ili prema Tomašovu. Jesi li razumio, što imaš da kažeš?

— Razumio.

XXI

Poljska se straža spremila na boj. Narednik Popov sjeda na konja i u skoku odjaše napred, da se sam uvjeri, da li Ažogin ne laže. Nije dojahao ni do ruba šume, kad opazi Taldikina, kako se spremio da puca. Iz šume, s različitih mjesta, dopre pucnjava i u guštaru se više nije moglo. Popov se vratio poljskoj straži i poslao pismenu prijavu u stožer pukovnije.

Njegova je straža polegla na grebenu ispred kuća Rabinuvke. Šesnaest ljudi razvuklo se gotovo na trista koračaja i oštro gledalo napred.

Šumom je odjekivala gusta i neuredna pucnjava. Austrijanci su puškarali s Taldikinim. Kozaci su sa svoga mjesta vidjeli, kako Taldikin spretno skače od drveta k drvetu na rubu šume i kako puca čas s jednoga, čas s drugoga mjesta, zavaravajući na taj način Austrijance. No Austrijanci su ipak napredovali. Pucnjava je postajala sve glasnijom i gdjekada je nad glavama kozaka tužnim zviždukom prolijetalo daleko tane. Taldikin dodje do ceste, što se usjekla u bregove i trkom potrči k svome odredu.

— Pazite, braćo, ne pucajte uludo. Pali, kad ga dobiješ na nišan! govorio je Popov obilazeći svoje kozake, naginjući se tako, da ga iza humka ne bi opazili.

— Ne ćemo se obrukati, gospodine naredniče. Čitavu armiju ćemo zaustaviti, odgovarali su kozaci.

Taldikinskova pucnjava je prestala, pa utihlo i austrijsko puškaranje.

Popov je uzbudjeno očekivao, što će biti. Svaka minuta zakašnjenja bila mu je mila, svaka je približavala pomoć pričuve, jer je bio uvjeren, da se Karpov ne će skanjivati da dodje u pomoć. Na uzmak nije ni pomišljao, premda je protiv Taldikina nabrojio trideset pušaka, a mnogo ih je jamačno bilo, koje još nisu ni počele pucati.

Nastalo je tmurno jutro. Sipila je sitna kiša, ili bi se ponovo slegla magla. Na nebu su previrali mrtvi oblaci. Popov je ogledao svoja krila. I s desna i s lijeva bila je blizu šuma. Tamo su stajali drugi vodovi njihove satnije, no hoće li oni izdržati?

— Gospodine naredniče! začuje glasan povik s lijeva. Može li se?

Popov pogleda onamo. Na rubu šume u zelenilu mladih jela jasno su se pokazala tri Austrijanca. Sivkasto-modre kabanice, visoke kape i telećaci na plećima jasno su se vidjeli na tamnoj ozadini šumskoga ruba.

Popov klimne glavom. Lovačka strast obuze ga, on dohvati pušku i otpuza na krilo.

— Pričekajte, braćo, nemojte ih prije reda poplašiti! Ded da i ja kresnem; po nišanima nisam kvario, pa zar sada da promašim?

Na krilu su gotovo u isti čas prasnula tri metka. Pucao je Popov i dva krajnja kozaka. Jedan Austrijanac se svalio i ostao kao modrikasta mrlja medju mladim jelama; druga dva su iščezla.

— Pogodili ste, gospodine naredniče. Jednoga ste svalili.

— A zašto ste vi promašili?

— Čini mi se, da sam točno uperio...

— Eh, čudače, možda si pucao s normalnim nišanom?

— Gle, zbilja! Kakva napast.

— Postavi na tisuću i dvjesta, pa će biti dobro.

— Razumijem.

U taj čas sva je šuma odjeknula gustom i silnom pucnjavom. Taneta su stala neprekidno zujati, fijukati i capkati oko Rabinuvke. Kozaci su odvraćali rijetkom vatrom. Austrijanaca se nije vidjelo u guštari, pa se nije moglo nišaniti. Palili su po rubu šume, no i sami su znali, da je ta pucnjava beskorisna. Mladom Pastuhovu odjednom ispane puška, trgne nogama, prebaci se i smiri problijedivši.

— Pastuhov je ubijen, trebalo bi ga ukloniti! prošapću susjedi, ali je bilo opasno ustati.

— Pastuhov je pao! raširilo se rojnom prugom. Narednik Popov se pridigne, da vidi, što se tamo dogadja. No u isti čas oštra ga bol zahvati u

nozi ispod koljena i on pane na zemlju i otkotrlja se prema kolibama.

— Oh, braćo, čini se, da mi je prebilo nogu, stenjao je; odnesite me nekamo, trebalo bi povezati.

Dva su kozaka otpuzala natrag i prihvatila Popova. U taj se čas otraga, iz šume, pojavi pješke zapovjednik pukovnije. Pobočnika, trubače i ordonance ostavio je u šumi i sam je, ne sagibajući se pred tanetima, odvažno izašao prema Rabinuvci.

— Zapovjednik pukovnije! odjeknu poljskom stražom i nastade časovito kolebanje: želja, da se podje sa toga prokletoga mjesta, gdje su od osamnaestorice dva već ubijena, a šest ranjenih i gdje je stotini austrijskih pušaka odgovaralo tek deset. Nastupi mirno pouzdanje, da ćemo odoljeti i da ne ćemo toga mjesta napustiti.

Raskinuti oblaci otkrili su komadić modra neba. Taj komadić se počeo širiti i rasti, kiša je prestala i sunce je zablistalo briljantima kišne rose. U dolinama se trava pričinjala bijelom od vode, šuma je bila jasna, kao umivena. Daljina se raširivala. Bilo je osam sati ujutru i dan se počinjao sunčan i veseo.

Karpov je odmah, čim je primio prijavu, podigao spremnu satniju i zapovjedio, da podje kasom prama selu Rabinuvci. Zapovjedniku spojke zapovjedio je, da položi onamo telefon, a sam je s pobočnikom i s ordonancima, prestižući treću satniju, poletio u galopu k poljskoj straži. Neki nutarnji glas govorio mu je, da narednik Popov i zapovjednik doglasnice Trajilin nisu uludo napisali, da neprijatelj doista napreduje.

Stajao je nad kozacima čitavom svojom veličinom i ne osvrćući se na zujanje i praskanje taneta, gledao je dalekozorom prema šumi. Ono, što je vidio u šumi i iza šume, nije ga nimalo obradovalo ni utješilo, ali je rekao glasno:

— Prekrasno, prekrasno! To sam i znao. No, momci, sad će vam treća doći. Držite se, junaci,

još nekoliko minuta... treća dolazi! reče i počne silaziti u prosjeklinu.

— Pobrinut ćemo se, vaše visokoblagorodje. Ne ćemo popustiti. Izvolite se samo ne bojati! čuli se glasovi.

Karpov je jedva svladao želju, da se sagne i da pobjegne. Taneta su ga dostizavala. No on je vrlo dobro shvaćao, da je u taj čas on sve i da od izdržljivosti tih pedeset ljudi, koji su zaposjeli istaknute točke, zavisi, možda, sudbina divizije, koja je bezbrižno taborila u Tomašovu. Tamo su, — on je to znao, — opjévali njegova reditelja Jermilova i spremali se da svečano sahrane prvoga časnika, husarskoga pobočnika, koji je u diviziji pao. Ali ono, što je vidio svojim izvrsnim dalekozorom, strašno ga je uznemirilo. Sva je šuma vrvjela ljudima. Iza šume, obilazeći desno krilo naših položaja, kretala se velika kolona konjice: Karpov je nabrojio deset švadrona. Polje iza šume bilo je sivo od austrijskoga pješaštva; nije ih bilo manje od tri tisuće ljudi. Ali topnikâ nije Karpov vidio i to ga osokolilo, jer je shvatio, da je to prethodnica velike gromade, pješačke divizije, koja zacijelo ide na čelu vojnoga zbora, pa je njihova dužnost, da zadrže i da zaštite pod svaku cijenu Z. i H., dok se prikupi naše pješaštvo. Svaki dan zadržavanja imalo je golemo značenje.

Na rubu šume susretne treću satniju. Čvrstim i mirnim glasom, kao da se radi o prostom manevru, izda trećoj satniji zapovijed, da sjaše i da napreduje obuhvatom desnoga krila prema rubu šume. Bilo mu je žao svakoga kozaka, jer je svakoga ljubio kao sina, ali je shvaćao, da je to potrebno, pa izda zapovijed odlučno i mirno.

Zatim podje da potraži telefon.

XXII

Maleni Sanjejev sâm ga je dozvao, jer bi Karpov inače prošao mimo njega.

— Gospodine pukovniče, trebate li telefon?

Sanjejev je sa dva telefonista ležao na rubu u pješčanoj jarugi, obrasloj vrijeskom, kraj goleme omorike, koja je ponosno iskočila iz šume.

— Radi li telefon? upita Karpov.

— Ovaj su čas odgovorili.

— Pozovite stožer divizije!

Zapovjednik divizije nije odmah došao k telefonu. Minute su se Karpovu činile satima, krv mu udarala u sljepočice, noge mu drhtale od uzbudjenja. Napokon je razabrao starački hrapavi, nezadovoljni glas:

— O čemu se radi? pitao je Lorberg.

Karpov ga je izvijestio o položaju.

— Treba li se povući? zapita Lorberg smeteno.

— Ni na koji način, vaša preuzvišenosti. Dopustite mi, da požurim čitavu pukovniju i pošaljite moje strojne puške, makar samo jednu bateriju, pa ih ne ćemo ni blizu pustiti, dok im ne stigne topništvo. Pamtite, da je u Z. kaos, pa ako se neprijateljsko pješaštvo približi, tamo će biti kaše.

— Znam, znam... No dobro. Dat ću vam vaše kozake i sedmu bateriju, ali husari ostaju kod mene, a prva brigada u Zvjeržincu. U nju ne mogu dirnuti. Jedna švadrona ulanâ atakirala je jučer na Austrijance, pa vele, da je napadaj bio takav, da je došlo do šaka...

— Pa tko je bio jači? upita Karpov.

— Naši su ih razbili. Sve su ih sasjekli i poklali, ali su i sami imali gubitaka. Od sto i deset ljudi ostalo je samo četrdeset, pa su moralno strašno potreseni. Dakle dobro. Uzmite pukovniju i bateriju. Stavljam je pod vaše zapovjedništvo.

Karpov je izdao pukovniji zapovijedi, a sam je, popevši se na omoriku, žudno gledao u daleko-

zor. Nije skidao pogleda s austrijske kolone, koja je ležala na odmoru, i čekao obavijest sa desnoga krila, što će poduzeti ona konjica, koja je krenula onamo. Karpov je znao, da to još nije boj, dok se velika kolona odmara. Stizavale su satnije njegove pukovnije i on je njima ispunjavao rupe. Gdjegdje mu je pošlo za rukom, da potisne austrijsku liniju i da je zatjera dublje u šumu. Puškaranje je na čas posve prestajalo, da se onda iznova razgori novom snagom.

Austrijski su doglasnici dojavili, da protivnik ima rijetke kozačke prethodnice, pa se zapovjednik austrijske gromade nije žurio.

Bila je već jedanaesta ura, kad se Ivan Ivanović Matvjejev u pratnji topnika motrilaca i telefonista približavao drvetu, koje su mu pokazali Karpovljevi kozaci.

— Što je s baterijom? zapita ga Pavao Nikolajević.

— Baterija se postavlja. A što je kod vas?

— Pa evo, pogledajte.

Matvjejev se popne na drvo, pričvrsti svoj aparat, čvrsto ga priveže remenjem, zapali cigaru i blješteći njome i kočeći se sporošću svojih kretnja, počne razgledavati kraj, što se sterao pred njim.

— Koja žalost! Odviše je daleko. Ne doseže! reče on izmedju koluta modrikastog dima cigare.

— Doći će bliže, reče Karpov.

— Svakako.

Uzevši telefonsku slušalicu, Matvjejev počne davati zapovijedi starijemu časniku.

— Pričekat ćemo, reče.

Oko podneva diglo se austrijsko pješaštvo. To je bila druga pješačka pukovnija, dika austrijske vojske, koja je stajala u bečkoj garnizoni. Pred dva dana je, uz glazbu i praćena najboljim željama Bečanâ ukrcana u vagone, a juče u noći iskrcala se za požara u Rava-Ruskoj, čitavu je noć marširala

i sada se spremala, da razgazi kozačke predstraže i zauzme T., gdje joj je bilo odredjeno noćište.

Na velik topnički dalekozor vidjela se dugačka kolona austrijskoga pješaštva. Jasno su se isticale modrikasto-sive nove odore, teški telećaci i čakovi. Ivan Ivanović je vidio zapovjednike pukovnijâ i bataljuna na konjima i malene su se prikaze, kao olovnatih vojnika, micale, vukle se i zapremale čitavu širinu ceste. Prolazile su duge minute i kolona je postajala sve izrazitijom i jasnijom.

— Aha, aha! otme se Matvjejevu i on na čas odloži svoju cigaru. Pogledajte, Pavle Nikolajeviću.

Karpov se sagne k aparatu. Do kolone su bile još tri vrste. Ona je polagano ulazila u prosjeklinu puta, koji se vijugao udubinom izmedju dva humka. Obronci tih humaka bili su tako strmi, da se teško penjalo po njima. Karpov je vidio, kako su, sagnuvši se i hvatajući se rukama za travu, puzali prema vršku pojedini ljudi, doglednici, a u dalekozoru je izgledalo, da to i nisu ljudi, nego maleni i opasni kukci. U prosjeklinu je, ispunjajući svu cestu, ulazila kolona. Karpov je vidio odsjek pušaka, činilo mu se da razabira pojedina lica i da raspoznaje časnike medju vojnicima.

Kad se otkinuo od dalekozora i pogledao Matvjejeva, opazio je na njegovu licu ushit i shvati ga. U Matvjejeva je progovorio užitak profesionala i najboljega artilerista u vojnom zboru.

— Hoćete li odmah početi? upita Karpov i osjeti, kako ga je uhvatio drhtaj uzbudjenosti.

— Ne. Pričekat ću, dok udju svi. Sve ću ih tamo pomlatiti, reče Matvjejev.

Cigara mu se utrnula u ruci, sive oči bile su sanjarski uperene u daljinu. Matvjejev je predosjećao radost, kako će pomlatiti i uništiti sve one malene, brižno odjevene Austrijance. Karpov je znao, da je Matvjejev bio divan porodičan čovjek, da ima mladu, lijepu ženu, dvoje djece, da se žena njegova rado kitila i po večerima se vozila s mu-

žem u baterijskoj kočiji, u koju su bila upregnuta dva bijelca u kićenoj ormi, s kratkim repovima i podrezanom grivom. Matvjejevi su bili sretan par, a Ivana Ivanovića smatrali su u Z. obrazovanim, kulturnim i dobrim čovjekom. Bio je iskren kršćanin, vjeran muž, dobar otac, odličan pošten časnik. Svi su znali, da je Matvjejev neprijatelj svadje i da ne će ni muhe uvrijediti. Vojnici se nikad nisu na njega potužili, držeći ga dobrim, milostivim gospodinom. I sada nije bila pakost ni krvoločnost, ni mržnja prema Austrijancima u njegovim sivim očima, koje su nepomično bile uperene u kolonu, što se razabirala već i prostim okom: — bila je to samo radost artilerista, koji je ugledao dobar cilj i koji je bio uvjeren, da će ga oboriti prvim metkom. Ostvarivalo se ono, o čemu je Matvjejev kao mladi kadet maštao čitajući u Tolstojevoj »Vojni i miru«, kako je Tušin kosio Francuze i težio je za tim, da bude takav, kakav je bio Tušin; ostvarivalo se ono, o čemu je mislio kao mladić, kao pitomac Mihajlovskoga artilerijskoga učilišta, stojeći na kiši pod kabanicom, prebačenom na pleće, na Krasnoselskom poligonu; ostvarilo se ono, što je on izbrajao i dokazivao rješavajući zadaće u artilerijskoj školi.

Sada će on svim svojim drugovima u diviziji dokazati, da je u današnje vrijeme artilerija carica bojišta i da njoj pripada rješavanje najodlučnije uloge. Sad će njegovo ime i ime njegove hrabre n-ske konjaničke baterije zauvijek biti uneseno u ljetopis historije topništva.

On pogleda još jedanput u dalekozor. Sva kolona, po prilici jednu vrstu dugačka, ušla je u tjesnac. Posljednje sive kuhinje i teške nabojne škrinje ulazile su u nj.

On primakne k ustima telefonski tuljak.

— Kapetane Kanukove, reče on, je li nišan namješten? Je li kutomjer provjeren?

Odgovor ga zadovolji.

— Tako, reče, protegne se blaženo zamoren, zaklopi oči, bljesne cigarom što je dogorijevala, i reče polagano i razvučeno, gotovo nježno:

— Cilj 95, cijev 94. Jedan naboj. Prvi vod.

Počinjao je s upucavanjem, a otprije je znao, da to nije potrebno. Njegov časnik preživljavao je isto takve minute nadahnuta uzbudjenja i sreće. Sva posluga baterije, koja nije ništa vidjela, jer je stajala iza humka i šume, shvaćala je po smislu zapovijedi, da se sprema nešto osobito i radila je, kao elektrizirana. Ljudi su sa sigurnošću izvodili sve hvatove, postavljali cjevčice za daljinu na odgovarajuću ljestvicu, otvarali su i zatvarali zaklope, sve se izvodilo s neobičnom brzinom.

Bah, bah!... muklo udare dva metka iza šume i dva taneta s hukom proletješe lijevo od drveta iznad kozačke linije, a u isti tren dva bijela dima razliju se sprijeda i nešto nadesno od kolone. Matvjejev se zadovoljno osmjehne. Znao je, da se nije prevario. Ponovio je u telefon zapovijed.

— Redom po tri naboja! reče i nasmija se blaženo. Činilo mu se, da čuje žurbu kod baterije, zveku otvaranih zaklopa, da vidi momke, kako bježe s blistavim mjedenim kutijama od nabojnih škrinja k topovima, da vidi upravljača, kako se nagnuo k bijalici i kako je spreman, da odskoči u stranu. Na njegovim se ustima pojavi smiješak. Bio je sretan, da je on zapovjednik takove baterije!

— Pojačana vatra! reče on u tuljak i sagne se k dalekozoru.

Roj bijelih dimova prekrio je kolonu. Zapovjednik pukovnije pao je s konja. Uredna kolona, koja je blijeŝtala oružjem, pretvorila se u kašu; ljudi se počeli bacati amo-tamo, pokušavajući da se ispnu na obronke humaka. Imali su još jedan put — napred, no nesuzdržljivo ih je vuklo nazad i u stranu i padali su pod treskom rasprsnulih šrapnela.

— Ja mislim, reče Matvjejev, da se ni jedno tane ne će uludo potrošiti. Držim, da je već preko osam stotina ljudi oboreno.

On povuče još jedan dim iz cigare, baci ostatak i zadovoljno protare ruke.

— Možete svoju liniju povući, reče Karpovu. Neprijatelj se dao u bijeg.

I nagnuvši se prema telefonu, izgovori strastveno šapćući:

— Pojačana vatra! ...

XXIII

Čitavo veče i svu noć kozaci su i husari sabirali oružje i izvozili ranjenike iz tjesnaca.

Druga austrijska pukovnija bila je uništena. Napredovanje Austrijanaca zaustavljeno je, a pješaštvo u Z. mirno je dovršilo mobilizaciju i počelo odlaziti u K. Tamo se skupljao vojni zbor.

Pet dana proveli su kozaci i husari u okolici T. Svakoga dana imali su sukobe bilo s konjicom, bilo s pješadijom. Neprijatelj se prema njima pojačavao. Čitava Mackensenova vojska oborila se napokon na n-sku konjičku diviziju, pa se ona počela povlačiti.

Karpov je sa svojim Doncima zaštićivao uzmak. On se sjetio nauka historije, besmrtne Platovljeve fronte, kojom je Platov razbijao Francuze i primijenio ju sada u doba strojnih pušaka, brzometnih topova i aeroplana. Gotovo sedam dana nisu sjahali, sedam dana nisu spavali ni uredno jeli, ali je zato i Mackensenova vojska trpjela za tih sedam dana, napredujući jedva osam vrsta na dan. Bilo je, kao u vrijeme Platova.

Tek oni k šumi — oživi šuma,
S drveća dolijeće strijela,
Tek oni k mostu — nestaje mosta;
K selima oni — već gore sela.

Bilo je jarko srpanjsko podne. Trajilinova satnija je sjahala i zaposjela ivicu šume. Kozak leži od kozaka daleko, na trideset koraka. Dva su voda u šumi, dva na jednu vrstu nadesno od utvrde Čertovčik. Tamo je i debeli Iljin sa strojnim puškama. Na dvije vrste pokaže se austrijska švadrona na vranim konjima. Četiri bijela konja jasno se ističu u njihovim redovima. Dugo stoji ta švadrona u vodnoj koloni, kao da izazivlje kozake na ataku. Ali kozaci već znadu, o čemu se radi. Iza švadrone su austrijske strojne puške i razasut bojni red: — to je zamka. Nitko ne navaljuje na švadronu i ona polagano odlazi, izlažući svoja krila i ističući se jasno na zelenoj šumskoj ozadini.

Iz grmlja izlazi rijetka izvidnička pruga. Dugo ide i približava se gotovo kozacima. Otraga se vuče kolona.

I odjednom: — tah, tah! — izbacuje dva oštra metka iljinska strojna puška i počne štektati posipavajući kolonu tanetima. K njoj se pridružuje druga, po čitavoj širokoj fronti započinju kozaci pucnjavom, nadesno i nalijevo; obuhvaćajući krila kolone udara treća, peta i druga satnija. Austrijske izvidnice bježe natrag, kolona se baca na zemlju, izlazi artilerija, austrijske pukovnije raspadaju se u satnije, izašilju rojne pruge po čitavoj golemoj fronti, zahvaćajući šume i naselja grmi bitka. Polagano, roj za rojem, pomiču se Austrijanci napred, padaju pod sigurnim kozačkim metcima, koji se odjednom javljaju na krilima. Austrijanci razvijaju nove pukovnije, a armija stoji i čeka rezultat.

— Odnesite Agafoškina, braćo, pao je! viču u rojnoj pruzi.

— Odmah, Semjonove, tebe je u ruku, je li? Daj mi, dragi, naboje; meni ponestaju.

— Treća već odstupa, treba li da odstupimo i mi, što li?

— Pričekaj, dok onom s izbuljenim očima kresnem u gubicu.

*

— Eh, promašio!
— Ja sam, braćo, oborio časnika.
— Gledaj, dovukli su još topova.
— Kad bi znali, da nas ima u svemu samo dvadeset ljudi!
— Po vrapcima iz topova!
— Eh, tko bi nam dao topništva? Izdevetali bismo ih!
— Pojedince odlazi konjima! Zapovjednik je naložio.

Trajilin ide posljednji u pratnji trubača. Austrijanci dugo lupaju po praznom mjestu, ali se pucnjava pomalo stišava. Patrole oprezno pužu napred. Tamo, odakle se pucalo, nema nikoga. Nekoliko ljusaka, okrvavljene krpe i izgažena trava.

Austrijanci polaze napred, ali je već nastao sumrak, pa je neugodno zalaziti u šumsku tamu. Pukovnije staju na noćište.

A u noći zameće se tu i tamo pucnjava. Pričinjaju se, a možda doista i jesu, pješaci i konjanici.

Lice je Karpova pocrnilo, a u bradi i na sljepočicama zasrebrenile se sjedine. Tek što je sakupio pukovniju, odlazi s njome na pet vrsta, kad se već iznova nadnosi nad geografskom kartom i odredjuje novu zadaću.

— Hoperskov s prvom satnijom i sa dvije strojne puške k selu Kozja-volja. Tamo sjašite. Druga satnija na rubu labunjske šume, treća će sa dvije strojne puške zapremiti cestu kod Labunjke, četvrta kod Čertovca, peta u šumi do Crnoga potoka, šesta sa mnom.

Satnije se raštrkale na dvanaest vrsta i čekaju. Tamnu augustovsku noć zamjenjuje jasno jutro, bliješti rosa na tek rascvalim poljima djeteline, jasno se ističu blistavi stogovi i opet sa svih strana pužu Austrijanci i opet praskaju šrapnele i štekću strojne puške.

Ostale divizijske pukovnije otišle su s konjaničkim baterijama daleko na nekakav juriš; Karpovljevim kozacima zapovjedjeno je prikrivati pješaštvo, stajati uza nj, a pješaštvo se tek sabiralo i bilo četrdeset vrsta udaljeno od bojišta.

Svaki dan je bilo gubitaka, malenih neznatnih gubitaka, kod pješaštva se o njima ne bi ni govorilo, jer kod njega odjednom padaju tisuće, — dva mrtva, osam ranjenih, pet mrtvih, dvadeset ranjenih, nitko mrtav, dva ranjena, no bilo ih je svakog dana, i kad je, napokon, pješaštvo pošlo napred i kad je Karpov sakupio svoju pukovniju, on je nije prepoznao. Mjesto punih petnaest-šesnaest redova, bilo je u njoj po osam i po devet redova. Polovica pukovnije popadala je na holmskim poljanama. Umjesto starih i hrabrih kozaka, stajali su na mjestima mladi ljudi, sasvim nepoznati, koji nisu ni nalikovali na kozake, u nespretno složenoj odori i opremi, koji su neodvažno sjedili na konjima. Osobito mnogo takvih bilo je kod energičnoga i poduzetnoga Kargaljskova, zapovjednika treće satnije.

— Kakvi su to ljudi? zapita nezadovoljnim glasom Karpov.

— Dobrovoljci, gospodine pukovniče, odgovori Kargaljskov.

— Odakle?

— Sami dolaze. Dobri ljudi, mjesni seljaci, a bore se odlično. Nipošto lošiji od kozaka. Okolinu poznaju izvrsno, služe nam kao provodiči i prevodioci. Konjarima i kuharima pomažu. I onako nemaju kuda da idu. Njihova sela su zauzeta, kuće popaljene i razrušene, pa su se evo pridružili k nama.

— A jesu li pouzdani ljudi?

— Sasvim. Mogu jamčiti za njih.

Karpov odmahne rukom. Tužno i bolno skupilo mu se srce. Nema ni mjesec dana, otkad traje rat, a već mu je nestalo pola pukovnije, njegove izučene, slavne pukovnije, u kojoj je on toliko uživao, kad je krenula u boj!

XXIV

Bio je dan odmora. U dvorištu gospoštijskoga doma, u kojemu je stanovao stožer Karpovljeve pukovnije, sakupljali se seljaci, Poljaci i jevreji. Svi sa sitničavim, opravdanim i neopravdanim zahtjevima. Ovome nisu platili za kokoš, onome su zob oduzeli bez pitanja, jednoga su gurnuli, drugoga izgrdili. Kumskov, uznojen i rumen, jedva se držao na nogama rješavajući, zadovoljavajući i naprosto odgoneći pojedine.

— Ti, pane, pričekaj, doći ćeš kasnije na red! govorio je zaustavljajući sijeda starca s namežuranim licem, koji se u bijeloj košulji gurao k njemu.

— Oj, pane! Všistko zniščeno! Žolnerži bili, všistko zabrali!

— Stani, stani, pane. Kakvi žolnerži? Jesu li ovdje imali crveno? pokazivao je Kumskov na noge.

— Ni, pane. Ne kazaki, nego tako žolnerži.

— No dakle vidiš, a ti dolaziš k nama... Ne će biti druge, gospodine pukovniče, obrati se on prema Karpovu, koji je stajao na verandi, morat ćemo uzeti prevodioca. Dopustite, da pošaljem Kargaljskome; kod njega je mnogo dobrovoljaca, pa neka nam pošalje jednog dobroga! Ovako je s njima teško.

— Oh, ti dobrovoljci! prihvati Karpov. Tko zna, kakovi su to ljudi, a možda medju njima ima i uhoda.

— Ne, gospodine pukovniče. To su mirni i dobri ljudi. Kargaljskov ih hvali, i kozacima su u volji.

— A što kozaci! Kozaci su prostodušni, dobri ljudi. Njih je lako prevariti. Uostalom, pošaljite. Nama doista možda i ne će škoditi, ako u stožeru imamo jednoga Poljaka. Dovedite ga k meni!

Pod veče, kad je u dvorištu bilo sve tiho, a Karpov promatrao kako čiste njegove konje, udje u dvorište esaul Kargaljskov. Iza njega je išao vrlo

lijep mladić oko osamnaest godina, čista lica, s kapom zabačenom na zatiljak. Ispod zaslonca izbijao mu nepokoran crn pramen kose. Na prekrasnom mladićevu licu nije bilo ni brkova ni brade. Sive su oči gledale smjelo i slobodno. Mladić je imao na sebi čistu kozačku košulju s naramenicama, sablju, nabojnače i pušku; hlače su mu bile nove, čizme lijepo očišćene. Izgledao je kao dječarac i odmah svraćao na sebe pažnju, ali pod njegovim ravnim i prodirnim pogledom Karpov nehotice ponikne očima i pomisli: — Kakav odvratan izražaj ima taj krasni Poljak!

— Tko si ti? upita on mladića.

— Viktor Modzalevski! smjelo odvrati dobrovoljac.

— Odakle?

— Gimnazijalac holmske gimnazije. Sin sam vlastelina ispod Vladimira Volinskoga.

Ruski je govorio čisto, ali s nekim tudjinskim akcentom, kako govore stranci ili Rusi, koji su dugo proživjeli u tudjini.

— Duševan je momak taj Vitja, reče Kargaljskov. Svi su ga kozaci zavoljeli. Pjeva pjesme. Umije njemački i francuski. Juče je preslušavao zarobljenike. Spretno govori.

— Gdje ste učili njemački?

— U gimnaziji, kratko odgovori Modzalevski.

— Je li već dugo kod vas? upita Karpov Kargaljskova.

— Tek treći dan. U Čertovci se pridružio k nama.

— Dobro, reče Karpov, potiskujući osjećanje neke odvratnosti, što ju je poradi nečega osjećao prema tom mladiću; ostanite u stožeru.

— Slušam, odgovori odvažnim tonom Modzalevski i još jedanput pogleda Karpovu ravno u oči.

Za ta tri dana čuo je mnogo oduševljenih kozačkih priča o njihovu zapovjedniku i sada, gleda-

jući Karpovu ravno u oči, pomisli: — »I ubij! . . . Ubij!«

On se okretno okrene, kako su ga naučili kozaci, te izidje iz dvorišta. Karpov ostane razmišljajući. Zašto mi je, mislio je, taj mladić postao na prvi pogled tako odvratan? Imam li ja pravo? Što on gleda tako odvažno i ne boji me se? Pa što ima u tome zla?

Ali sve se do noći nije mogao riješiti ružna osjećanja. Oštra čama zavukla mu se odjednom u dušu, otrovala ga i protjerala onaj nepomućeni mir, u kojem se nalazio i u najstrašnijim časovima teških bojeva.

XXV

Pukovnija, u kojoj je služio Sablin, bila je već četvrti dan na maršu. Noćišta su bila loša. Zaustavljali su se da prenoće u malenim poljskim selima, u tijesnim i prljavim kolibama; ležali su tko na poljskom krevetu, tko na podu na pregršti slame. Švadrone su se razilazile u različita mjesta; nije bilo dosta koliba, a naokolo svuda močvare i šume. Često su padale kiše, našto bi opet zasjalo sunce i jasno bi se, kao u proljeće, odražavalo u mlačicama.

Konjica, što se pred pet dana iskrcala iz željezničkih vagona, gdje je proboravila tri dana i tri noći, žurila se sada u pomoć n-skom vojnome zboru, koji se polagano povlačio iz Prusije te se zaustavljao, pridržavao i nanosio Nijemcima gubitke. Ruska je vojska u tim augustovskim danima spasavala Pariz, prepuštajući svoju zemlju i žrtvujući ratu na tisuće svojih najboljih sinova.

Pukovnijom je zapovijedao knez Rjepnin, prvom divizijom Sablin, prvom švadronom satnik grof Blankenburg, a drugom Rotbek. Obje su švadrone bile pune časnika, te su čekale još na dola-

zak kornetâ, koji su upravo bili pušteni iz učilišta i Paževskoga kora.

Toga augustovskoga dana krenuli su kao uvijek, u osam sati ujutro. Pohod je bio velik, dan vrlo vruć; za trodnevna hoda svi su se izmorili i težili za noćištem, sanjareći o lijepim stanovima. Narednoga dana imao je biti odmor.

Od visoke crvene crkve, nove zgrade sa sivim krovom od škriljevca, divizije su se razišle. Prvoj je diviziji noćište bilo odredjeno u selu Voljka Ljubitovska, a drugoj u Gončem Brodu.

Od crkve uspeli su se na brežuljak, prekriven plastovima požnjevena žita. Išli su bez pjevača s napred izaslanim doglednicama. Naokolo je bila mirna priroda. U selima bučale su i lupale mlatilice, žureći se da omlate žito. Seljaci su izlazili na cestu i ravnodušno gledali vojsku, ali u tom mirnom pejsažu Sablin je već dva dana zapažao i surove tonove, što ih je rat unosio. Svaki čas dolazila bi ususret na visokim hrastovim kotačima čvrsta poljska blankarda*), upregnuta parom dobrih i timarenih velikih konja. Na blankardi su medju zavežljajima i sanducima, medju krletkama s domaćim pticama, sjedile dame, gospodjice, koja u gradskom šeširu, a koja u velikom vunenom rupcu. Otraga su mališi i djevojčice tjerali krave, guske ili vukli ugojenu svinju. Ženama su bila lica opaljena, kose razbarušene, oči umorne; na njima se odražavala oskudica skitničkoga života, noćevanja u polju ispod taljiga, svjež vjetar, smetenost i zaplašenost.

Poradi strateških i drugih razloga vojska se povlačila, puštajući neprijatelja na rusko zemljište. To se lako izvodilo u ime uspjeha, u ime pobjede u budućnosti. Svako ovakovo povlačenje otkidalo je smjesta čitava gospodarstva, razaralo zauvijek staložen život, što se sredjivao dvjesta, trista godina.

*) Otvorena velika kola, taljige.

Pred Sablinovim švadronama skretale su blankarde u stranu. Zagasite lijepe ženske oči gledale su časnike i Sablinu se činilo, da čita u njima gorki prekor poradi zakašnjenja. On se stidio i odvraćao glavu. Ti su bjegunci otkrivali pred njim novu stranu rata. On je uvijek mislio, da se rat tiče samo vojnika, da samo oni, časnici i vojnici, umiru kao heroji, pate u bolnicama od rana, sav život daju učenju o ratu i za rat, a nemaju prave slobode, pa ih zato štuju i zato nose sjajnu odoru, zato su veseli, blizu caru, zato ih ljube i klanjaju im se žene. Ovdje, u tim izmučenim ženskim licima, Sablin je čitao strašnu životnu dramu, rušenje ideala, maštanja, i razbijen, pogrdjen mir, tihu sreću, koja je raspršena u krhotine. Bilo mu je strašno. Držao je sebe krivcem za sve to. To on, eto, nije spasio, nije zaštitio, nije ih zaklonio od svega toga razora.

Ali mladež, švadronski časnici, koji su sprijeda jahali, nisu ništa od toga opažali. Oni su u tome gledali samo bojnu sliku, neku originalnu i lijepu pustolovinu. Oni nisu pomišljali na onu minulu sreću, što su je ti ljudi imali, ni na ono beskućno skitanje, što ih čeka.

— Kamo idete, prekrasne panjenke? vikao je kornet Pokrovski, lijep mladić, dobacujući im rukom poljupce.

— U Varšavu, odgovarale su, smiješeći se panjenke. A u njihovu osmijehu razabirao je Sablin suze.

— Zašto tako daleko? Mi ćemo protjerati Nijemce, pa ćete se vi mirno vratiti kući.

— Ah, kad bi tako bilo! uzdisala je stara ugojena dama, koja je sjedila na niskoj krletki, u kojoj su bile kokoši. Ah, kad bi bilo tako, pan časnik!

Žene i muškarci gledali su prekrasne pukovnijske konje, velike vojnike, lijepe, momak do momka plavokosi, i nada se uživjela u njihovim srcima. Ne može biti, da ovi ne bi pobijedili!

Blankarda se zaustavi u nedoumici. No u taj je čas lagani povjetarac donio sa zapada nejasnu tutnjavu, neprekidanu, čas jaču, čas slabiju, pa pan, koji je s bičem sjedio na rubu taljiga, odlučno ošine konje, blankarda krene po hrapavoj cesti, stara se tetka na kokošima zatresla, a panjenke stisle usnice.

— Eh i tetka! vikali su smijući se vojnici; gledaj kakve je piliće izlegla! Vrijeme je da ustaneš s gnijezda, jer ćeš podaviti piliće.

Otraga je, mučući, trčala velika šarena krava, a guske, poplašene konjima, poletjele uz strašno gakanje preko grabe, a za njima potrčao deran.

Za brežuljkom stajao je visok krst, na kojemu je bio pričvršćen raspeti Krist od ljepenke. Iznemogao od muke, spustio je blijedo lice s okruglim rumenilom i krvnim kapljama, na desno rame, a čitavo mu je lice sa smedjim vlasima bilo pokriveno prašinom. Pod njegovim nogama, na malenoj klupi, ležala je kita uveloga bosiljka. Šarene vrpce, izblijedjele od sunca i kiše, djerdan, srce, izradjeno od bijele kovine, bilo je privezano na Kristove noge.

Od raspela pucao je širok vidik. U dolini širila se, obrubljena šumama i grmljem, velika rijeka. Do nje je u krošnjama golemih lipa i hrastova stajao lijep dvorac, a na pola vrste dalekо, na obronku, okrenutom prema raspelu, raštrkalo se selo, što je sastojalo od pedesetak malenih kućica, okruženih vrtovima; bijelila se kamena krčmica pod željeznim krovom, a svuda stršali u vis tanki šiljci bunarskih gjermi. Iza sela sterale se velike šume, koje su prekidala poput žutih mrlja požnjevena polja, crni slogovi zemlje na ugaru i zelena djetelišta. Gusto ljubičasto-modro nebo visjelo je nad humcima, šumama, poljima i nad selom.

Hrist od ljepenke tužno se okrenuo od širokoga razdolja, kao da mu je bilo teško gledati prekrasnu Poljsku, koju već toliko vijekova zalijeva krv i koja već toliko vijekova služi ratnom arenom i raspravama, izgaženu bojnim konjima, po-

krivenu gomilama mrtvih trupova — tatarskih i turskih, madžarskih i njemačkih, švedskih i litavskih, francuskih i austrijskih, i ruskih i poljskih, poljskih i ruskih.

Neupokorena, prkosna, svojevoljna, a zarobljena, bučna i ponosna Poljska, i sada se natapala potocima ljudske krvi i kopala nove grobove. Ali kao da je ljudska krv, kao da su joj muke i ljudska pregaranja služila samo na ukras. Kao što vampir, hraneći se krvlju, postaje ljepšim i raste, tako se i Poljska iz potoka krvi smiješila čarobnim smijehom ljepote, zadovoljstva i sreće.

Modri bosiljak na požnjetom polju, ispremiješao se s jasno crvenim makom. Kraj ceste rastao je kosmati i bodljikavi, u visini čovjeka, čičak, a blijedo-ljubičasto nježno mekani cvjetići stršili su nad njim poput kape; žuti slezovi rasli su medju slogovima; sprijeda se iz gospodskoga vrta vidjeli hrastovi do tri obuhvata i goleme lipe, u kojih je sjenama mogla da se odmara čitava satnija. Stado smedjih krava, na dlaku jednakih, paslo je na pašnjaku, gdje su drijemale i sive gustodlake merinske ovce; kosmati pas podigao se s ležaja, protegnuo, spremio se da zalaje, ali se premislio i počeo zadnjim nogama odbacivati zemlju, keseći zube.

Od sela je ravno prema Sablinu, poskakujući naglo, jahao u pratnji vojnika časnik, dok su mu se bisage ljuljale o lijevom boku. To je bio kornet Lidval, koji je bio poslan napred kao stanoredja.

— Gospodine pukovniče, dojavi, pridržavajući svoga konja i prilazeći s lijeve strane k Sablinu, — stanovi za prvu i za drugu švadronu odredjeni su. Gospodi časnicima dopustite, da se smjeste svi zajedno u vlasteoskom dvorcu. Vlastelin, pan Ledohovski, poziva na ručak. Veoma bogat čovjek. Ima pecaru, tvornicu šećera i vlastitu tvornicu sukna.

— Zašto da se obvezujemo? namršten odgovori Sablin; zar se nije u selu moglo naći kod seoskog starešine ili kod kakova židova, gdje bi se platilo, a ne bi tražile usluge? Bog bi ga znao, tko je i što je taj pan Ledohovski?

Iza smrti Vjere Konstantinovne, Sablinu je bilo nesnosno društvo nepoznatih osoba. Mogli su se naći petrogradski znanci, moglo se započeti kojekakvim raspitkivanjem, a njemu se nije htjelo da dira u staru duševnu ranu, koja je već bila počela da zacjeljuje, ali koja nikad nije mogla posve da zacijeli.

— On toplo moli, mekim glasom reče Lidval. On je tako bogat. To je za njega počast. I kuća mu je prepuna prekrasnih Poljakinja. Tako bi lijepo bilo... Moglo bi se zaplesati.

Sablin se namrgodi. Već je bio spreman da oštro odbije, ali je slučajno pogledao mladež, koja se već bila na konjima okupila oko njega, opazi oživljena lica, što žedjaju za zabavom, veseljem i pomisli da, možda, on i nema pravo, ako mjeri časnike svojim mjerilom.

— Zašto, Saša, da ne odsjednemo kod vlastelina? zapita Rotbek. Može se čovjek i umiti i prospavati na svježoj posteljini. Kuća je, kako se vidi, golema, pa će sigurno imati desetak soba za strance. Mi nesamo da ne ćemo skučiti, nego ćemo upravo oživiti društvo.

Devet mladih i lijepih lica sa osamnaest očiju gledalo je s očekivanjem Sablina i čekalo njegovu odluku. On se pokorio.

— Dobro, neka bude, reče, ali pod uvjetom, da će u svakoj švadroni po jedan časnik držati službu u selu kod ljudi.

— Oh, hoćemo. Ne uznemirujte se! u zboru odgovore časnici, jer su ih šale i vesele osnove za zabave s prekrasnim Poljakinjama oživile...

XXVI

Pan Ledohovski dočekao je goste na verandi svoga golemoga dvora.

— O, pane pukovniče! govorio je on, miješajući ruske riječi s poljskima, prosim milostivo u naš ubogi palâc. Prosim oproštenje, što ne mogu za svakoga pana oficira dati posebnu sobu. Ali kod mene su se prilike tako složile, bjegunci iz čitave okolice: Vojcehovski, Ljubitovski, kneginja Razvadovska sa dvije kćerke, pan Lobisević, pan dr. Karpilovski, i svi s djecom, pola kuće zapremili su bjegunci.

— Mi vas možda stješnjavamo, reče Sablin suho.

— O! Nic! Ni, Bog moj! Pan će me usrećiti u mom palacu. No ja bih želio pripraviti svakomu potpunu udobnost; htio bih dostojno primiti ugledne goste. Evo ovamo, izvolite!

U golemom vestibulu bio je podignut kamin, u kojem se moglo ispeći čitavo prase. Na zidovima visjele su lovačke trofeje pana Ledohovskoga: jelenje i kozje glave s rogovima i sami rogovi na ulaštenim čeonim kostima, na kojima je bilo izbliještenim čeonim kostima, na kojima je bilo izblijedjenom tintom zapisano kada i tko je ubio kojega srnjaka ili jelena. Nadesno i nalijevo od kamina dizale se stube u dva reda, pokrivene sivim suknenim sagom.

— Pokazat ću vam vaše sobe. Sada su četiri sata, poslat ću vam u sobe čaj i zakusku, a u šest sati molim, da svi zajedno večeramo, pa ću vas onda predstaviti i grofici.

Sablin se s grofom Ledohovskim, uz pratnju ostalih časnika, popnu na drugi sprat. Sa širokoga hodnika, s prozorima na dvorište, vodila su vrata u sobe. Pan Ledohovski otvori jedna vrata i pokaže sobu sa dva kreveta.

— Za gospodina pukovnika, reče. Ovdje je sve gotovo, i ostavivši Sablina samoga, proveo je goste po drugim sobama.

U sobi je bilo čisto, ali nešto zagušljiv zrak. Sablin otvori prozor. Upravo kraj prozora pružala je goleme grane mirisava lipa. Za prozorom bio je perivoj s brižno obradjenim cvjetnim nasadima i stazama. Nadesno od cvjetnoga vrta bila je zelena tratina odredjena za igre. Sva je tratina bila zapremljena ekipažama i taljigama. Velika kočija s kožnim pokrovom i na željeznim perima stajala je s kraja, a konji su, u ormi i sedlima, bili privezani uz rudu i jeli iz velike vreće sijeno. Podalje su na blankardi na sijenu i sagovima sjedile dvije Poljakinje i pile čaj, lijevajući ga iz željeznoga čajnika u šalice. Mladi Poljak, u hlačama s prekoramenicama i u košulji, posluživao ih je. Poljakinje su imale pospana lica i raskuštrane kose; po bluzama uhvatilo im se sijeno. One su naglo govorile nešto Poljaku, a ovaj se branio od njih. Do blankarde stajala je prazna kočija, a podalje dvije taljige s raznim kućnim naredom, iznad kojega je bila privezana kitničarska lutka; iza toga dugačke i uske taljige, na kojima je bilo mnogo stvari i mnogo crnokose židovske djece s velikim očima. Stara židovka s dugačkim sivim i raspuštenim vlasima sa crvenim vunenim rupcem, prebačenim na pleće, sjedila je na kraju taljiga na zavežljajima, poduprijevši se suhim košćatim rukama o podbradak, dok su joj oči odražavale beskrajnu tugu. Mlada i vrlo lijepa žena čvrsto namotanih i ukosnicama na zatiljku pričvršćenih vlasi, još pospana poslije dnevnoga sna, u košulji i suknji, bez bluze, blijesteći punim izrazito bijelim plećima i grudima, dojila je dijete i žučljivo vikala nešto sjedobradome židovu, koji je imao na sebi dugačak, gotovo do peta, crn kaftan i koji je polagano hodao kraj mršava izbočenih rebara bijela konja, koji je tužno gledao velikim crnim očima na travu ispred sebe.

Kraj njih su prolazili časnički služaci i konjušari noseći u dvorac uprtnjače.

Za perivojem bila su polja, za poljima modrila se daleka gusta šuma, a iz njih je dopirala čas slabija, a čas jača nejednaka i nejasna tutnjava. Tamo se bio boj; čula se kanonada.

Soba je bila lijepo i s dobrim ukusom namještena u empirskom stilu. Stvari su bile starinske, čvrste, skupocjene. Na stijeni iznad kreveta visjela je veoma stara uljena slika, koja je prikazivala zalaz sunca u Veneciji. Na suprotnoj stijeni visjele su dvije gravure. More sa zelenim valovima, po kojima je plovila velika barka, prepunjena ljudima, i tamna gravura: ročište jelena s košutama u šumi. U kutu do prozora stajao je toaletni stolić s trostrukim zrcalom, na kojemu su bile porazmještene kristalne bočice i sitne vaze. Na drugoj strani bila je niska, trbušasta komoda od crvena drva, okovana bronzom. Do vrata stajao je ormar i velik umivaonik sa dva pribora lijepe engleske fajance.

Unišla je koketno odjevena, s bijelom kapicom na glavi i s pregačom, ljepušasta sobarica i donijela Sablinu čaj sa sandwichima i postavivši sve na stol kraj meka naslonjača, počela iz komode vaditi i prostirati na obje postelje čisto rublje, objesivši ručnike kraj umivaonika.

Sagibala se i uspravljala gipkim strukom, pokazujući mlade i vitke noge u crnim cipelama i bijelim končanim čarapama; brzo je spretnim rukama rastirala rublje, koje je mirisalo vlagom, te ispod oka lukavim tamno-smedjim očima pogledavala Sablina, koji je sjedio na divanu.

— A molim vas, pane, odjednom ona naglo upita, hoće li Nijemci doći dovde?

Pitanje je bilo tako neočekivano, da se Sablin smeo.

On podigne oči na sobaricu i ne reče ništa.

— Gle, kako grmi! reče ona. To pucaju iz topova. Derani su odande dotrčali, pa vele, da je poginulo mnogo naroda. Naši kao da su se počeli povlačiti.

Čekala je na odgovor, na autoritativan jasan iskaz i potvrdu, ali Sablin nije mogao ništa reći, jer nikako nije shvaćao položaja.

— Ah, bit će zlo, ako Nijemci dodju. Moj otac leži u selu bolestan. Kamo ćeš njega odvesti? Muža su mi odveli. Pričuvnik je..

— Ja mislim, reče Sablin, da Nijemci ne će dovde doći. Boj se bije daleko.

— Da, kad bi izdržali! reče sobarica. Izvolite li, da vam još donesem čaja?

— Ne, zahvaljujem, odgovori Sablin.

Sobarica izadje.

U hodniku se čulo zveckanje ostruga i veseli mladi glasovi.

— Polina, evo u koga se možete zagledati, vikao je Lidval; pogledajte, kako je krasan!

— Polina, hoćete li mi protrti ledja?

— Nije nego još nešto!

— Polina, jeste li vi Ruskinja? Jer tako lijepo govorite ruski.

Sablin zatvori vrata prama hodniku, sjedne do prozora i zamisli se.

Rat, mislio je, i bogat dvorac, meka posteljina, Polina, šale i ljubav...

I stara židovka, koja trese glavom, i dvije raskuštrane Poljakinje, koje nalikuju na beskućne mačke. Jednima šala i veselje, a drugima nevolja. A možda će i njima sutra, prekosutra... bogzna, što sve može biti? Tko zna, što ih čeka. I muke i smrt mladoga tijela, koje žudi za ženskom ljubavi i milovanjem!...

XXVII

U šest sati naveče pokuca na vrata Sablinove sobe lakaj, odjeven u livreju s grofovskim krunama na bijelim plosnatim pucetima, i poljskim jezikom zamoli ga da podje na večeru.

U velikoj jedaćoj sobi sa spuštenim zavjesama i zalivenoj električnim svijetlom, već su se bili sabrali svi časnici Sablinove divizije i gosti grofa Ledohovskoga. Čekali su Sablina kao najuglednijega gosta. Jedva što je prekoračio prag jedaće sobe, kad sa galerije trubači zasviraše pukovnijsku koračnicu. Bilo je to tako neočekivano, da se Sablin trgao i zastao. Rotbek mu pristupi sa smetenim posmijehom, punim krivnje.

— Saša, oprosti, reče on, da sam bez tvoga znanja naredio i zamolio kneza da nam dopusti trubače. Tolika mladež, tolike dame i gospodjice, pa zašto da poslije ne zaplešu?

— Eh, Pik, Pik! prekori ga Sablin i pristupi k domaćici.

Grofica, oko četrdeset godina stara, ali još naočita i lijepa Poljakinja, bila je odjevena u plesnu razgaljenu odjeću, pa se sva sjala svojim širokim, bijelim ramenima i visokim grudima. Nije htjela ili nije znala ruski, pa oslovi Sablina izvrsnim francuskim jezikom. Sablina je to raspalilo, pa je, svijestan o svojoj grubosti, odgovarao ruski. Razgovor se prekinuo. Njena kćerka Anelja, prekrasno djevojče od svojih sedamnaest godina, svježa, rumena, velikih i crnih očiju, tanka nosa, tankih obrva, nakloni se ceremoniozno pred Sablinom. Odgajala se u francuskom manastiru, pa je teško govorila ruski.

Sablin je naglo prolazio pokraj gostiju, koji su stajali u grupi, i pokraj časnika, koji su se pred njim uspravljali. Prilizani zatiljci i dugački nosovi po varšavski odjevenih poljskih vlastelina i toalete njihovih dama — bogate plesne i siromašne putne — prominjale su pred njim. Mnogo je bilo mladih i

lijepih lica, pa je Sablin shvatio, da se Pik nije mogao odhrvati napasti, da se pokaže u svemu sjaju. Iza Sablina išao je grof Ledohovski i predstavljao ga damama, a njemu predstavljao svoje goste.

— Pan Kašteljanski iz Kuhotska. A ovo je pukovnik Sablin, naš zaštitnik. Gospodja Jadviga Kašteljanska, a ovo njezine gospodjice Marisja i Zosja. Pan Zboromirski iz Pavlinova, gdje se sada boj bije, a ovo gospodja Anelja Zboromirska, najljepša i najveselija u čitavom našem okrugu.

Ugodno punačko lice sa sitnim prkosnim usnicama, s velikim sjajnim očima, s malenim ponešto uzvinutim nosom i širokim nosnicama, sa čelom prikrivenim neposlušnim pramenovima, okrenulo se k Sablinu nježno i umorno. Bilo joj je ispod trideset godina, do nje je stajao pan Zboromirski, star, ćelav i nemoćan.

Najveselija, pomisli Sablin, ima se i čemu veseliti kraj takova muža!

Na posebnom stolu bili su pripravljeni zakusci i votka. Oko toga stola usko su se zbili gosti i časnici. Sablin je stajao na strani. Od dana ženina pogreba i navještenja rata zavjetovao se, da više ne će piti ni vina ni rakije.

Gospodjica Anelja i grofica nekoliko puta su mu se približavale da govore s njim, no on se svaki put uklonio.

— Saša, namigujući očima, vikao mu je s punim ustima Rotbek, — a ja ad majorem Poloniae gloriam istrusio već četvrtu rakiju. Divno piće, koje je odstajalo na nekakvim o-o-os-osobitim travama. A kobasice — i nisu kobasice, nego neka pjesma! Upravo traže, da ih zaliješ votkom.

— Panji Anelja! reče visok i lijep stožerni satnik Artemjev; no, dotaknite se barem malo usnicama čaše, da saznam vaše misli.

Zboromirska se smijala, pokazujući dva niza prekrasnih zubi i grozeći se koketno malim prstom, ukrašenim prstenjem, reče:

— A čemu da pan satnik dozna misli malene poljske gospodjice? Crne misli, nelijepe misli.

Na galeriji svirali su trubači potpuri iz opere »Carmen«, pa su strastveni motivi Bizetove opere uzrujavali dame i uzbudjivali muškarce. O ratu, o blizini bojeva nije nitko govorio.

Za večere je Ledohovski, sjedeći do Sablina, zabavljao svoga gosta političkim razgovorom. Sablin je uporno šutio.

— Jeste li čuli za manifest velikoga kneza Nikolaja Nikolajevića? Poljska uskrsava. Kako je to lijepa, krasna i blagorodna gesta! Dva bratska naroda, slubljena u zagrljaju, poći će na zaštitu svoje slobode protiv zajedničkoga neprijatelja Slavenstva. Vi zacijelo osjećate onu duboku i svetu mržnju prema njemačkom narodu?

Sablin ne odgovori ništa. Zagledao je u svoju dušu i nije tamo našao nikakove mržnje. On nije mogao mrziti Vjeru Konstantinovnu, još je uvijek ljubio barunicu Sofiju, premda je njezin muž, pruski časnik, bio u neprijateljskom taboru. Čitav se rat činio Sablinu strašnim nesporazumkom i on ga nije shvaćao.

— Što mislite, zapita Ledohovskoga, kako će Poljska u buduće izgledati? Hoće li biti carstvo, kraljevstvo ili što drugo?

Ledohovski pogladi lijepe svoje dugačke brkove, pažljivo pogleda Sablina i počne:

— Dašto, nitko drugi ne može doći na poljsko prestolje i kruniti se Pjastovom krunom, nego samo veliki knez Nikolaj Nikolajević. Za njega su sva srca poljskoga plemstva, sva Poljska je za njega... Da, pane pukovniče, ne čini li se vama, da je u dvadesetom stoljeću već ponešto neumjesno govoriti o krunama i prestoljima?... Narod sam hoće u svoje ruke da uzme upravu zemlje. Mi živimo u vijeku demokracije, pa je najprilićnije, da se Narodno Vijeće pretvori u republiku, svezanu čvrstim savezom uz rusku monarkiju.

— Sabor će dakle i Poljskom vladati? reče Sablin, ne misleći ni o čemu.

— Dakako. Sabor. Parlamenat. Narod.

— A zar vas nije historija ničemu naučila? Kamo su vas doveli sabori i pravo svakoga šljahtića da ulaže veto.

— O, nije sabor, pane pukovniče, krivac raspadu Poljske. Kraljevi nisu umjeli vladati narodnim dobrom. Ali sada ne će plemstvo poći u sabor, nego sav narod, prava demokracija, pa će on znati da sačuva Poljsku. Poljska Pjastovića, od mora do mora, mora da uskrsne, pane pukovniče, a kako je lijepo, da će se to dogoditi na carevu riječ.

— Ali u manifestu, reče Sablin suho, koliko se sjećam, nije ništa rečeno o granicama. Kamo ćete staviti kurlandsku guberniju i Malorusiju?

— O, pane pukovniče, o Ukrajini će se još govoriti. Ukrajinsko pitanje je dio poljskoga pitanja. Kijev i Varšava — tu je početak i tu kraj.

Kako je čudno, pomisli Sablin, rat se tek započeo, a već se govori o podjeli Rusije. Poljska, Ukrajina, Finska donose već svoje stare račune na isplatu, a još se ne zna ni tko će pobijediti... Govor o politici bio mu je neprijatan, pa se obratio grofici Ledohovskoj, koja mu je sjedila s lijeve ruke na čelu stola.

— Comtesse, dites, aves-vous reçu votre éducation en Russie ou à l'étranger?

— J'ai fait mon éducation au gymnase de Varsovie, odgovori naglo grofica obradovana, što je prisilila gordoga pukovnika da govori francuski.

— Prema tome, grofice, reče Sablin, očaravajući je svojim prekrasnim smedjim i blagim očima, vi mora vrlo dobro da znate ruski. Čitava Varšava govori ruski.

Iznenada ovako uhvaćena, grofica se smela i započela tepati na ruskom jeziku.

— No, već sam mnogo zaboravila ruski jezik.

— Jezik barbara, reče Sablin.

— Zašto bi bio barbarski?

— Ne sjećate se?... Jamačno ste čitali Turgenjevljeve riječi ljepoti i značanju ruskoga jezika.

— No, a poljski... zar vam se poljski jezik ne svidja?

— Bojim se, da ne budem grub i da ne potvrdim svoje barbarsko poreklo, reče Sablin obarajući skromno oči.

— O, znam ja, reče grofica vi hoćete ponoviti onu šalu: »ne pepši Pepše vepŕša pepšem, bo možeš perepepšit vepŕša pepšem«. Pa to uopće nije ni poljski. A zapravo zar nije naš jezik tako umiljat, nježan i krasan?

— Da, naročito umiljat. U vašim ustima je, grofice, svaki jezik prekrasan, ali tko je živio na jugu Rusije, taj je navikao da sve te riječi sluša u ustima prostog naroda, pa u ustima prekrasnih dama izgleda tako neobično.

Anelja Zboromirska digla je na drugoj strani stola vrč, napunjen pjenušavim šampanjcem, i smiješeći se zategnutim usnicama i bliješteći ravnim biser-zubima, reče:

— Za pobjedu, gospodine pukovniče!

Grofica Ledohovska pridruži se toj zdravici:

— Oh, za pobjedu! Zaštitite nas. Znajte, da će našoj palači doskoro biti dvjesta godina. Godine 1812. noćio je ovdje Napoleon sa svojim stožerom, pa je pan Ledohovski uživao sreću, da je mogao u svoj dom primiti njegovo veličanstvo. Čuvamo i sobu, u kojoj je bio Napoleon.

Grof Ledohovski okrene se k Sablinu i reče:

— Izgubiti ovaj dvorac, bilo bi upravo strašno. Ovo je jedno od najnaprednijih imanja u Poljskoj; imademo vlastitu električnu postaju, rafineriju, pecaru, tvornicu sukna — tu leži imutak od mnogo milijuna. Ja imam u galeriji Tenirsa — grof je rekao »Tenirs« mjesto »Tenier« — i Rubensa bolje nego li su u petrogradskom Eremitažu. A zbirka Putermanna i Van-Dycka — najljepša je na svijetu.

Pokazat ću vam ih sutra. Grofovi Ledohovski bili su pokrovitelji umjetnosti, a moj je pradjed sav život proveo u Rimu kod njegove Svetosti. Prije ću umrijeti nego da se rastanem s dvorcem.

Lakaji su nudjali sladoled. Po zacrvenjelim obrazima mladeži i po bučnom razgovoru na francuskom i poljskom jeziku Sablin je razabrao, da su istrusili dosta vina. Rotbek se nije dijelio od punačke i prpošne gospodje Ozerticke, koja ga je gledala blistavim očima. Gospodja Ozerticka bila je vremešna udovica raskošnih crta, pa je Rotbek, opazivši Sablinov pogled, doviknuo:

— Saša, ja stupam linijom najmanjega otpora. Gdje bih se mogao boriti s mladim pijetlovima? Gledaj, kako su se upeli.

Gospodja Anelja pucala je od smijeha medju svojim dvjema kavalirima: visokim mladenačkim stožernim satnikom Artemjevim, koji je odlučno navaljivao, i skromnim crnobrkim kornetom Pokrovskim, kojega su smućivali njezini čari i na kojega je ona sama poduzimala navalu. I jedan i drugi neprestano su ulijevali vina njezinome mužu, starome panu Zboromirskome, ne obazirući se na prividan protest gospodje Anelje. Stari ih je pan gledao mutnim očima, koje ništa ne shvaćaju, gutao čašu za čašom i govorio:

— A ja ću, pane još gucnuti! Evo ovako.

Drijemalo mu se.

XXVIII

Poslije večere bio je ples. Pržilucki je plesao s gospodjicom Ljucinom Bogošovskom pravu poljsku mazurku, mahao rupčićem, zveckao ostrugama, klecao na koljeno; dok je dama trčala oko njega, skakao je on oko nje kao kozlić i očarao sve Poljake.

— Eh, to se zove ples! reče grof ushićen; to nisu kojekakovi cake-walki, pa wan-steepi — majmunski plesovi — to je kralj plesa! i on naglo uhvati svoju kćer za ruku i zavitla s njom mazurku.

U najvećem jeku plesa pritrča lakaj grofu i nešto mu dojavi.

— Panove! poviče grof. Bog nam je poslao milost! Stigla su nova gospoda časnici! Gospodine pukovniče, dopustite, da ih zamolimo odmah na mazurku!

Sablin izadje s njim u predvorje. Ondje su skidali kabanice i ogrtače ružičasti, rumeni mladići, časnici, koji su udijeljeni u pukovnije ravno iz škole.

Opazivši Sablina, poredali su se jedan za drugim i počeli mu se predstavljati.

— Gospodine pukovniče, izučeni pitomac carskoga paževskoga učilišta, kornet knez Griven.

— Iz naredničkog nikolajevskog konjaničkog učilišta kornet Bagrecov.

Olenjin, Medvjedski, Lihoslavski, Rosenthal — sve ih je Sablin poznavao kao paževe, kadete, djecu. Poznavao im je oceve i matere. To je bio cvijet petrogradskoga društva, najbolja ruska aristokracija. Odabrano rusko plemstvo slalo je u rat svoje sinove na obranu Prestolja i Otadžbine.

Iza svih, krijući se za plećima mladih časnika, pojavi se visok mladić, ljepota od čovjeka, u vojničkom zaštitnom haljincu, pritegnutom bijelim remenom, s teškom sabljom o boku — njegov sin Kolja.

Sablin se namršti.

— Kolja! reče strogo. Što je to?

Sin se ukoči pred njim i počne govoriti glasom, koji se prelamao u bas, naučenu frazu prijave:

— Vaše visokoblagorodje, paž nižega posebnog razreda, Nikolaj Sablin, javlja svoje pridjeljenje k pukovniji.

— Tko ti je dopustio?

— Gospodine pukovniče...

— Ne, Kolja! To je ipak previše! Podji sa mnom. Gospodo, okrene se k časnicima, koji su stigli, sutra ću vas porazdijeliti u švadrone. A sada, umijte se, operite sa sebe putnu prašinu i zabavljajte se... Hajdemo, Nikolaju.

Kolja poslušno podje za ocem.

Sablin podje u svoju sobu, zapali svjetiljku i stane s plećima prema prozoru. Sin ga je gledao umolnim pogledom.

— No. Kako si dospio ovamo?

— Papa! Razumij me! Bio sam s bakom u Moskvi kod ujaka Igora Ivanovića. Odjednom — manifest — naviješten rat. Papa, ja nisam mogao ni časa duže ostati. Ujak Igor Ivanović dao mi je potpuno pravo. Rekao mi je: tvoja je dužnost da umreš za otadžbinu!

— Stari magarac! otme se Sablinu.

— Papa, imam dopust do 1. septembra, ali ćeš mi dopustiti, da ostanem. Da vidim rat. Da ubijem barem jednoga Nijemca... Papa!... Ja sam ljetos najbolji strijelac. U čitavom tečaju samo pet promašaka. Papa... Mame i tako nema, pa čemu da živim? Papa, ne srdi se... Dopusti.

— Gdje je sestra? upita Sablin surovo. Gdje ste ostavili Tanju?

— Tanja se s bakom odvezla u Kislovodsk.

— A što baka? Zar te je pustila?

— Baka ima svojih briga. Ujak je stao zahtijevati, da promijeni ime i da se zove Volkovom, a baka se razljutila: — Bila sam, kaže, barunica Wolf, pa ću i umrijeti kao barunica Wolf, i još je koješta ružno dodala. Tanja je plakala, jer joj je baka Njemica.

— Pa zar ste vi tamo poludjeli, što li?

— Papa, njemačke trgovine su razbijali i pljačkali, a napise skidali. Einemove su karamele rasuli po ulici kao pijesak i nogama ih gazili. Jedni su ih kupili, a drugi zabranjivali.

— Kakvo divljaštvo!

— Papa, pa to je dobro! To je patriotizam.

Sablin slegne ramenima.

— Loš je to patriotizam, reče. Tako se može i židovski pogrom nazvati patriotizmom! Čudni svati!

— A ujak Igor Ivanović išao je s gomilom i govorio, da im tako i treba, svi su, veli, špijuni.

— Oh, kako je čudan!

Sablin je promatrao sina. U duši je bio svečana raspoloženja. Radovao se, što mu je sin stigao u pukovniju, u pravi rat, a nije ostao u zaledju, da razbija dućane i pljačka mirne i nedužne Nijemce. Ponio se tako, kako se morao ponijeti Sablin.

Sin je stajao istegnuvši se na vojničku, a tri prsta lijeve ruke jedva su mu se doticala crnih nožnica za bajunetu. U modrikasto-sivim očima odražavala mu se jednako čvrsta volja, spremnost da umre u ime dužnosti, kao i kod njegove matere. I on je sam, ovalom lica, tankim nosom i tankim čvrsto stisnutim usnicama sjećao na mater.

Čuvstvo osamljenosti, koje nije ostavljalo Sablina od dana smrti Vjere Konstantinovne, umekšalo se: sina kao da je mati poslala, da olakša Sablinu njegovu dužnost.

— No, pa da si mi zdrav! reče Sablin, te žarko ogrli i poljubi sina u nježna blijeda lica. Bog bio s tobom, ostani!

Sin vruće zagrli oca. Suze su mu tekle iz očiju.

— Papa, govorio je jecajući, mi smo sami. Mame nema, pa se ne ćemo rastajati.

— Jesi li jeo?

— Ne ću ni da jedem.

— No, onda se umij, očisti i podji. Pleši, veseli se! Vidiš, kakav je naš rat...

S nježnošću je promatrao sinovljevo tijelo, razodjeveno do pojasa. Kolja se umio i brisao ručnikom. Mlada i krepka snaga izbijala je iz čvrstih mišica, ruku i pleća, kao i iz lijepe boje zdrave

kože. Kolja je, tarući oči, pričao svoje utiske iz Moskve:

— Kestner, sjećaš li se, oče, odvjetnik, pravoznanac, postao je Kostrecovim, tako smiješno! Mi smo, putem, korneta Grivena prekrstili u Grivina, a Rosenthala u Dolinorozova. Papa, doista je to glupo! Rat je jedno, a osjećanja su drugo. Ja hoću da ubijem Nijemca, znaš; kad bih susreo tétka von Schreinitza, ubio bih ga, bez kolebanja, zato, jer je neprijatelj, premda ga vrlo volim kao i tétka Willya i tetu Sonju. No sada je rat.

Kolja sadje u dvoranu, a Sablin ostane gore. Da se mogao moliti, molio bi se. Ali on više nije vjerovao u Boga, pa je suhim očima gledao sinovljevu kabanicu i njegov otvoreni kovčeg. Misli su mu tekle, ne ostavljajući traga, i kad bi tko Sablina zapitao, o čemu misli, ne bi umio odgovoriti: tako su prolijetale mračne, neodredjene i raskidane.

Noć je bila mirna, tamna, zamišljena. Kroz prozor se katkada vidjelo, kako je poput odsjeva dalekih munja bljeskao plamen topovskih metaka. Ali rika se njihova nije čula. Sablinu se pričini, da je sijevanje doprlo bliže, nego što je bilo danju. Sijevanje se pojavilo odmah iza velike šume, na nekih dvadeset vrsta od dvorca.

Zar su naši odstupili? pomisli Sablin. Ozdo je dopirala svirka valzera, a kroz otvorene prozore čuli se glasovi.

U jedanaest sati, kako je bilo utvrdjeno s Rotbekom, trubači odsviraju koračnicu i odu. Hodnikom su se u bučnu razgovoru razilazili časnici.

— Znaš li, Sam, govorio je Pokrovski, idući zagrljen s Artemjevim, Anelja mi je obećala, da će me točno u dva sata u noći pustiti u sobu broj sedamnaest.

— Kakav si ti skot! reče u smijehu Artemjev, pa zaboga ti ćeš mi nabiti rogove.

— Na koji način?

— Obećala je, da će mene pustiti točno u dvanaest, ali da u pola dva odem, jer će joj muž doći.

— Ah, ti! No to je divno.

— Vi, gospodo, doživljavate pravu pustolovinu, reče barun Lidval, dok ja i Puškarov dijelimo Polinu.

— A tek Pik! ... Ne susprežući se, pred svima se zatvorio s onom gojaznom Ozertickom.

— No, pisat ćemo mi Nini Vasiljevnoj.

Artemjev i Pokrovski zapjevaju sigurnim glasovima duet iz »Hofmannovih priča«.

Dodji, oj dodji, ljubavna noći,
Radost i nasladu daj...

Kolja, oživljen, sretan i ponosan time, što je s pravim časnicima, u pravom ratu, udje k Sablinu.

— Kako je lijepo, papa! reče. I kako si mi ti dobar... Junak!...

XXIX

Pred jutro usne Sablin težak san. Sanjao je, da je s mukom, boreći se strujom i zagrcavajući se često, preplovio široku i duboku rijeku, a Kolja, ploveći uza nj, zagrcao se i potonuo. Kao i onda, kad je umrla Marusja, a on sanjao o vodi, probudio se s teškim osjećanjem, da se na njega ruši nešto teško, čemu se ne da ukloniti ni umaći. Ne otvarajući očiju, ležao je pod utiskom ružna, i kako mu se činilo, kobna sna. Glasni, jednolični udarci, uz laku trešnju stakala na prozorima, razbude njegovu pažnju. Jučer se topovska paljba nije tako čula, bila je dalje. Sablin otvori oči. Bilo je jutro. U polutamnoj sobi isticao se mutnim pravokutnikom prozor s bijelom, u naborima spuštenom, zavjesom. Metci podržavali su neprekidno i nagusto. Jedan, drugi, dva najedanput, malena stanka i opet jedan,

drugi, pa tri najedanput. Izrazito glasni s trešnjom stakla na prozorima. To su naši metci, pomisli Sablin. Iz daleka im je odgovarao gluh, nejasan tutanj, koji je bez prekida trajao: — to su pucale njemačke baterije.

Naši su se metci kroz noć približili! pomisli Sablin, naglo se podigne, iznenadjen nekom strašnom mišlju, te sjedne u krevetu. To znači: naši su se povukli. Nijemci pritištu. Dakle im se rat, u koji je on pošao i u koji je sada doputovao i njegov sin, sada približio. Juče su plesali, svirala je glazba, ljubakali su s damama, a danas će doći do boja sa svim njegovim strašnim posljedicama. Sablin se okrene čitavim tijelom prama postelji, na kojoj je spavao njegov sin. Kolja je ležao, smiješeći se u snu sretnim i krotkim posmijehom. Stroge crte njegova lica, tamne obrve i tanki nos sjećali su Sablina na Vjeru Konstantinovnu. Dugo je promatrao sina. Sada je počeo shvaćati, kako ga je silno ljubio. Nalazio je u njemu sve prekrasnim, pa ga je zaokupila samo jedna misao: da ga sačuva bilo uz koju cijenu do konca augusta, a onda da ga otpremi u zaledje, dalje od rata.

Ah, Kolja, Kolja, pomisli, zašto si došao?

Sablin pogleda na sat. Tekla je već sedma ura. Ne oblačeći se, pridje k prozoru i podigne zastor. Jutro je bilo tmurno, sipila je gusta jesenja kišica, oblaci se valjali nisko nad šumama, goleme lipe i hrašće zabrinuto je šumjelo. Dolje na poljani, napravivši sebi krov od krpa, spavale su u blankardi Poljakinje. Kočijaš je pojio konje, privezane o rudu kočije. Stari židov zabrinuto je uprezao bijeloga konja u taljige. Stara židovka pomagala mu je, a mlada, umotana u rubac, čučala je kraj razgorjeloga ognjišta i varila nešto u kotliću.

Spremaju se na odlazak, pomisli Sablin i opet ga obuze briga i strah za sina. Počinjao se dan odmora, no donosio je nemir i uzbudjenje. Sablin se uzeo oblačiti. Jedva je dovršio, kad mu netko

oprezno pokuca na vrata. Služak, nastojeći da ne probudi mladoga barina, dojavi Sablinu, da ga mole da dodje k telefonu.

Govorio je knez Rjepnin.

— Ti ćeš, Aleksandre Nikolajeviću, shvatiti, da ne mogu svega reći. Prikupi diviziju i oko deset sati prije podne budi s njom kod Voljke Ščitinske. Ja idem u štab vojnoga zboga. Na povratku svratit ću se k tebi.

— Što je? O čemu se radi? upita Sablin.

— Ništa osobito. Kreni dakle iz konačišta. Jeste li se dugo juče veselili? . . . No, pa lijepo.

Služak je čekao Sablina u sobi. Kolja je još uvijek čvrsto spavao sretnim snom mladosti.

— Vaše visokoblagorodje, govori se, da su naši potučeni. Povlače se, šapćući reče služak.

— A odakle ti to znaš?

— Ovuda prolazi mnogo pojedinih vojnika. Vele, da su izgubili kolonu. Nije druge, bježali su. Strahota, koliko je Nijemaca nagrnulo. Vele: sve vrvi bojnim redovima. Red za redom, pa i ne polježu. Topništvo ga prikriva, odlično. Čuje se, da su im juče stigli teški topovi. A kod naših, vele, da su pobili sve časnike. Pješaštvo se bez časnika raspada. Bez časnika je vojnik i tako samo seljak . . . Kojega konja zapovijedate da osedlam mladome barinu?

— Dijanu, papa! pospanim glasom reče Kolja, začuvši posljednje pitanje. Molim te, papa, Dijanu. Ti ćeš valjda na Lady.

— Dijana je mlada i vatrena. Zanijet će te.

No Kolja sada skoči s postelje.

— Papa, mili, ne vrijedjaj me. Ja sam najbolji jahač u tečaju, pa ju poznam! Sjećaš li se, prošle sam godine s mamom u Carskom Selu na njoj jahao. Ona je tako razborita! Semjone, za mene neka osedlaju Dijanu!

— No, dobro. A mladim časnicima neka narednici odrede službene, koji su najbolji. Idi, Semjone, reci služacima, da razbude gospodu; u devet i pô svi moraju biti kod svojih švadrona.

Semjon izadje.

— Ah, papa! govorio je Kolja, oblačeći se. Zar sam ja uistinu u ratu? I boj? To topovi grùvaju? Kako blizu! Jučer, dok smo se vozili, bilo je još daleko, pa smo se prepirali: jesu li to topovi ili daleka grmljavina. Kako je lijepo, papa!

U pola devet udje Sablin grofu Ledohovskomu, da mu zahvali za gostoprimstvo.

— A, kako mislite, pane pukovniče, ima li kakve opasnosti, ili nema? Ja mislim, da će biti najbolje otpremiti bjegunce dalje. Ja ću ostati. Kako je moj pradjed primio Napoleona, tako ću i ja primiti neprijatelja. Nijemci su kulturan narod. Ovdje je rafinerija šećera, tvornica spirita, tvornica sukna — najkulturnije imanje ovoga kraja. To se ne smije razrušiti.

— A ne mislite li vi, grofe, brzo dobaci Sablin, da upravo zato, što su ovdje tako vrijedne tvornice i što je to tako kulturno imanje, ono ne može čitavo pasti neprijatelju u ruke?

— No, dužnost je vojske, da ga obrani.

— Ali ako se ne može obraniti?

— No, gospodine pukovniče, ja ne mogu dopustiti, da se to sve razruši. To se izgradjivalo preko dvjesta godina. Tu je Tenirs i Rubens, tu su Van-Dycki i Puttermanni. Ah, vi ih niste ni vidjeli? To su milijuni.

— Spremite ih i odvezite.

— Kamo?

— U Varšavu . . . U Moskvu . . . što dalje.

— Kada?

— Danas.

— Gospodin pukovnik se izvolijeva šaliti. Kako je to moguće? Treba pripraviti škrinje, a treba i podvoz. Valjalo bi se za taj posao spremati čitav mjesec.

— Čujete li? zapita Sablin, pokazujući na šumu, odakle se čulo gruvanje.

— Gospodine pukovniče, blijedeći i gledajući olovnim očima Sablina, reče Ledohovski. To je nemoguće. Razumijete li, da bi se lakše moglo i umrijeti.

— Kako želite. Ali onda bar sami otputujte! Odvedite ženu i kćerku.

Rastali su se hladno. Sablinovo srce pritištala je oštra tuga. Lijepo smo, mislio je, platili za gostoprimstvo! Napili se, najeli, a onda ih prepustili sudbini. Povlačenje s taktičkih razloga... Ljepše je umrijeti, negoli ovako otići.

Na dvorištu dvorca sve se uskomešalo. Kočijaši su brzo punili kočije, kola i blankarde. Sobarice i lakaji nosili su kovčege, zavežljaje i zamotke, gojazna gospodja Ozerticka, pričešljana na brzu ruku, blijeda i nebrižno odjevena, sjedila je na blankardi do kočijaša i srdito nešto govorila Rotbeku, koji se smeteno smješkao. Artemjev i Rotbeku, koji se smeteno smješkao. Artemjev i Pokrovski pomagali su kod kočije panji Anelji Zboromirskoj i njezinom mužu. Panji Anelja smijala se veselo i vikala, da se po svem dvorištu čulo:

— Nemojte biti samo ljubomorni, gospodo, jedan na drugoga i nemojte se zato još i pobiti. Sve je to bilo tako divno i krasno!

Polina je plakala, praštajući se u uglu dvorišta sa smetenim i crvenim Bagrecovim.

Lijevala je topla kiša, sitna i dosadna. Na dvorištu se osjećao svježi konjski gnoj, nečist, osjećao se putni smrad neudobna prljava noćišta i širio se zadah krčme.

XXX

U Voljki Ščitinskoj vojnici su razvodili konje po dvorištima; odjeljenje je stajalo na ulici, zapovijed za rasedlavanje nije izdana, pa je ljude morio nerad i neizvjesnost, dok su do njih dopirale koje-

kakve glasine. Kuhari su se žurili da spreme objed. Kiša je prestala, ali vrijeme je bilo još jednako tmurno. Pucnjava je posve prestala.

Svi časnici natisnuli se u židovsku kuću. Šesnaestogodišnja, nečista, ali lijepa domaćinova kćerka grijala je vodu i lupajući sudjem u prostranoj i čistoj jedaćoj sobi spremala doručak. Mlad crnobradi židov pomagao joj, dok je oštrim pogledima promatrao časnike.

— Oprostite mi, gospodo časnici, reče židovka, ali ne će biti dosta čaša za sve. Polovica čaše, polovica šalice. I mamela (majka) može spremiti samo kajganu i malo ovnovine!

— Izvrsno, izvrsno, Rozo, neka bude tako!

— Znaš li, Saša, reče Rotbek obuhvativši oko struka Sablina i odvedavši ga u stranu — meni se ne svidja, što je paljba prestala.

— Misliš, da su se naši povukli?

Rotbek šuteći potvrdi glavom.

— Ili mi, ili oni. No, ako su odstupili neprijatelji, onda bi ih naši topovi progonili. A čuo si, kako je postepeno prestajala naša paljba, dok je njihova gruvala sa tako zlokobnim završnim akordom. Tebi knez nije ništa rekao?

— Nije. Ali će i on skoro stići.

— Pa onda ćemo doznati... A znaš li, Saša, da je ona panji Ozerticka upravo predraga. Samo, molim te, nemoj ništa da napomeneš Nini. Ona je tako glupo ljubomorna... A ovo je samo jedna sitna pustolovina.

Kolja je sjedio na uglu stola do Olenjina i Medvjedskoga, te ozbiljno govorio namrštivši crne obrve:

— Najljepši je konjanički juriš. Ja držim, ako treba sjeći, onda ne valja po vratu, nego upravo po lubanji.

— Bolje je bosti kopljem, reče Olenjin. O, kako u školi kozački pitomci kolju! Ni švadrona ne može tako.

— Ipak bolje nego Nijemci, reče Kolja.

— Kako je tvoj Kolja sličan materi, reče Rotbek. Tebi se ne čini? I kako je to lijepo odgojen mladić. A meni s Ninom Bog nije dao djece.

— I tebi kao da je to žao? s posmijehom reče Sablin — stari si ti razvratnik, a još i dosta mlad.

— Istih godina s tobom.

— Ne, dragi moj, mene je život postarao, dok si ti znao letjeti po njemu, kao leptirić.

— Un papillon. Upravo gledam Kolju i mislim, kako bi bilo lijepo imati takova momčića. Tek... ne volim onih preludija, kad je žena tako nelijepa, pa ni u svratište, ni k ciganima, ni na trojci ne možeš s njome. Umiljat je tvoj Kolja. Dao si mu Dijanu? A hoće li je obuzdati?

— Mislim, da hoće, s očinskim ponosom reče Sablin.

— Gospodo, dajte zapjevajte onu kadetsku! reče stožerni satnik Markušin, mlad časnik od dvadeset i osam godina, — sjetite me, starca, veselih godina mladosti i sreće.

Kad se otvorila škola naša,

lijepim nježnim baritonom zapjeva crveneći se do suza Kolja. Oko deset časnika s raznih krajeva stola pridružilo mu se i pjesma se razvila u jedaćoj sobi, čas tiha, a čas oreći se novom snagom:

Otvorila tad se nebesa,
Zavjesa s neba je pala
I čuli se glasovi pjesme!...

— Kolja ima sasvim tvoj glas i tvoj način pjevanja; jednako je sramežljiv kao i ti. A sjećaš li se Kitty? gurkajući laktom Sablina, zapita Ratbek.

Sablin ne odgovori ništa. Lice mu je odražavalo nepromijenjenu turobnost. Činilo mu se, da je sve to bilo tako beskrajno davno i da je njegov život sasvim protekao. Roza je donijela na tavi vrelu ovnovinu i kajganu.

— Hvala, Rozo! odjeknuše glasovi i izgladnjela mladež baci se na jelo.

Za vrijeme doručka dojavi ordonanc, koji je bio na straži pred kućom, Sablinu, da zapovjednik pukovnije dolazi u selo. Svi su se užurbali.

— Nastavite, samo, gospodo, doručak! reče Sablin, — ja ću zasad sam pred kneza; razgovorit ću se s njim, a onda ću kneza pozvati na čaj i predstaviti mu mlade časnike.

— Mi smo se već predstavili njegovoj jasnosti, reče knez Griven. Jučer smo stigli ravno u stožer pukovnije.

— No tim bolje.

Sablin izadje iz kuće.

Razvedrilo se. Iza raskinutih oblaka pokazivalo se na časove sunce i palilo iskre u mlačicama kraj ceste. Knez Rjepnin približavao se kući kasom na svom golemom hunteru u pratnji pobočnika, grofa Valerskoga i trubača. Sablin mu podnese prijavu.

— Zdravo, Aleksandre Nikolajeviću... A gdje bismo se mogli otvoreno razgovarati? Kod tebe su tu svi časnici.

— Da, doručkuju.

— Ne bismo li u ovu kolibu? Bondarenko, poviče starom stožernom trubaču, — pogledaj je li tko tamo!

Svi sjašu. Bondarenko potrči u kolibu.

— Jedan starac Poljak i s njim djevojčica od četiri godine, reče on izlazeći iz kolibe.

— Istjeraj ih odande. Grofe, uzmite kartu.

U malenoj i tijesnoj kolibi bilo je tamno i zagušljivo. Na niskom stolu ležao je homut, remenje

*

i šilo. Grof Valerski baci sve to s gadjenjem na pod i razavije na stolu pouzdani ruski zemljovid.

— Grofe, pogledaj, da nema koga!

Pobočnik razgleda potleušicu i reče:

— Nikoga.

— Evo, o čemu se radi, Aleksandre Nikolajeviću, tiho reče knez Rjepnin. N-ski vojni zbor se povlači. Danas oko šest sati naveče zapremit će poziciju... evo gledaj, kako je kod mene crvenom olovkom označeno... od Annenhofa do Kraljevskog Kamena. Treba se održati do sutra navečer. Garda se iskrcava na željeznici i žuri na pomoć. Druga divizija se već približava. Na tebe i na tvoju diviziju otpada da štitiš lijevo krilo vojnoga zbora. Ti ćeš ostati ovdje u Voljci Ščitinskoj. Noćiti možeš mirno. Pješačke predstraže ostat će sprijeda. Dakako, treba da uspostaviš s njima svezu, a sutra izašalji izvidnice. Mislim: tvoja je zadaća samo izvidjanje i dojavljivanje zapovjedniku n-ske pješačke divizije i meni. Mi ćemo obojica biti iza tebe u Zamošju. Duh vojnoga zbora je postojan. Pouzdano će izdržati. Gubitci su, istina, veliki, ali su i neprijateljâ prilično posmicali.

— Dakle će Voljka Ljubašovska i dvorac, u kojem smo noćili, ostati neprijatelju.

— Da. Zapovjednik pukovnije poslao je onamo već kozake. Zapovjedjeno je, da se sve spali, da neprijatelju ne ostane ništa, ni pristojna noćišta, ni tvornica. Tamo je uralski esaul — odlično momče. On će to umjeti da izvede. Još sam bio kod stožera, kad se on otputio onamo.

— Lijepo ćemo dakle grofu Ledohovskome naplatiti široko gostoprimstvo i prijaznost!

— A što da uradiš, dragi prijatelju? Što je to grofu? Čuo sam, da u Varšavi ima dvije kuće, ali kamo će radnici i sluge sa gospodarstva? To je već drama! To, Aleksandre Nikolajeviću, nagoviješta veliko socijalno pitanje. Nezadovoljstvo s ratom i njezine bijede odviše će duboko zahvatiti sve slo-

jeve. Nevolja je povlačiti se. Suvorov nije badava rekao: »U obrani leži propast«.

— A zašto naši ne napreduju?

— Bog bi ga znao. Bilo da smo slabiji, bilo da se nismo snabdjeli navalnim duhom u potrebnoj mjeri. No jesi li sve razumio? Ja idem.

— A čaja, kneže?

— Ne. Hvala. Umoran sam. Od osam sati sjedim u sedlu, pa se žurim kući. Telefon prevuci u Zamošje, razumiješ li?

— Slušam.

Iz židovske kuće, na kojoj su bili rastvoreni prozori, čuo se veseo govor. U veži stajali su osedlani časnički konji, koje su držali konjušari u kabanicama, prebačenima preko pleća s puškama, utaknutima u rukav od kabanice. Vitka, lagana i smedja Dijana stajala je pod teškim vojničkim sedlom, okretala oči naokolo, da joj se i bjeloočnica vidjela, pa kao da se žali, što stoji pod nelijepim i teškim sedlom.

— Konji se mogu rasedlati! reče knez, sjedajući pred verandom na svoga huntera.

Časnici su istrčali iz jedaće sobe na ulicu.

— Zdravo, gospodo! reče im knez mašući prijazno rukom, — jeste li se dobro jučer odmorili? Hvala za poziv na čaj, ali mi morate oprostiti. Žurim se kući, ako se moja koliba uopće može nazvati kućom.

Knez Rjepnin podbode sitoga konja i odjaše seoskom ulicom.

XXXI

Od četvrte ure popodne krenule se ulicama Voljke Ščitinske sive pješačke pukovnije. Pojavile su se nekako najednom i odmah napunile ulice glasnim žamorom, zveckanjem kotlića, privezanih na zamotane kabanice, i kiselom isparinom

vojničkih čizama i znoja. Sve je izišlo, da ih vidi. Vojnici su stupali umorni, sivih lica, šutljivo uprijevši oči u prašnu zemlju. Puške su objesili o remen, redovi im bili neizravnani, a koraka nisu držali. Satnija za satnijom u gustim masama napunjale su ulicu, gruhala je prazna kuhinja, časnik jahao na davno nečišćenom kosmatom konju, isto tako siv, zaprašen, jednako sivoga lica, kakva su bila i vojnička; iza njega je na bodežu lepršao bataljunski znak i opet je gusta, siva, bezlična masa ljudi crnih, zamazanih ruku i blijedih umornih lica napunjala ulicu.

Vojnici Sablinove divizije izašli su na ulicu te su gledali jedni kritički, drugi saučesno, treći sa strahom neshvatanja pješadiju, koja se ispred njih valjala bujicom.

— Koje si pukovnije, zemljače? vikne vojnik u redove.

Vojnici ne dadoše odgovora.

— Ne čuješ li, što li, mili? Koje pukovnije?

— Pješačke, odgovori nečiji glas.

Dva-tri vojnika nasmiju se šali, iz redova izadje svjetlokosi momak i približivši se Sablinovim vojnicima reče:

— Zemljače, daj cigaretu, na smrt mi se hoće pušiti.

Nekoliko ruku ispruži se prema njemu sa cigaretnim kutijama. Vojnik zapuši, a na licu mu se odrazi zadovoljstvo.

— Povlačite se? upita ga konjanik.

— Upravo nas gone. Jutros smo udarali na bodove. Odbili smo ih. Povukli se. Mnogo ih je palo, ali smo i mi stradali. Sila ih je. Naših u svemu dvije divizije. Već se šesti dan bijemo. Naboja je malo. A oni nas upravo zasipavaju. Strojnih pušaka imamo vrlo mnogo.

— Pa zar vi sasvim odlazite?

— A zašto bismo odlazili? Opet ćemo se tući. Pričekaj samo, brate, još ćemo mi i pobijediti. Ruskome vojniku ne škode puščana i topovska taneta. Znaš naše čartorijske! A vi, zemljače, oklen?

Nova kolona nagrnula na selo. Ta je prolazila u većem redu. Većina u korak. Časnici su namršteno stupali ispred satnija, zarinuvši ruku u remen od kabanice i poput vojnika s puškom na plećima. Za tom pukovnijom veoma se dugo vuklo topništvo. Topovi se izmjenjivali s nabojnim škrinjama, a nabojne škrinje s topovima. Bili su prašni i blatni, konji kosmati, dok im se dlaka od kiše i prašine slijepila. Posluga je išla kraj ceste, te izmjenjivala rijetke fraze. I ponovo je dolazilo pješaštvo.

Iza toga su guste mase prestale, pa su još oko dva sata prolazili kroz selo vojnici čas u skupinama po deset-dvanaest ljudi, čas pojedince. Zalazili su u kuće. U gdjekoga je za remenom visjela zaklana kokoš ili guska. Lica su im bila uzbudjena, a neki su očito bili pripiti.

— Zemljače, o zemljače, hoćeš li da te pogostim? vikao je bradati pričuvnik, izvlačeći iz džepa bocu s vinom i prilazeć k skupini konjanika.

— Gdje si dobio?

— Na imanju. Tamo su kozaci, uh, i ponapili se, pa haraju! Svima dijele. More vina imadu. Spirit su izlili u grabu, pa počinju paliti tvornicu. Dobrodušan narod, ti uralci. Sami piju, pa ne zaboravljaju ni na prolaznike.

Oko sedam sati naveče prsne iznad jalšika, koji je bio za selom i zaklanjao Voljku Ščitinsku, plamen, našto iščezne i odmah se opet pojavi na neliko mjesta silan, moćan i zlokoban. Požar zaplamsa i zatutnji na tri vrste daleko i vidjelo se, kako se dižu u vis iskre i goruće glavnje.

Pjani kozački esaul sa trideset kozaka, svi s košarama vina i likujući dojaše u selo. Pred sobom su tjerali osam plemenitih rasplodnih krava, dok su otraga trčala ždrebad.

Esaul stane pred židovskom kućom, gdje su stajali časnici Sablinove divizije.

— Gospodo časnici! reče silazeći s konja, pri čemu umalo da nije pao. Uh, strvino, zamahne pesnicom na konja, koji se propeo. Kugo prokleta! Zaklale te muhe!... Nije li po volji vina na spomen vlastelina?

— A grof Ledohovski? zapita nekoliko časnika, što je s njim i s njegovim gostima?

— Dakle je još i grof?... Ah, da bi ga ubilo! On je, gospodo, njemački špijun.

— Što je s njim?... Kako vi to znate?

— Gosti su njegovi otputovali. Žena i kćerka su se oprostile s njim i takodjer otputovale. Tako. Služinčad i radnici, sve se porazbježalo, kud ih oči vode, kad smo mi stigli i javili, da ćemo sve popaliti, pa počeli odgoniti stoku, a on je, gospodo, ostao. »Ja ću«, veli — »čuvati slike. Ne smijete paliti«. Kakav gusak! Počeo sam ga nagovarati. Odupr'o se. No, mislim, neka ga! Počeli se mi s momcima gostiti i pripravljati slamu, a on hoda i smije se. »Ne smijete«, veli — »paliti... Tu je bio Napoleon. Ja ću se samome Caru potužiti«. Mi šutimo i smijemo se, našto se počeo i on smijati. Tako. Sasvim jasno — špijun. Počeli smo potpaljivati. Gospodine pukovniče... ovu bocu dopustite da predam vama. Fine champagne! — pravi konjak sa tri amerikanske zvjezdice na modrom polju, najuglednija marka! Ja sam u alkoholu naročiti stručnjak. Da...

— Govorite već jedanput, što je s grofom Ledohovskim? nestrpljivo zapita Sablin, osjećajući, kako mu tijelom prolaze žmarci i kako mu se u ustima od toga stvara neprijatan okus.

— Pa što! Glupan je taj vaš grof, reče esaul smiješeći se. Iako je grof, ipak je glupan. Pošao je u dvoranu slika i ustrijelio se. A sada se tamo peče!... Tako je fin ovaj konjak, gospodine pukovniče, ne biste li izvoljeli? Poklon od pokojnika.

— O... zvijeri! otkinulo se Sablinu, ali opazivši začudjenje na licu esaula, koji je stajao pred njim, držeći u ispruženoj ruci bocu konjaka, suspregne se i reče meko:

— Hvala vam, ali meni, esaule, ne treba vašega konjaka. I vama, gospodo, zabranjujem, da uzmete i dajete vojnicima to vino. Šteta što niste iznijeli tijelo nesretnoga grofa. Kako će bijedna grofica žaliti!

— Ta on je špijun! mumljao je esaul; uvjeravam vas, najsavršeniji špijun. Zacijelo je tamo medju slikama imao bežični brzojav... Dakle!... Uostalom, kako vam je po volji! Konjak je dobar, star. Ne ćete li se predomisliti?

Sablin udje u židovsku kuću. Do zida stajali su židovi i mlada djevojka i gledali Sablina očima, punima užasa.

Rat! pomisli Sablin. Eto, to je rat!

XXXII

Naveče stigne zapovijed, da budu u potpunoj bojnoj spremi. Osedlaše konje. Vojnici su spavali laganim i nemirnim snom, u hrpama po dvorištima i na sjenicima, osluškujući noćnu tišinu. Noć je bila jasna, hladna, puna zvijezdâ. Pred svakim dvorištem stajao je vojnik i gledao na cestu. Konji, uznemireni noću, zveckali su spuštenim žvalama, teško uzdisali i čas počinjali da jedu sijeno, a čas prestajali, strigli dugim tankim ušesima i jednako nešto osluškivali.

Vojnici su šutjeli i mislili... svoje misli. Smisao rata bio im je neshvatljiv i nejasan. Jučerašnjega su dana mnogo čuli o mrtvima i ranjenima, ali nisu vidjeli ni jednih ni drugih: — put evakuacije vodio je po strani, velikom cestom. Mržnje prema Nijemcima nisu osjećali, a nisu se ni bojali neprijatelja. Mnogi su se zabavljali mišlju o tome,

kako je dan ranije još stajao bogati vlasteoski dom i ugledan pan vlastelin, pa ništa nije ostalo: sve je spaljeno i propalo u vatri. Ali nitko nije o tome govorio; svi kao da su utihli pred onim, što se dogadjalo oko njih.

Časnici su bili svi zajedno u velikoj židovskoj kući. Ni oni, ni domaći nisu lijegali, niti se razodijevali. Sjedili su, sudarali se hodajući amo-tamo, izmjenjivali beznačajne i puste fraze, često izlazili na dvorište i osluškivali.

Noć je bila mirna i prekrasna. Široko preko čitava neba protezao se srebrenkastim tragom mliječni put i tajanstveno treperile jasne zvijezde. Dolje se crnjela šuma, a za njom se na tamnom nebu odražavao crvenkast odsjev — to je tinjalo ugljevlje na garištu palače grofa Ledohovskoga.

— Tamo tinjaju platna »Tenirsa« i Rubensa, zamišljeno reče Sablin, izašavši s Rotbekom na ulicu.

— I blagorodne kosti pana Ledohovskog tinjaju tamo, odvrati mu istim tonom Rotbek — a što je od toga dvoga, dragi Saša, važnije?

— Kako za koga? Čovječanstvu su draža besmrtna djela, kistovi velikih umjetnika, a grofu, i njegovim blizima njegove dragocjene kosti.

— A što je besmrtno? zapita Rotbek tiho. I slike su evo izgorjele, a koliko je u historiji čovječanstva propalo i umrlo besmrtnoga! Kako mi je žao, što nema Macneva s nama. On bi znao o toj temi filozofirati.

— Pa on je nedaleko odavde; radi u automobilskoj koloni Crvenoga Krsta, negdje u blizini.

— Tako se onda i njegova ljubav za automobilizam opravdala, reče Rotbek. Podjimo u kolibu. Sve je mirno.

U velikoj jedaćoj sobi svijetlila je iznad stola obješena petrolejska svjetiljka ispod plosnatoga željeznoga zaslonca i časnici su, od dosade, ne zna-

jući ni sami, koji već po redu, pili blijed i mutan čaj bez teka.

— Upravo tako, Aleksandre Nikolajeviću, reče grof Blankenburg; kao na kolodvoru čekajući noćni vlak, koji je zakasnio i ne zna se, kad će stići.

— Da, i stanice toga vlaka nepoznate su. Bolnica, kirurški odio, drugi svijet, reče Rotbek i svi ga u čudu pogledaju, jer nikako nisu pristajale te riječi uvijek veselomu i lakomislenome Rotbeku.

— Što si se ti to, Pik, mjesto Macneva bacio na filozofiju, zapita Sablin. Ispričaj nam priču, ali što slaniju.

— Za nepušače! dometne stožerni satnik Markušin.

— Nisam ja majstor u tome. Naš divizionar bio je vještak u pripovijedanju slanih priča. Pričaj ti, Saša!

Sablin slegne ramenima, dajući time Rotbeku na znanje, da mu njegov položaj starijega pukovnika, krilnog pobočnika i skorašnjega udovca, ne dopušta da priča pošurice.

— Dopustite, ja ću pripovijedati, reče kornet Griven, koji je dan ranije stigao u pukovniju.

— Slušajte, slušajte, gospodo! Mlad regrut pripovijedat će pošurice! krikne Rotbek, vodeći na sredinu sobe za ruku mlada časnika, kao što umjetnici izvode plesačicu.

— Silence!

— Attention!

— Achtung!

— Pozor!

— Pozor, to je najbolje! oglasiše se glasovi, koji su ponešto smeli mladoga pripovjedača.

— Bilo je to onda, kad su tek dopustili gospodjama, da se mogu voziti na krovu omnibusa, počne Griven, — i mlada se i vrlo lijepa djevojka počela uspinjati po ljestvama, dok je ozdo stajao mlad čovjek.

— Staro, staro, kao svijet što je star! Regrut, vi niste izdržali ispita. Dopustite, ja znam nekoliko boljih o istom predmetu, reče barun Lizer.

— Napred, barune!

— Kad je Bog stvorio ženu, izveo ju na sud poradi aprobacije i kritike umjetniku, graditelju i tapetaru.

— O, o!... I ovaj misli, da će reći nešto novo! poviče Rotbek. Dragi moji, vjerujete li vi meni, da se nove pošurice samo u životu dogadjaju, pa ipak samo ružne.

— Gospodo, čini se, pucanj. Ja čujem gruvanje, reče grof Blankenburg. Svi odmah zašute. Nedaleko se, jasno i zvonko u noćnoj tišini, razlijegala pucnjava. Odjednom zaštekta pet metaka strojne puške, udari još jedanput i zatihne, a naokolo zavlada ponovo tajanstvena tišina. Svi izadju na ulicu. Časnici, jedni s kapama na glavi, a drugi bez njih, stajali su i osluškivali noćnu tišinu.

— To su naši, reče Artemjev.

— Po čemu znaš? upita ga Markušin.

— Zvek, pravac. Meni se bar tako čini.

— Dašto, da su naši, reče Sablin. Pričinilo se nekome na poljskoj straži, da se neprijatelj približava, pa su počeli pucati.

— A možda se i doista tko približio. Neprijateljske izvidnice? reče Artemjev.

— Oh, strašno mora da je sada na poljskoj straži, u šumi. Uh-uu! reče Rotbek. Ne vidi se ništa.

— Kad izadješ iz svijetla, onda se samo čini, da je noć tako tamna, a kad se dobro zagledaš, onda se vidi, reče Artemjev.

— A koji je sada, gospodo, sat? upita Rotbek.

— Prošlo jedan.

— Trebalo bi i spavati. Drugačije će sutra biti teško.

Časnici se počeli smještati, bilo gdje. Rotbek i stožerni satnik Markušin izvalili se na stolu, podloživši pod glavu kabanice; gdjekoji polijegaše po

klupama, na primaknutim stolcima, na podu, Sablinu je židov ponudio svoj krevet, ali je Sablin to odbio i sjeo u kut, oslonivši se na prozor.

Časnici dugo nisu mogli usnuti, nego su izmjenjivali neznačajna pitanja i pospane nepromišljene odgovore. Utrnuše svjetiljku i soba utone u mraku; mutno su se isticali veliki prozori i noć je zaglédala u sobu svojim nemirnim svijetlom. Nečija cigareta dugo se krijesila tajanstvenim crvenim svijetlom, gubila se i javljala ponovo. Napokon je pušač odbaci i uzdahnuvši teško, okrene se na klupi, koja je ispod njega zaškripala.

Kolja je spavao, smjestivši se na dva stolca. Sablin nije vidio, nego je tek naslućivao njegovu glavu, na koju je, da bude mekanije, nabio kapu, ruke podvio pod zatiljak, a noge zgrčio na stolcima. Na visokim čizmama zapažale su se nejasno i ostruge. Nježno čuvstvo, koje se ne da lako iskazati, obuzme Sablina. On je vruće, upravo do bolećive strasti u taj čas ljubio svoga dragoga sinčića. Sada je shvatio, da je sve oprostio Vjeri Konstantinovnoj, oprostio već i za to, što mu je darovala tako besprikorna sina. Mislio je o karijeri, što će je napraviti njegov sin i o tome, kako se on sam u njemu odrazuje, ali bez svih svojih poroka. Možda je dobro, što je Kolja stigao na ratište, mislio je Sablin. Neka ga malo razgleda. Surova škola rata odvratit će ga i očuvati od prevelike sklonosti prama ženama. Neka ne upozna nikakovu Kitty, ni Marusju, nego neka nadje svoju Vjeru Konstantinovnu i neka joj preda čuvstvo neizlomljeno i neiživljeno. No što je bilo loše na Kitty? pomisli Sablin. Ili na Marusji? Uspomene o uvredi, o Marusjinoj smrti, htjele se upravo razbuditi u njemu, no u taj čas mu se neopaženo prikrao san, obuhvatio ga čvrstim zagrljajem, pa ne opažajući toga ni sâm, Sablin sklone glavu na okvir prozora, nespretno se nasloni sljepoočicom o rub i usne čvrstim snom umorna čovjeka.

Razbudilo ga svijetlo i hladnoća. Kroz prozor se uvlačila jutarnja magla. Sablin otvori oči. Vrt i polja, što su se vidjela kroz prozor, bila su zalivena sunčanim zrakama, a u daljini se veselo tamnjela pozlaćena gusta šuma malenim otocima i gajićima mladih jela, što se raštrkale po poljima. Nebo je bilo modro, čisto, a upravo na sredini okružen ružičastim i pahuljičastim oblacima visio je blijed i visok mjesečev srp s otupljenim vršcima.

Bilo je pola osam. Časnici su spavali u najnezgodnijim pozicijama i glasno hrkanje slijevalo se i drhtalo po sobi u sasvim čudnoj melodiji.

Sablin se protegne iskidanim tijelom, pogleda na stolce, gdje je ležao Kolja i opazi da ga nema.

Sablin izadje na dvorište.

XXXIII.

Kolja se radostan i veseo, čisto umivena i od hladne vode zarumenjela lica i još mokre kose prislanjao licem o meku njušku Dijane, koja je podrhtavala pod njegovim milovanjem i nastojala da nježnom gornjom usnicom zahvati Koljino uho, dok joj je on nadijevao najnježnija imena.

Davao joj je šećer na dlanu, a Dijana, zaboravljajući na poslasticu, sigrala se s mladićem, dahćući mu u obraze vrući dah kroz ružičaste, raširene nozdrve.

— Papa! kako je Dijana divna! Znaš li, da me je prepoznala. I sve se vuče k meni.

Mladić je živio srećom svojih šesnaest godina, ushitom radosnoga ljetnjega jutra i milovanja mlade životinje.

— Hajdemo, papa, nešto ću ti pokazati. Odavde, ja znam gdje treba stati, vidi se sav naš položaj.

Sablinov ordonanc i trubač, isto tako umiveni, svježi i vedri kao i Kolja, podju za njima. Kolja

izvede oca preko vrtova na malenu poljanu, koja se spuštala prema širokoj dolini. Odavde je pucao širok vidik. Nadesno, upravo do dna prosjekline, spuštala se šuma i do najbližeg njenog ruba nije bilo više od pet stotina koračaja. Šuma se ravnom prugom gubila prema sjeveru. Stajala je na vršku dugačkog lanca od humaka i spuštala se prema istoku, proširujući se postepeno. Prema zapadu bila su polja, čas žuta požnjeta, čas crna, čas zelena, obrasla jasnom sočnom travom. Na nekih sedam vrsta vidjela se crvena kapela, kraj koje su pred dva dana prolazile Sablinove švadrone. Uzduž čitave šume, do dvije vrste daleko od Sablina, vrzli se u dugačkom uskom sivom nizu vojnici. Prostim se okom teško vidjelo, što se tamo dogadja. Sablin podigne na oči dalekozor. Uzduž čitave šume, gubeći se za horizont, izbacivali su žut pijesak. Vrcao je ispod zemlje u neprekidnim grumenima i sipao se na žut trak već iskopanih jaraka. Katkad bi ispod zemlje iskočio vojnik i potrčao u šumu po granje i drveće. Iz šume su izlazili vojnici, nosili granje i nestajali pod zemljom u iskopanom već jarku.

Sablin je pozorno promatrao poziciju i ocjenjivao svoj položaj. On se nalazio za njegovim lijevim krilom. Opazio je nevelik jarak iza vrtova, gdje se lako mogla smjestiti sva divizija u pričuvnoj koloni. Do jarka su se spuštale mlade jele zasadjene šume.

Neugodno čuvstvo zahvati na čas Sablina. On se bojao ne za sebe, nego za sina, za časnike, za dragoga veseljaka Rotbeka, za vojnike, za konje — sve mu je u taj čas bilo beskrajno drago. No odmah se primiri. Što može izvesti u tom golemom boju njegova divizija od dvjesta konjanika? Može tek izvidjati. Sablin ne će Kolju poslati u izvidnice, a iz udaljenosti od dvije vrste gledati boj, u tome nema ništa opasno. Neprijatelj se ne će nikada dosjetiti, da u uvali stoji divizija... Uzdahne lakše i

nastavi smireno promatrati pješaštvo, koje se ukopava u zemlju.

— I jednako kopaj, pa kopaj! reče iza njega njegov ordonanc Zajikin, čovjek, koji se osjećao blizim i dopuštao sebi da zapodijeva razgovor sa Sablinom. Juče su počeli kopati oko deset sati. Naši su momci odlazili onamo. Tih Nijemaca oni se nimalo ne boje.

Sablin izda trubaču nalog, da mu dozove švadronske zapovjednike, a kad stigoše Rotbek i grof Blankenburg, pokaže im Sablin prosjeklinu i zapovjedi im, da dadu odvesti konje onamo i da se ondje postroje u pričuvnu kolonu s frontom prema zapadu.

— A neprijatelj? zapita Rotbek.

— Neprijatelj se ne vidi, odgovori Sablin.

Švadrone su u gustim kolonama napunile svu nizinu. Vojnici su ležali na travi medju konjima. Većina, zamorena slabim noćnim snom, razbacana po travi, zapane doskora na sve toplijem suncu u čvrst san.

Sablin je stajao sa časnicima na rubu gudure i gledao čas na vojnike, što su dovršavali okope, čas na zapad, odakle se imao pojaviti neprijatelj.

— Gospodo, samo se nemojte previše skupljati na hrpu! reče grof Blankenburg; ne valja se previše pokazivati.

Časnici bi se razilazili, no onda bi se opet neopaženo sabirali u hrpe.

Sunce se dizalo, jasan sunčan dan sve više je jačao; daljine su postale izrazite i jasne, kapela se crvenjela na pozadini zelenih polja.

— Eno, ih! reče iza Sablina Zajikin, koji je prostim okom opazio neprijatelja.

— Gdje, gdje? začuli se glasovi i dalekozori se digoše na oči.

— Eno, vaše visokoblagorodje, gledajte desno od kapele, tamo gdje je crno polje. Sad se ne vidi, valjda su polegli.

Sablin uperi dalekozor onamo. Od uzbudjenosti bilo mu je u očima mutno i slabo je vidio. U dalekozoru mu se pokaza svršetak crnoga polja, gdje je ležao kamen. Odjednom se iza kamena podigne čovjek, do njega drugi i dugačka rojna pruga digne se preko čitava polja. To nisu bili naši. Odora im je zanosila na osobitu modrikasto-žutu boju. Sablin je očekivao, da će ugledati crne kacige s blještavim mjedenim ukrasima, ali su glave bile okrugle i sive. Oblici onih, što su napredovali, činili su se kvadratima. Išli su naglo, noseći puške za remenje i odjednom ih nestade: jamačno su ponovo legli.

U njihovom primicanju osjetio je Sablin strašnu silu i moć, pa je jedva umirio svoju nogu, koja je počela drhtati od uzbudjenosti. Odmakne dalekozor i ogleda se. Svi su časnici problijedjeli, lica im se protegla, a oči im se zagledale napeto. Neprijatelj ih je svojim približavanjem smutio.

— A eno naše se izvidnice po svoj prilici povlače, mirno reče Zajikin.

— Dobro idu, teško uzdišući izreče Blankenburg.

— Nabrojio sam pet bojnih redova, jedan za drugim, reče Artemjev.

Kad je Sablin ponovo pridigao dalekozor: crno je polje bilo prazno... Njemački redovi spustili su se po žutom strništu širokog gospoštinskog polja. Sad se jasno vidjelo, da su na kacigama imali navlake, da su puške nosili na ramenu i išli neobično brzo.

— Zašto naši ne pucaju? zapita barun Lizer.

— Daleko je. Bit će tri vrste. To se samo dalekozorom čini tako blizu.

— A zašto šute baterije; ta topništvo bi doseglo, reče Rotbek.

I, kao da odgovara njegovoj želji, nadesno iza šume grune top. Metak, hučeći zrakom, poleti preko

šume iznad naših jaraka i bijeli se dim pojavi nisko nad žutim poljem, iza njemačkih rojnih pruga.

— Eh, predaleko! s uzdahom reče Zajikin.

Prodje tjeskobno pola minute. Ponovo odjekne hitac, tane zahuji i zaštekće visoko u zraku i ovoga puta pojavi se dim upravo iznad pruge. Ali ona se ne pokoleba, već nastavi jednakim ravnim korakom.

— Što, gospodo? uzbudjeno zapita poručnik Kušnarev; zar niste vidjeli, da nikoga nije zahvatilo?

— Idu, reče s uzdahom Blankenburg.

— Ne, legli su. Ne vidi se, odvrati Rotbek.

U isti čas grunu iza šume najprije četiri, a iza stanke od pola minute još četiri metka i taneta prohuje s bukom iznad rovova i osam bijelih dimova, jedan za drugim, prsne iznad polja, a onda, raskinuti vjetrom, krenu natrag i iščeznu.

— Čini se, da su hitci dobro pali? reče kornet Pokrovski, teško dišući od uzbudjenosti.

— Ne vidi se, je li koga ubilo, ili nije? upita Artemjev.

— Ne, trče.

— Kamo trče?

— Napred. Lijepo trče i u redovima.

Topovskim metcima razbudjeni vojnici ostavljali su konje i uspinjali se na rub prodoline i gledali neprijateljsko napredovanje.

— A njihova artilerija šuti, reče ne obraćajući se ni na koga narednik Ivan Karpović, podjednako punačak, ali već posve sijed.

Vojnici krenu nazad.

— Oni su izašli, promrmlja jedan vojnik; a mi ne smijemo.

Daleko iza polja s kapelom, grunu muklo četiri topa i prestižući njihov zvuk silnom brzinom začuje se sve bliže i bliže zujanje četiriju taneta. Svi se nehotice sagnuše i posjedaše.

— Gle, gle, gdje su! krikne Zajikin, pokazujući kako su iza jaraka, upravo pod šumom, prsnula

četiri smedje-žuta prštaja i kako je u vis poletjela crna zemlja.

— Granate! reče Rotbek.

— No, Bože blagoslovi, počinje! reče Kušnarev.

S naše strane otvore vatru još dvije baterije. Dvanaest metaka, praćeno sa dvanaest prštaja praskavih šrapnela slijedilo je jedan za drugim. Zrak je drhtao od trešnje, a u ušima je sve zujalo. Naši šrapneli obasuli su neprijatelja tanetima i dalekozorom se već vidjelo, kako su sive prikaze ostajale ležeći na zelenoj djetelini, kako su ranjenici puzali nazad, kako su odnosili teško ranjene.

— Eh, spretno, zahvatilo je sanitarce! reče Pokorovski; bacili su, skotovi, ranjenika i razbježali se.

— Ne, opet se približavaju, dižu ga! umetne Artemjev.

— Jamačno njihov zapovjednik, uzdišući reče Zajikin, videći prostim okom, isto tako dobro, kao časnici dalekozorom.

— Ej, vi tamo! krikne strogo grof Blankenburg; ne izlazi, ne pokazuj se.

— Zajikine, evo ti dalekozor! reče Kolja, pa pogledaj, kako se dobro vidi. Ja vidim puške i kacige s prevlakama. Čizme se vide.

— Lijepo stupaju, reče Zajikin, promatrajući dalekozorom. A otraga su opet bojni redovi. Zacijelo pričuve.

Sva polja na zapadu, dokle je pogled sezao, bila su prekrita malenim sivim likovima, naoko u neredu, razmještenima kao na šahovskim poljima, no svi su se naglo približavali našim rovovima. Bilo ih je toliko, da se nisu mogli izbrojiti njihovi bezbrojni redovi. Prednji njihovi redovi pokazali su se već na obronku humka, prekrivenog požnjetim žitom i polegli. U taj tren plane pucnjava u našim rovovima i boj se zametne po čitavoj fronti.

XXXIV

Po razmještaju stražnjih bojnih redova opazio je Sablin, da glavni neprijateljski udarac smjera na naše lijevo krilo, to jest: upravo na ono mjesto, gdje je stajala njegova divizija. Na čas mu sune u glavu misao, da on može uvijek otići, jer se sve to njega ne tiče, ali on otjera tu misao od sebe. S grozničavom uzbudjenošću, gotovo ne odmičući očiju od dalekozora, pratio je pred sobom razvitak velikoga boja. Koliko je vremena prošlo i koliko je sada sati, on ne bi mogao reći. Budući da su sjene ljudi i drveća gotovo iščezle, moralo je biti već preko podneva. Sablin pogleda na sat. Već je tekla druga ura. Šest sati je odstajao na polju, a nije osjećao umornosti, kao da svega toga nije ni opazio. Na Kolju je zaboravio. Katkad je besvijesno, kad mu se činilo, da se neprijateljska taneta približavaju ravno prema njemu, govorio u mislima: »Pomozi, Bože!... Gospode, pomiluj!...«

Nekoliko metaka bačeno je na selo Voljku Ščitinsku. Nijemci su htjeli odande izagnati naslućivane pričuve. U selu je nastalo komešanje. Iz kuća istrčali ljudi kao obezumljeni, hvatali što bi im palo pod ruku, tovarili na taljige i bježali iz sela. Odande se čulo nemirno mukanje krava, blejanje ovaca, gakanje gusaka i kokoši, koje su lovili i spravljali u škrinje i košare.

— Gledajte, gledajte, zapalili su, planulo je! govorili su časnici, pokazujući na plamen, što se silno rasplamsao u selu.

— Bijedna Roza! doda Pokrovski.

Neprijatelj je prestao pucati na selo. Uvjerio se, da tamo nema nikoga. Konjičku diviziju nije računao ni za što.

Iza desnog neprijateljskog krila, pred Sablinovim očima, na kakve tri vrste daleko, pojavi se neprijateljska baterija. Naglo se spustila u prosjeklinu. Sablin i časnici vidjeli su je prostim okom,

ali je za pješaštvo bila sasvim sakrivena: postavila se lijevo od naših rovova i smjesta otvorila vatru.

— Aj-aj! Gledajte, molim! krikne stožerni satnik Markušin. Pogodili su, pogodili! Ao, što je to!

Stup smedjega dima sune u vis pravo iz naših rovova i polete daske, kolci; uznemirenoj mašti pričini se, da lete ruke i noge, komadi ljudskoga tijela.

— Opet, opet!

Svi časnički dalekozori bili su upereni sada na to mjesto. Baterija je udarala bez promaška. Uredjena pruga rovova pretvarala se u niz bezlikih jama, rupa, iz kojih se izvijao crn dim. Odande počeli iskakivati ljudi i bježati prema šumi. Stizavali su ih šrapneli. Neprijateljska puščana paljba pojačala se ondje, a odgovaralo joj sve manje i manje pušaka. Pred Sablinovim očima rušio se najznatniji odsjek položaja: njemačko pješaštvo spremalo se da udari s boka na naše rovove.

Sablin je hodao amo-tamo nedaleko od šumskoga ruba. Što je mogao uraditi? Da od divizije učini pješake i da njome produži boj u rovovima? No što je moglo da izvede sto i četrdeset konjanika pješaka, nepriviklih pješačkom boju, bez rovova, tamo, gdje su bili nemoćni cijeli bataljuni pješaštva. Prokleta baterija! Prokleta baterija! mrmljao je hodajući sve brže po polju. Nedaleko od njega prozuji jedno tane, ali se on na to nije ni osvrtao. Prokleta baterija, treba je ukloniti! Ali kako? —

Konjičkim jurišem! —

Sablin se nasmija toj misli. Zar se može provesti konjički juriš po čistom polju, ravno u ždrijelo baterije? To se lijepo može izvesti na vojničkom polju ispod Krasnoga Sela, gdje se puca slijepim nabojima, ali ne ovdje... Zastane i pogleda svoju diviziju. Časnici, znajući, da bi ih gore mogli vidjeti, spustili se u nizinu i u posebnoj hrpi stajali pred

švadronama. Sablin ih je sve raspoznavao. Eno, Rotbek smiješeći se govori nešto Markušinu. Mili Pik! Šalivdžija Pik, u kojega je preko ušiju zaljubljena Nina Vasiljevna. Eno, njegov Kolja razgovara se s grofom Blankenburgom; stari Ivan Karpović prigovara vojniku, što je pustio konja da legne, a ovaj otire iščupanom travom zamazani bok konja. Da baci te ljude u sigurnu smrt, da uništi diviziju i ništa ne izvede... Postavili su ga da promatra. On je na vrijeme prijavio dolazak baterije, nacrtao je i njezino mjesto, a sad ima da čeka, dok se pješaštvo ne počne povlačiti, a onda i sam treba da ode i da stane na sigurnom mjestu. To je njegova zadaća.

Smirivši se na toj odluci, Sablin stane ponovo hodati amo-tamo od prvih šumskih jela do kraja gudure i misliti svoje misli. Nemirna mu je bila duša. Ispravna odluka, da ništa ne radi, mučila ga i izazivala mu u ustima mučninu. Mislio je na konjički juriš, bacalo ga u vrućicu, bilo mu udaralo u sljepočice i tamnjelo mu pred očima. Bezumlje, reče sâm sebi, hrabrost mora biti razumna! Ja ću odgovarati pred Bogom i pred Otadžbinom za pogibiju ovih prekrasnih švadrona.

Dolje se čuo smijeh. Rotbek, se borio s dugačkim mršavim Artemjevim, nastojeći da ga obori na travu. Časnici i vojnici okružili ih i promatrali rezultat borbe. Zaboravili su na boj.

I te ljude da povedem u sigurnu smrt? pomisli Sablin i odmahne glavom. Htio je naglo da okrene iz šume i da podje u guduru gledati hrvanje, da i on, kao i oni, zaboravi bitku, prokletu bateriju i da se ne muči time, što mu je dužnost, no u taj čas, probijajući se kroz grmlje, pojavi se na zapjenjenom konju vojnik njihove pukovnije, koji je teško disao i izdaleka mu mahao listom papira.

Vojnik se bojao izjahati na otvoreno mjesto, gdje su zujala taneta i, sjahavši s konja, počeo ga privezivati k drvetu. Sablin pridje k njemu.

— Vaše visokoblagorodje, donosim vam od njegove jasnosti, zapovjednika pukovnije, prijavu.

Sablin dugo nije mogao raskinuti precizno zalijepljen omot: — ruke su mu drhtale, prsti se nisu pokoravali. Izvadi list papira. Tvrdim, ravnim, ukočenim i jasnim pismom kneževim bilo je napisano:

»Na našem lijevom krilu, pred vama, pojavila se neprijateljska topnička baterija od četiri topa. Ona zadaje našem pješaštvu prevelike gubitke. Pješaštvo se ne može držati i počinje uzmicati. To prijeti gubitkom čitavog okršaja. Potrebno je da tu bateriju uništite. Bog vam bio u pomoć! Pobočnik Njegova Veličanstva general-major knez Rjepnin«.

Svi su zarezi bili na svojim mjestima. Nigdje ni kod kojega slova olovka nije zadrhtala. U toj vijesti bio je čitav Rjepnin. Suh, hladan, vitez dužnosti, dužnosti nadasve. Ta on je znao, kad je pisao, da ljude šalje u sigurnu smrt, pomisli Sablin i namrštivši se, krene od vojnika.

— Vaše visokoblagorodje, molim omot, dovikne mu vojnik.

— Ah, da! reče Sablin i napiše na omotu: — »Svoju ćemo dužnost ispuniti. Pukovnik Sablin«. I dometne: — petnaest sati četrdeset i dvije minute.

Sablin podje k diviziji. Sve je bilo po starom, ali njemu se nije činilo onakvim, kako je bilo prije. Nebo, sunce, daljine činile su se malenima i mutnima, tudjima, i plosnate, kao dekoracije. Jasno se isticao vrijesak i trava pod nogama. Svaki kamičak, svako zrno pijeska jasno se vidjelo. Sablin nije osjećao nogû pod sobom. Bile su kao na žeravici. Topovske tutnjave i puščane vatre nije čuo. Činilo se, da je sve tiho. U ustima mu je bilo suho i Sablinu se činilo, da ne će moći ni riječi da izrekne. Išao je uspravno i dostojanstveno, dok mu je lice bilo bijelo kao snijeg, a oči mu gledale široko i prazno. Ni o kome i ni o čemu nije mislio, na sve je zaboravio. Približivši se guduri i spuštajući se već u nju, poviče:

— Divizijo, na konja!

Viknuo je svojim punim glasom onako, kako je uvijek zapovijedao, a pričinilo mu se, da je to zapovjedio netko drugi muklo i nejasno. Švadrone su uzdrhtale i zamrle.

— Švadrono, na konja! zvonko krikne Rotbek.

— Na konja! zapovjedi grof Blankenburg.

Svi su već znali, o čemu se radi. I svi problijede kao platno, svi su prestali da misle, ali je tijelo izvršivalo sve ono, na što je bilo priviklo i što je trebalo da izvršuje.

Zajikin pritrči k Sablinu, dok je za njim u kasu trčala Leda, nastojeći da ga gubicom uhvati za pušku.

Sablin previje lijevo koljeno i Zajikin ga spretno i lako podigne u sedlo. Desna noga sama je našla stremen i Sablin, ne vadeći sablje, podigne jahaći štap nad glavom.

— Divizijo, uzjaši! zapovjedi i glas mu sasvim ojača. Konj, na kojem je sjedio, uvećao je njegovu snagu.

— Prva švadrono! poviče grof Blankenburg.

— Druga švadrono! krikne zvonko Rotbek.

— Uz-jaši! kriknu oba u isti čas.

Zapovijed se redala za zapovijedju. Koplja zazveče, a stremeni zazvekću, kad su se švadrone izravnavale.

— Vuci sablju! Koplje na stegno, pozor! — zapovijedao je Sablin.

Sablje bljesnu na suncu, a koplja se nagnula prama konjskom lijevom uhu.

— Postupice vodovima, u jednu vrstu, razmaknuto, na šest koraka! zapovijedao je Sablin, a Blankenburg i Rotbek ponavljali su njegovu zapovijed.

— Na bateriju!

— Na bateriju! ponovi Blankenburg i Rotbek.

— Prvi vodovi, kasom!

— Stupaj! odjekne zapovijed i prvi se vodovi razmaknu u guduri i počnu naglo izlaziti iz nje. S desna jahao je u pratnji trubača Blankenburg, a isto tako s lijeva Rotbek.

Sablin pusti napred nemirnu Ledu i iskoči pred oba prva voda. Za njim je jurio, jedva suzdržavajući nemirnu Dijanu, trubaču nadesno, Kolja, ali ga Sablin nije vidio.

XXXV

Kod njemačke baterije nisu odmah opazili navalu konjaništva. Tamo su bili zabavljeni gadjanjem po rovovima, iz kojih je uzmicalo rusko pješaštvo. Spremao se odlučan udarac i njemačko pješaštvo se pripravljalo da ustane i poleti u ispražnjene rovove.

Sablinu je pošlo za rukom da se spusti u široku prosjeklinu i da se neopažen od neprijatelja popne na humak. Pred njim je bilo golemo požnjeto polje, a na podrug vrste jasno se vidjela baterija i zaštitna satnija.

Baterija je gadjala poluokretom nalijevo i Sablin je vidio žute plamsaje njezinih metaka. Sad je ona naglo počela okretati prama njemu. Vidjelo se, kako skaču i kako se vrzu kraj topova ljudi.

— Skokom! zapovjedi Sablin, no vojnici već su bili sami u skoku ne dočekavši zapovijedi.

Topovi grunu teško i negdje otraga rasprskoše se taneta. Sablin je vidio, kako ispod kopita njegova konja juri zemlja prama njemu; pomisli, da je dobro, što brazde idu u pravcu navale, da je tako lakša trka, a sâm je uporno gledao na bateriju. Ona je rasla pred njegovim očima. Već su se jasno isticali pojedini vojnici u sivim kacigama, što su trčali prama škrinjama i nosili bliještave naboje; vidio se i časnik, koji je sa čitavom svojom visinom stajao u sredini iza baterije i topovi nepoznatog tudjega oblika sa cijevima, uperenima u vis.

Nekakav zvižduk dolazio je prama njemu, a bio je vrlo neprijatan, no da li je to bilo zujanje vjetra u ušima ili zujanje taneta, Sablin nije razmišljao. Lijevo prestizavao ga Rotbek sa sabljom, podignutom iznad glave, kao da se sprema da nekoga posiječe. Sablin opazi, kako se upravo pred njim rasplamsao plamen i kako se bijeli oblak pojavio kraj Rotbeka: Rotbekov konj je pao i kad je Sablin skakao mimo njega, opazio je, da Rotbek leži na zemlji, dok mu je donji dio tijela obliven krvlju.

— Piku je otkinulo nogu, pomisli, ali to nije izvelo na njega nikakova dojma. Baterija se vidjela čitava. Vojnici se užurbali i nisu bili sabrani. Zaštitna satnija raštrkavala se.

Kraj Sablina izleti, uzvinuvši rep, lijep smedji konj pod vojničkim sedlom i Sablin prepozna u njemu Dijanu. Ali nije dospio ni da pomisli na to, što može da znači Dijana bez jahača ispred njega, kad se odjednom sve izmijenilo. Nekakav strašan udarac zahvati ga po grudima. Pričinilo mu se, da se konj spotaknuo, a on da je pao s njega. Raspaljeno lice hladila je crna mirisava zemlja i neprijatno mu ulazila u usta. Sablin pridigne glavu. Kraj njega jurili su na teškim konjima vojnici i hrapavo vikali »hura!« Vrsta je slijedila za vrstom i topot konjskih nogu muklo je ozvanjao u Sablinovim ušima. On nije ništa shvaćao. Jesam li ranjen, ili ubijen? pomisli i opazi nad sobom modro bezdano nebo, a mirijade sitnih prozračnih mjehurića zaplove mu pred očima, oslijepe ga; on zaklopi oči i izgubi svijest.

Grof Blankenburg uzletio je prvi na bateriju i udarcem sablje oborio vojnika, koji je u njega uperio brzokres. Njegova švadrona i švadrona Rotbekova pod zapovjedništvom stožernoga satnika Markušina, koji je zamijenio paloga Rotbeka, okružile su topove i krvavo s njima razračunavale. Desno od njih, potresujući uzduhom, grmjelo je »hura!« Pješaštvo, koje je iskočilo iz rovova na-

tisnulo se za Nijemcima, koji su okrenuli u bijeg; na po vrste nalijevo, dokle je oko sezalo, bilo je polje pokriveno jahačima, što su jurili na vranim konjima: — druga divizija, koja je stigla da zahvati u boj, dala se u progon za neprijaljem, što je uzmicao.

Sam Sablin, teško ranjen u prsa, ležao je bez svijesti na polju. Njegov sin Kolja s izobličenim truplom i otkinutom glavom, kojega je posve iznakazila ljuska šrapnele, ležao je u mlaci vrele krvi na dva koraka iza njega. Stožerni satnik Artemjev, kornet Pokorovski, poručnik Agatov, kornet barun Lizer, bili su ubijeni, poručnik Kušmarev, barun Lidval i grof Toll bili su ranjeni. Od preksinoć dospjele šestorice časnika, tri su: knez Griven, Olenjin i Rosenthal bila ubijena, a dvojica: Medvedski i Lihoslavski bili su ranjeni. Pala su dvadeset i tri vojnika, a šezdeset i dva bila su ranjena.

Kad je stožerni satnik grof Blankenburg sabrao iza zauzete baterije diviziju, švadrone su jedva brojile po dva voda. Narednik Ivan Karpović pao je kod baterije u onom času, kad je sjekao njena zapovjednika. K sabranim vojnicima jurio je po zamrlom polju knez Rjepnin. Lice mu je bilo veličanstveno mirno. Konj se plašljivo osvrtao na lešine konjâ i ljudi, što su svuda ležale.

— Hvala vam, momci, za junački juriš! Čestitam vam na tom slavnom djelu! krikne on.

— R-rado se trudimo! poviču vojnici još uvijek blijedi i teško dišući.

— A gdje je pukovnik Sablin? upita knez Rjepnin.

— Pao je! odgovori grof Blankenburg.

— Nije, ranjen je, reče Markušin. Vidio sam: ovaj čas su ga odnijeli. Stenjao je.

— Slavno djelo, junačko djelo, gospodo! reče Rjepnin. Vi ste zauvijek proslavili našu pukovniju!

Sidje s konja i umorno se približi k prepuklom medjašnom kamenu.

— Grofe, povedi vojnike k pukovniji u Zamošje! reče Blankenburgu, a obraćajući se k pobočniku reče: — Daj mi, grofe, prijavnu knjižicu. Valja poslati brzojavku Njegovu Veličanstvu i obradovati ga velikom i slavnom pobjedom.

Kad je pobočnik sastavio potanku prijavu i u njoj napomenuo imena svih palih i ranjenih časnika, te ju dao knezu Rjepninu na potpis, knez se zamislio i dugo držao olovku u ruci, ogledavajući polje, po kojem su jurile taljige i sanitarska kola i hodali pješke zdravstvenici, skupljajući ranjenike.

— Sjajno djelo! reče tiho potpisujući napokon prijavu. Sjajno djelo! Koliki je cvijet ruske mladeži izginuo! Neka znade Rusija, neka znade sav svijet, da je naš narod jedno, da naš časnik znade umirati zajedno s vojnikom, ispred vojnika. Nastao je čas surova obračunavanja pred narodom i mi ćemo potpunim rubljem platiti za naš povlašteni položaj, za naša bogatstva, za naše zemlje, za bezbrižan i veseo život u mirno vrijeme. Neka vidi Car i čitava Rusija, da su očevi dali svoje sinove na oltar svoje otadžbine i da su sami popadali do njih. Bijedni Sablin! Znade li on, da je tako strašno iznakažen poginuo njegov sin, onaj prekrasni mladić? Kako grozna sudbina progoni toga čovjeka! Pred mjesec dana izgubio je ženu uz tako tragičke prilike, a sada evo i sina. Možda bi bilo bolje, da i sam umre! Što mu je ostalo?

— S l a v a! — ponosno i svečano izgovori grof Valerski, a u tihom zraku riječ je njegova odjeknula neobično jasno. Na polju su ležali mrtvaci. Ranjeni su stenjali i vikali, nastojeći svratiti na sebe pažnju zdravstvenika; krvavih mlaka još nije upila crna zemlja. Ubijeni konji odvratno su se nadimali, a ta je riječ umanjivala svu tužnu sliku polja smrti.

— K r a s o t a j u n a č k o g a n a s t o j a n j a o s t a l a j e S a b l i n u! — ponovo reče pobočnik; umre li ili ostane živ, nezaboravljen dan konjičkog juriša, što ga je on poveo, a koji je nas doveo do pobjede, sjat će vječnim neugasivim svijetlom!

— B u d i t a k o! doda Rjepnin. Na njegovu mršavom licu pojavi se svečana sjena. Digne se s kamena, na kojem je sjedio, dozove rukom ordonanca, sjedne na konja i skinuvši kapu, polagano odjaše poljem kraj ubijenih. Sunce, koje je silazilo na zaranke, bacalo je dugačku sjenu od njegova mršava i uspravna lika. U mršavim crtama njegova lica odražavale se čitave generacije herojâ, koji su slavu i junaštvo cijenili više od života i koji su vjernost Caru i Otadžbini poštivali više negòli ikakovu sreću.

XXXVI

Koncem novembra godine 1914. približila se n-ska konjanička divizija, u kojoj je bila donska kozačka pukovnija Karpova, poslije čitavog niza teških pohoda, na kojima je isprekrižala čitavu istočnu Galiciju pod napadajima austrijske vojske, štiteći uzmak pješaštva, i našla se na rijeci Nidi. Karpovljeva pukovnija bila je nastanjena u dugačkom selu, koje je nosilo čudan naziv Hvalibogovice, a koje se proteglo kamenitom obalom šumne i brze rijeke, što utječe u Vislu.

Dodir s neprijateljem bio je izgubljen. Neprijatelj se zaustavio i tako je sasvim slučajno došlo do malena odmora.

Jesen je bila mokra. Zemaljske ceste bile su istrošene, povoz intendantskih pošiljaka tonuo je u njima, dovoz iz zaledja prestao i pukovnije bile prepuštene same sebi. Izašiljale su opskrbnike u okolišna sela, da nakupuju sijena i zobi.

Ujutro tmurnoga decembarskoga dana probudio se Karpov mnogo prije osvita. Mučila ga teška briga. Valjalo mu je poći za četrdeset vrsta k stožeru vojnoga zbora po vrlo neugodnom poslu. Pred

nekoliko dana, dva su opskrbnika prve satnije, Skačkov i Malov, bili poslani preko Visle, u Galiciju, po sijeno. U jednoj kolibi našli su mnogo sijena, ali starac Rusin i njegova mlada kći ne htjedoše sijena prodati. Nato su Skačkov i Malov sami natovarili satnijska kola sijenom i svratili se k Rusinu, da obračunaju. No Rusin je odbio novac, a njegova kći počela da psuje: »Razbojnici vi! Kradljivci, i car je vaš isto takav kradljivac!« vikala je. — »Nas možeš grditi, koliko hoćeš, mi ćemo šutjeti«, oštro joj reče Malov — »ali Cara našega ne smiješ vrijedjati, jer će biti zla«. Ali se cura razbjesnila i počela prljati Cara posljednjim riječima. — »Onda«, kako je kasnije iskazao Malov — »nisam mogao podnijeti takove uvrede, zamračio mi se um, skinuo sam razjaren pušku, uperio u zlu ženu, opalio i povalio je na mjestu«. Stvar se razglasila, naišli bojni oružnici, strčao se narod, pa Malov nije tajio, nego sve otvoreno ispripovijedao. — »Što je u nje«, reče on — »nema u nje duše, samo je sapa; ne valja je žaliti, a grditi cara ona ne smije«. Ali stvar se okrenula ozbiljno. Ratni sud vidio je u tom neposluh i ubistvo, pa Malova osudi na smrt strijeljanjem.

Karpov nije mogao toga dopustiti. Bio je odviše kršćanin, a da ne bi nadasve cijenio pobudu srca. On je shvatio, da u tom ubistvu djevojke nije bilo umorstva, nego je to bio rasplamsaj, a sve to gordo čuvstvo dubokoga, snažnoga patriotizma, koji sve zaboravlja i Karpov u svom srcu, ne ispričavajući Malova, nije ga ni osudjivao. Malov je bio hrabar kozak, koji je već imao georgijevski krst. Karpov je poznavao njegova oca, mater, djeda i baku, znao je sav njihov život i shvaćao je, da će smrtna kazna sina ubiti svu porodicu Malovih. Ta mu se smrt pričinjala nekim čudovištem osobito u ratu, gdje se i onako lako umire i gdje su tako dragi bili tako pošteni i vjerni kozaci, kakav je Malov. On se razgovorio o svemu tome sa zapovjednikom divizije i s njegovim dopuštenjem odlučio otići do zapovjednika vojnoga zbora, da lično intervenira za Malova. U noći nije spavao. U malenoj siromašnoj kolibici seljaka u Hvalibogovici bilo je hladno i prljavo. Karpov se prevrtao na tvrdoj postelji. Do njega je na primaknutim klupama, na sijenu, spavao pobočnik, a na peći je ležao sâm gospodar kuće. Vani je bila hladna mjesečna noć i mjesečeve zrake dopirale su u kolibicu. U kutu pod ikonama i pod litografiranom slikom Čenstohovske Bogorodice s krunom na glavi stajao je barjak u navlaci i Karpovu se činilo, da ga barjak blagosivlje pred tim pohodom.

Ustao je u pet sati ujutro. Nikolaj, njegov služak, užegao je limenu svjetiljku, stavio ju na stol i donio mu čaj. I on i ordonanc, koji je sedlao konja, i oba trubača, Lukjanov i Pastuhov, koji su imali poći s njim, znali su, zašto odlazi njihov zapovjednik i osjećali su s njim.

U šest sati izjutra Karpov je sjeo na konja i odjahao zamrzlom cestom prama istoku. Mjesec se poput crvena diska spuštao za tamnu šumu, uska cesta slabo se razaznavala izmedju gusta grmlja. Karpov je jahao čas korakom, čas kasom, misleći svoje misli. Vidio je prebivalište i porodicu Malovih, kod kojih je već bio, vidio je ugledna Malovljeva djeda s lijepom sijedom bradom i georgijevskim krstom za Lovču i nije mogao sebi predočiti, kako će starac primiti vijest, da mu je unuk ustrijeljen po osudi ratnoga suda. Smišljao je, što će i kako će reći zapovjedniku zbora, generalu Pestrecovu, i njegov mu se govor činio tako uvjerljivim, te nije bilo moguće, da ne gane Pestrecova.

U dvanaest sati ulazio je kroz željezna vrata u velik perivoj gospodskoga dvorca Borka, gdje je bio smješten stožer vojnoga zbora. Čudno mu je bilo, da je stožer vojnoga zbora bio smješten tako daleko od bojišta, no on nije na to mislio, niti je tome podavao kakovo značenje.

Dvorište je bilo čisto pometeno. Cvijetna lijeha nasuprot glavnoga ulaza bila je zasadjena cvijećem, umotanim u slamu i povezana rogozom. Lijepi momci, Lukjanov i Pastuhov, koji su obukli svoje bolje kabanice, izgledali su na tom dvorištu bijedno i siromašno. Jasno se isticala sva bijeda i siromaštvo njihove odore, otkinuta resa na vrpci bojne trublje, krpa na čizmi. Karpov u teškom ogrtaču, s pritegnutom bojnom opremom, pričini se sâm sebi grubim i nelijepim. Govor, koji je tako sjajno u pameti pripravio, ishlapio mu je iz glave, pa mu se i sam povod ovome dolasku nije pričinjao tako važnim.

Na ulazu dočekao ga elegantan podčasnik sa žutim naramenicama u čistom haljincu i čizmama s osvijetljenim ostrugama. U kutu velikoga predvorja sjedio je do prozora za okruglim stolom prilizani pisar i čitao novine. Pogleda Karpova i pomisli, hoće li ustati ili ne će, no nije ustao, nego je dočekao, dok je Karpov skinuo ogrtač i opremu i onda rekao ustajući:

— Izvolite li sjesti? Evo najnovijih novina. Izvolite li pročitati?

— Karpov ne reče ništa, a nije ni sjeo. Veliko ogledalo odrazilo je čitav njegov lik. Opazio je svoje zagorjelo lice s posijedjelim zaliscima, izgužvane i od vlage pocrnjele oramice, teško opremno remenje, čizme zaprskane putnim blatom i obuze ga neprijatno čuvstvo. Kao da je došao na ples u domaćem odijelu. Žandarski podčasnik i pisar osjećali su, da su nešto više od njega i šutke su ga pogledavali. On je bio iz drugoga svijeta. Iz onoga svijeta, gdje se umire na položajima, gdje padaju ljudi nabavljajući krmu konjima i hranu ljudima, gdje ne spavaju, gdje zaboravljaju na objed, gdje se dan provlači mutan i težak, slijevajući se s noćima u jedan žalostivni niz. Oni su bili iz onog svijeta, gdje dan teče po točno odredjenom pro-

gramu, gdje je označeno vrijeme za san, za šetnju, za objed i za prijave.

— Kako zapovijedate da vas najavim? zapita podčasnik.

— Pukovnik Karpov. Zapovjednik n-ske donske pukovnije. U ličnoj stvari.

Podčasnik poslovno pogleda na uru na kožnom remenu oko ruke i reče:

— Ne će biti drugačije, morat ćete objedovati u stožernoj blagovaonici, a poslije objeda će vas primiti. Sada su zaposleni s glavarom stožera.

— Ne, reče Karpov, molim, da me odmah prijavite. Moram natrag jahati četrdeset vrsta. Htio bih pod noć da sam na svom položaju.

— Pokušat ću da javim pobočniku, reče podčasnik.

U taj čas dopru iza staklenih vrata, što vode na stube, pokrivene sivim suknom, na kojima stoji ogledalo i dvije statue ovjenčane biljkama, bučni glasovi. Izlazila je prekrasna, oko četrdeset godina stara, dama u skupocjenom krznenom ogrtaču. Ispred nje trčao je čist foks s ovratnikom, prsnim remenjem i ružičastom vrpcom na plećima. S damom išao je mlad besprikorno odjeven časnik u mekom žutom engleskom »franchu«, kakvi su se upravo počeli nositi u to vrijeme, nakićenom različitim znakovima i ordenom sv. Stanislava III. stepena s mačevima i vrpcom u zapučku.

— Dmitrije Dmitrijeviću, vi ćete poći sa mnom na šetnju! reče dama časniku. Ništa zato, što danas imate službu. Obećali ste mi pokazati siránu.

— O, svakako, svakako! vaša preuzvišenosti.

Podčasnik skoči da otvori vrata. Dama pogleda kroz lornjet Karpova.

— Čini se, da netko želi k mužu, tiho reče časniku.

Časnik pristupi Karpovu i zapita ga suho:

— Kome ste došli?

— Zapovjedniku zbora po hitnom i vrlo važnom poslu, reče Karpov.

— Zapovjednik vojnoga zbora je zaposlen. Izvolite objedovati, pa poslije objeda...

— Ne mogu čekati, pa vas molim, da me odmah najavite.

— Shvaćate li, da toga ne mogu učiniti, pukovniče?

— Zahtijevam, da to učinite.

Dama je stajala u neodlučnosti na vratima, dok je maleni foks njuškao oko vrata i tiho cvilio, tražeći da ga puste napolje. Časnik s nekim naročitim izrazom pogleda damu i slegne ramenima, kao da kaže: »Idite sami. S ovim se nasilnikom ne može na kraj«.

Dama se nasmiješi.

— Dodjite dakle za mnom! reče ona. Šetat ću se u lipovoj aleji.

— Slušam, reče pobočnik klanjajući se gospodji i otvarajući pred njom vrata.

— Dobro, najavit ću vas, reče, vraćajući se Karpovu; samo što od toga ne će ništa biti.

Ode i za nekoliko časaka udje u predvorje i reče službeno:

— Izvolite. Njegova preuzvišenost vas moli.

XXXVII

Kad se Karpov približio gospodskomu domu, kod zapovjednika vojnoga zbora bio je njegov stožerni glavar i stari prijatelj general Samojlov. Izvještaj je davno bio dovršen, pa su se njih dvojica razgovarali o općenitom položaju.

— Ja znam, govorio je Pestrecov, da je armijski zapovjednik pisao o tom velikom knezu, vrhovnom zapovjedniku, i veliki knez to shvaća i odobrava, ali što da uradim, kad se u strateške stvari upleće politika.

— Dragi Jakove Petroviću, stojeći pred velikim stolom sa spisima reče Samojlov, bez puščanih i topovskih naboja ne može se vojevati. Službeno ti saopćujem, da nam je ostalo po dvjesta metaka na top. U Brestu uništavaju skladište teških naboja, dašto, to rade namjerice, pa zato u novembru nismo ni zauzeli Krakova, a sada odstupamo i uništavamo duh naše prekrasne vojske. Vjeruj, da drugi put ne ćemo tako poći.

— A što da se učini? raširivši ruke reče Pestrecov.

— Reći ću ti i sada onako, kako sam ti ono prije japanskoga rata govorio. Ne treba nikakove sentimentalnosti. Ne valja rukama iz vatre vaditi kestenje za druge; ne valja voditi rat pour les beaux yeux de la reine de Prusse, ne valja oslobadjati Evropu, a uništavati Rusiju. Mi ne možemo sami vojevati protiv Njemačke i Austrije, dok Francuzi i Englezi ne rade ništa. Mi izručujemo našu zemlju grabežu i uništavanju svojim i tudjim vojskama. Nijemci su već bili pod Varšavom. Naši hrabri Sibirci otjerali su ih, ali uz koju cijenu! Sada više nemamo Sibiraca...

— Nikolaju Zaharoviću, ostavi, molim te. Ta to je samo kritika za volju kritike. Što mi možemo da uradimo? Ne možemo valjda prisiliti Englesku, da vojuje prije, nego što sabere svoju vojsku, a ne možemo zahtijevati ni od Francuske više, no što ona daje.

— A što se nas tiče Engleska i Francuska? Ta mi smo Rusija. Rusija smo mi i nama su dragi samo naši, ruski interesi. Moramo postati egoistima i shvatiti, da su nas na taj rat prisilili na štetu našim interesima.

— No, pa što?

— Mir.

— Mir?

— Da, mir s dobivenom Galicijom, s izvorima nafte i ugljenicima, sa starim Lavovom i Przemislom...

— Njega treba tek zauzeti.

— Dat će ga i tako. Možda s tjesnacima.

— To je nemoguće.

— Vojevati se, Jakove Petroviću, ne može. To je jasno. Učili smo, da tako golem rat, u koji su zapletene milijunske vojske, može trajati četiri, najviše šest mjeseci. Ne će doteći sredstava. Treba se ravnati po nauci. August, septembar, oktobar, novembar — i basta. Mobilizacija industrije? To bi bilo rušenje vlastitoga doma. A u ime čega?

— U ime poštenja.

— U politici nema poštenja. Vjeruj, Jakove Petroviću, ako, ne dao Bog, padnemo u nevolju, ni Englezi ni Francuzi ne će za nas žrtvovati ni jednoga vojnika; Nijemci će onda zauzeti Rusiju, a nas će uz šutnju čitavoga svijeta pretvoriti u gnojivo za germansku rasu.

— Ne, reče Pestrecov s uzdahom; da sada sklopimo mir, bila bi to sramota zauvijek. Rus se ne bi više mogao pokazati ni u Engleskoj, ni u Francuskoj. Naziv »izdajica« i »nevjernik« nipošto nije ugodan.

— Jakove Petroviću, donesi im samo zlata, pa će te dočekati s poklonima i najlaskavijim i najljubeznijim riječima.

U taj čas udje pobočnik i javi, da Karpov čeka u predsoblju. Razgovor o miru bio je težak i neprijatan Pestrecovu, pa se on obradovao, što ga može prekinuti.

— Zamolite pukovnika, neka udje! reče on. Nikolaju Zaharoviću, ostani samo. Karpov je, vele, hrabar kozak. Prekrasno je vodio svoju pukovniju.

— Svi su kozaci pljačkaši i maroderi, reče Samojlov, ali je ostajao stojeći kraj stola, kad je Karpov unišao.

— Zdravo, dragi pukovniče! polazeći prama Karpovu, reče Pestrecov ljubezno. Historija konjaništva historija je njegovih generala. Jednoga od tih generala, evo, imam napokon čast da gledam pred sobom. Tako mi je mnogo pripovijedao Razvadovski o vama i o vašim pobjedama u augustu. Sjajno su se borili vaši Donci. Kako ste vi ono govorili: »Produpst ćemo«, a? — »namamit ćemo ga u stupicu« a? No, pa sjednite, dragi pukovniče; čini se, da vas treba zvati Stjepanom Sergejevićem, je li?

— Pavlom Nikolajevićem, reče Karpov, ohrabren ljubežljivošću zbornoga zapovjednika.

— Sjednite, Pavle Nikolajeviću. No, pa kako je kod vas? Je li sve sretno? Odmarate se malo. Još ćemo se dva dana odmarati, a onda opet u navalu. Doba je, doba!

Karpov je sjeo u težak naslonjač naprama zbornome zapovjedniku i šutio ne znajući, kako da započne. Žarka pripovijetka o junaštvima Malova, pa kako je kod njega čestita patriarhalna porodica, kako mu je čista koliba i kako krotko sja iz kuta velika ikona Bogorodice, pa kako bi strašan udarac bila za njegovu porodicu vijest o smrtnoj kazni sina, činila mu se pred ova dva generala neumjesnom. Iza prvih ljubeznih riječi, hladno su i strogo, a što je glavno: bezosjećajno, gledale sive blještave generalove oči. U njegovom ugojenom, brižno umivenom i obrijanom licu, u namještaju radne sobe s velikim stolom i naslonjačima, s različitim igračkama, u karti što je visjela na stijeni, iscrtana akvarelom, na kojoj je malenim modrim kvadratom bila u Hvalibogovici označena i njegova, Karpovljeva pukovnija, bilo je toliko tudjega, nimalo nalik na rat, kako ga je vidio i shvaćao Karpov, da se jadnik smeo i nespretno započeo:

— Evo, o čem se radi, vaša preuzvišenosti. Ovih dana osudjen je kozak moje pukovnije Malov.

Osudjen je na smrt. Osuda se ima izvršiti sutra. A medjutim stvar stoji ovako...

— Znam, znam, dragi Pavle Semjonoviću, prekine ga Pestrecov, zaboravivši već ime Karpova, — taj mi je slučaj potanko poznat. Da znate, pun sam negodovanja, što su se u vašoj pukovniji mogli naći takvi nitkovi. Već su nas pritužbe na kozake namučile. Vaš Malov je ubica žene, a to je dosta. Smrtna kazna, potvrdjena od zapovjednika vojske, kazna je, koju je zaslužio.

— Vaša preuzvišenosti, sud nije ušao u sve potankosti toga slučaja; nije ispitao prilikâ ni psihološke podloge tom zločinstvu...

— Eh, dragi pukovniče, prepustite svu tu glupost gradjanskim sudovima s porotnicima. Ratni sud stoji pred svršenim činom. Je li se ubistvo dogodilo? Pitam vas, Semjone Daniloviću, je li se ubistvo dogodilo, recite?

— Dogodilo se... Ali...

— Nikakovih »ali« tu nema. Što vi mene molite? To ne ovisi o meni.

— Molim vas, da se zauzmete kod zapovjednika armije. Molim vas, ako je potrebno, da pošaljete i brzojavku vrhovnom zapovjedniku.

— Ah, što trošimo riječi o sitnicama! Zar se može, duboko uvaženi, uznemirivati zapovjednik armije takvim sitnicama? Zar se može zamisliti, da bih ja, predstavnik vlasti, mogao nju izložiti nepoštivanju, zauzimajući se za prestupnike? Kozaci su uvijek otimali i izvodili nasilja, a tome se mora, napokon, stati na put.

Samojlov, videći da se Karpov sprema nešto reći, pogleda na sat i reče Pestrecovu:

— Pola jedan, vaša preuzvišenosti. Nina Nikolajevna obećala nam je, da će danas zajedno s nama objedovati.

— Vaša preuzvišenosti, reče Karpov ustajući, jer je i Pestrecov ustao... Molim vas, zaklinjem

vas... To će biti najbolja nagrada i meni i pukovniji...

— Eh, dragi moj, pustimo taj prazni razgovor i podjimo na objed! O sitnicama nemojte misliti.

Karpov je odlučno odbio objed. Nije mogao sjesti za stol s tim hladnim ljudima i s bogato odjevenom gospodjom, pa jesti, kad je znao, da će oni njegova kozaka ustrijeliti. Gušio se u bogatom namještaju gospodskoga doma, u visokim sobama; bilo mu je strašno hodati po parketnim podovima. Vuklo ga je, da se što prije povrati u malenu hladnu kolibicu Hvalibogovice i da bude tamo sa svojim kozacima i časnicima, kojima kazna Malova nije bila mala epizoda rata, nego golem dogadjaj u pukovnijskom životu.

Lukjanov, pridržavajući mu na izlazu konja, opazio je po njegovu licu, da zagovaranje Malova nije uspjelo, ali u nazočnosti stražara i žandara nije rekao ništa.

Sardanapal, kojemu je dogrdilo čekanje na zimi, kopao je nestrpljivo kopitom zemlju, praveći tako nered na izravnanom dvorištu. Trgao se napred i širokim slobodnim korakom išao na vrata, kao da je i njega mučila i gušila atmosfera velikoga stožera, hladnoga i tudjega prema njihovu pukovnijskomu životu.

Udaljili su se pet vrsta od imanja, u dva maha pošli kasom i ušli u veliku bukovu šumu. Uzak put stisnulo je golemo crno drveće. Neprekidno su padale s njih kaplje na zemlju. Sunce je prigrijevalo i otapalo. Put je postao mekaniji, duboki kolosjeci bliještili su i zatrpavali se pod konjskim nogama. Lukjanov je pritjerao svoga konja i pošavši u istom redu s Karpovljevim, rekao:

— Zar vašem visokoblagorodju nije pošlo za rukom obraniti Malova?

— Ne, nije! prosto odgovori Karpov, koji je shvatio pitanje svoga stožernoga trubača.

— Pa ništa zato, vaše visokoblagorodje, nemojte previše žaliti. Udesite samo tako, da osudjenika ne prate na strijeljanje kozaci, nego pješaci.

— A zašto?

— Malov naime nije takav momak, da bi se dao vrijedjati. Uteći će. Svojih drugova bilo bi mu žao, pa ne bi pobjegao, a i naši dobro znaju prisegu, pa bi ga, makar i bio naš, ipak ustrijelili, a prevariti pješake nije grijeh. Dobro bi bilo, kad bi za taj posao bili odredjeni pučki ustaši. To su i onako sasvim drugi ljudi.

Karpov ne odgovori ništa, no stigavši kući, pošalje brzojavku, u kojoj moli, da se u pratnju odrede Malovu momci iz pučko-ustaške satnije.

Za dva dana udje ujutro k njemu Lukjanov. Lice mu je, crveno od zime, sjalo ushitom; jedva je suzdržavao smiješak, koji je skupljao njegovo lijepo lice u nabore. Uvjerivši se, da u Karpovljevoj kolibi nema nikoga, reče tihim glasom:

— Malov, vaše visokoblagorodje... Malov — i više nije mogao suzdržati smijeha, te se nasmije iskreno i veselo: — Utekao! Prije pola sata. Poveli ga na strijeljanje. Kad su stigli do šume, on desnom pratiocu istrgne pušku, strugnu preko grabe, i odjuri šumom, da ga više nitko ne bi stigao... Oni volovi nisu ni pucali, nego se vratili kući, da prijave. Eto vam pratnje! Baš je prava muka s takvim ljudima!...

XXXVIII

Prvih dana mjeseca decembra primio je Karpov neočekivano zapovijed, da se požuri k Novomu Korčinu, gdje ima da se stavi na raspolaganje zapovjedniku zarajske pješačke pukovnije. Zarajci su iza teškoga boja prodrli neprijateljsku frontu, pa se namjeravalo naširoko progoniti neprijatelja konjaništvom. Karpov je uzbunom sabrao pukovniju i pojurio zamrzlom priobalnom cestom prema

lijepom nevelikom gradu, koji se u daljini vidio. Što se većma približavao k njemu, sve su se jače razabirali tragovi nedavnoga boja. Na polju su se vidjele naše puške, ubodene bodežima u zemlju, što su ih poostavljali naši ranjenici. Tu i tamo ležali su pod grmljem ubijeni vojnici, jedni izloživši bijelo iznakaženo lice sunčanim zrakama, drugi ničice podvinuvši nespretno noge. Nagusto ležale su okrvavljene krpe, razderane košulje, kotlići i krušne torbe. Čitavo polje s lijeva od ceste bilo je izrovano plitkim pojedinačnim zaklonima. U njima je bilo prignječene slame. Tu su noćili prije juriša Zarajci. Medju rovovima, ispred njih i iza njih, bilo je velikih tamnih jaruga od metaka teškoga topništva. Sada topništvo nije više ovamo gadjalo, po svoj prilici bilo je odvezeno s bojišta i samo su pod Novim Korčinom često prštali bijelo-narančasti dimovi austrijskih šrapnela. Boj se još nastavljao.

Karpov udje kasom u pokrajnu ulicu, stane i zapovjedi pukovniji da sjaše. Očito je bilo za progon još prerano. Ulicom je prolijetala rijetka pojedinačna tanad. Tom su prilikom bili ranjeni jedan kozak i jedan konj. Smjestivši ljude i konje iza kućâ i postavivši ih u zaklon za stijene, podje Karpov s pobočnikom i Lukjanovim, da potraži zapovjednika pješačke pukovnije. Pobočna ulica s razgaženim i razrijedjenim dubokim blatom bila je sva krcata topničkim nabojnim škrinjama. Jahači s nabojima sjedili su prignuti na konjima i nisu se osvrtali na zujanje taneta. Kraj njih, psujući ružno, protiskivale su se bojne kuhinje, dimeći se i šireći miris kupusne juhe. S obje strane ceste bili su duboki, do vrha ispunjeni rijetkim blatom jarci, preko kojih su vodili mnogi mostići. Medju škrinjama i jarcima ostalo je preusko mjesto, da bi kuhinje mogle proći. Jedna je bila krenula, ali se kotač srušio u grabu, raspao se i zelenkasta juha izlila se u grabu i gustim slojem legla na

blato. Kuhari i povozari vrzli su se oko nje, ne znajući što bi. S protivne strane dolazila su bolesnička kola i duž kuća neprekidnim se nizom vukli ranjenici s povezanim rukama i glavama. Karpov je morao stati i sačekati, dok se sav taj uzao razmota.

— Što ste učinili, vragovi prokleti? vikao je kuhar očajno nad prevaljenom kuhinjom. Što ću sada?

— Rekao sam ja tebi, da ne ćeš moći proći. A ti zaintačio: proći ću, proći ću. Evo, kako si prošao!

— Za kupusnu juhu ne će te pogladiti po glavi, — odgovarao mu ravnodušno jahač one škrinje, koja je spriječila prolaz.

— A ti, momče, ne bulji, saberi brzo ostatke i pristavi ponovo ščij. Ovako će sa crnom zemljicom biti tečniji.

— Pravi zemljojedi će sve smazati, pa će te još i pohvaliti. Ho-ho-ho! hihotali su topnici.

— Zemljaci, propustite ranjenike! molio je zdravstvenik, — ta niste valjda svu savjest izgubili!

— Propusti! A kuda da te propustim, kad se ne može ni napred ni natrag maknuti.

— Bože! Ni svojih stradalnika ne će da požale, s uzdahom reče sestra, stojeći u visokim čizmama i ponad koljena pritegnutom smedjom suknjom u blatu iznad zglobova.

— Eh, kozaci! vikao je u ruku ranjeni mlad vojnik, — zakasnili ste malo. Zamalo te ne zaplijenismo njihovih topova.

— No, a kako je tamo? zapita ga Kumskov.

— Da, kako? zlobno odvrati vremešan pričuvni vojnik, koji je išao iza njega neranjen, ali bez puške. — Zastali su na rijeci, most prebacuju, sad će i opet biti dugoga okapanja.

— No što je, nakazo? Hoćete li se ukloniti, ili ne? Propustite kuhinje, ta od juče pješaštvo nije jelo.

— A što laješ? ljutito drekne topnik, — pa kuda da se djenem, kad se ne možeš maknuti?

— Hm, pričekaj, reče zdravstvenik, — doći će časnik i on će reći, kako da se to razmota. Ovaj narod je poludio! reče on, obraćajući se k sestri milosrdnici. Ona je tek rukom mahnula.

— Ne shvaćam, reče ona kroz suze, kako ljudi mogu toliko podivljati, da ni ranjenika ne žale.

Na neočišćenom konju približi se vremešan topnički stožerni časnik. On ubrzo shvati položaj i klikne srditim nahladjenim glasom:

— Jahači, sidjite! Svi k meni!

Vojnici su nerado sišli u duboko blato i stali se skupljati kod škrinja.

— No na rukama odmaknite škrinje nalijevo! Ej, vi pješaci, što ste zinuli, priskočite u pomoć!

Sa zajedničkim silama odmičući škrinje na rub grabe, ispraznili su mjesto za bolničke dvokolice i ove se počele izvlačiti iz ulice. Karpov se tim okoristio i protisnuo se pred njima u grad.

Grad se spuštao širokom ulicom k rijeci s razvaljenim mostom. S druge obale pucalo se niz ulicu, pa se nije kroz nju moglo na konju. Upravo posred ulice, nedaleko od rijeke, ležala je topnička škrinja. Dva konja u ormi ležala su ubita zapavši u blato; rudni su se propinjali ili su stajali raskrečivši noge i teško disali. Ljudî uz njih nije bilo. Austrijanci su usredotočili vatru na škrinju i nitko se nije usudio približiti se, da ispregne konje. Sasvim uz kuće, skrivajući se iza izbočine goleme sive kamene kapele, neprekidnim su potokom jedni dolje drugi gore išli vojnici jedan za drugim. U blatu su nagazili na nekadašnju tvrdu stazu i sad je sve težilo na nju.

Karpov s pobočnikom i Lukjanovim skrenu u dvorište i sakrivši se ondje iza kuće, sjašu konje. Karpov ostavi Ljukjanova s konjima, a sam s pobočnikom podje da potraži zapovjednika zarajske pukovnije.

— Gdje je zapovjednik pukovnije? zapita vojnika, koji je dolazio pred njega.

— Zacijelo dolje, reče ovaj.

— Ako već nije na drugoj strani, doda drugi, dolazeći iza njega.

— Zar su već postavili most? upita prvi.

— No po daskama se već prelazi, odgovori ovaj. Vidio sam, ranjenici su išli.

Karpov podje dolje. Na ulici ležali su ubijeni austrijski vojnici. Naše su već bili pobrali, dok su Austrijanci ležali, zapavši u duboko blato. Karpov je nehotice zadrhtao, kad je sasvim uz stazu ugledao austrijskoga vojnika. U žestini bitke gazili su po njemu i već su ga sasvim ugazili u blato. Kabanica, ruke, noge, sve je bilo sravnjeno sa zemljom i tek lice, bijelo, obraslo nevelikom njegovanom bradom, virilo je iz zemlje, dok je vjetar lako ljuljao vlasima brade. Što bliže k rijeci, sve su češće zujala taneta i sve je više bilo u blato ugaženih ljudi. Ovdje medju Austrijancima i njihovim sivim kabanicama počeli su se javljati i naši vojnici u smedjim kabanicama.

Iza crkve bio je velik trg, zaklonjen crkvenim zidinama. Taj trg bio je napunjen gomilom austrijskih zarobljenika. Stajali su kao pokorno stado, mrki i zlovoljni i tiho se medjusobno razgovarali. Ruski časnik, mlad, lijep i visok, u vojničkoj kabanici s izgužvanim i izblijedjelim zlatnim naramenicama brojao ih, gurajući ih s jednoga kraja trga na drugi. Na licu mu se odražavao umor, izmučenost, ali i zadovoljstvo.

— Tisuću osam stotina i dva, osam stotina i tri, osam stotina i četiri... govorio je, gurajući vojnike kao predmete i gledajući ispod oka na Karpova, koji se približavao.

— Recite, poručniče, gdje je zapovjednik zarajske pukovnije? zapita ga Karpov.

— Tisuću osam stotina i pet, osam stotina i šest, osam stotina i sedam, — nastavljao je poručnik da broji. Dobar plijen, gospodine pukovniče... mislim, da će ih biti preko dvije tisuće. Ako ne bude i tri. Ovdje su se i predali, kad smo mi provalili. Zarobili smo brigadnoga generala, dva pukovnika, majora, osamdeset časnika i šesnaest strojnih pušaka. Pitate za zapovjednika pukovnije? Pukovnika Dormana? Ovaj čas je upravo ušao, eno, u onu kolibu, vidite, velika zidana kuća, eno, odakle je baš vojnik izišao... Tisuću osam stotina i osam, osam stotina i devet... No idi, zijače, k onima što tapkaš? poviče na austrijskoga vojnika, koji se zbunio i nije znao, kamo da podje.

Karpov se zaputio odredjenim pravcem. Večer se približavala. Rumeno sunce silazilo je za horizont, a s druge strane je već jasno izbijao velik blijedi mjesec. Taneta su zujala rijetko, topovska vatra se stišavala.

XXXIX

Kuća, u koju je unišao Karpov, pripadala je imućnome židovu. Sa verande dospio je Karpov u veliku, veoma čistu kuhinju sa štednjakom, obloženim bijelim pločicama. Na štednjaku se spremao objed. Mlada i garava, crnokosa židovka vrzla se oko štednjaka, spremajući objed. U kutu kraj štednjaka sjedila je stara židovka i židov crne brade, pazeći nemirno na mladu židovku. Sa stropa spuštala se na debeloj uzici velika mjedena petrolejka.

Za dvjema stolovima, postavljenima do prozora, sjedili su časnici i vojnici. Na onome do vrata bio je u kožnoj kutiji postavljen poljski telefon, a vojnik sivog zemljanog lica i mrka pogleda neprekidno je vikao:

— Terehove! Jesi li ti, Terehove? Što šutiš? A? Šesnaesta odgovara, a?... S petnaestom je prekinut spoj?... Treba ga uspostaviti. Zapovjednik je pitao... Gdje je drugi bataljun?

Dva vojnika sjedila su na podu na razastrtoj kabanici, pa iz kotla jela nekakvu sivu i mutnu tekućinu, mljaskajući gromko. Tamo su za stolom sjedila još dva vojnika i zapisivala po diktatu veoma mršava i visoka časnika s ogrtačem na ramenima i vitlićima.

— »Točno u osam sati ujutro dao sam zapovijed prvom i drugom bataljunu, da podju na juriš«, govorio je gledajući u bilježnicu. Petre Stepanoviću, je li došla od prvoga bataljuna vijest o gubitcima? Onaj, kojega su nazvali Petrom Stepanovićem, sjedio je s drugim časnicima kod drugoga stola i pio mutan čaj.

— Još nije, odgovori onaj, gutajući s naporom komad kruha s maslacem.

— Gospodo, ostavite meni čaja! Petre Stepanoviću, namaži mi komad kruha, pa evo i ovima, klimne prema pisarima. Jeste li napisali... bataljunu, da podju na juriš...

Kad je Karpov unišao, svi ustanu.

— Koga želite, gospodine pukovniče? zapita pobočnik.

— Zapovjednika zarajske pukovnije, odgovori Karpov.

— On je u drugoj sobi, izvolite!

Pobočnik otvori vrata i Karpov se nadje u malenoj, toplo ugrijanoj sobi, spremljenoj kao gostinska. Na zidovima visjeli su mjesto slika veliki lijepi plakati »Hamburg-Amerika-Line«. Sve su naslonjače zapremili časnici, jedni u ogrtaču, drugi u vojničkim kabanicama, a neki u kabanicama mirnoga vremena od sivo-modroga sukna, svi s opremom. Nekoliko je časnika stajalo kraj ormara. Na stolu gorjela je pod modrim staklenim zasloncem svjetiljka, u neredu ležali tanjuri s ostatcima pečene piletine, kruhom, kobasicama i čaše s mutnim blijedim čajem.

Na naslonjaču sjedio je gojazan, srednjega uzrasta čovjek s velikim izbrijanim licem, nabuhlim

od vjetra i opaljenim od sunca, na kom su stršili grubi podrezani brci. Malene i uske oči veselo su mu sjale, dok je živo govorio.

— Prije svega, gospodo, valja da nahranimo vojnike. Jeste li poslali po kuhinju?

— Poslali smo, odvrati iz kuta mlad časnik blijeda lica, na kojem su kao žeravice gorjele crne zapaljene oči.

— A, pukovniče, da ste zdravo! Bez potrebe smo vas uznemirili. Ali je to učinio stožer vojnoga zbora. Nije moja krivnja. Nije moja, gospodine. Njima se tamo, u prekrasnoj daljini, sve čini vrlo lako i jednostavno, a ovo niti je lako, niti jednostavno. Upravo smo zauzeli Novi Korčin, a sada će se stvar polagano dalje razvijati. Trebat će se još dobrano oznojiti. No nadam se, da će proći bez krvi.

— Što da radim s pukovnijom? upita Karpov.

— Evo, što vam ja savjetujem. Stanite tu negdje. Sve je prepunjeno. Konje nemamo kamo skloniti. Vi ste iz Blotne Volje došli? No, pa zbogom — onamo i otidjite. Spoj ostavite kod mene, okretna časnika i pet-šest kozaka, pa ću vam reći, kad vas ustrebam. Dao Bog, kroz tri dana. Stići će nam teški topovi, a pritegnut ćemo i mužare, pa će stvar već gladje poći. Oni su korčinsku gospoštijsku kuću pretvorili u pravu tvrdjavu. Dva niza podlijkave žice na ocjelnim stupovima. Bit će vraške muke. A kad ste već došli, hoćete li da za pet časova predjemo malo preko rijeke i razgledamo okolinu? Mjesečina je, pa će se tako koješta i vidjeti. Ne biste li čaja? Ah, da. Zaboravio sam i da vam se predstavim: — pukovnik Dorman, zapovjednik pukovnije.

Visok i blijed časnik stavi pred Karpova čašu čaja i dade komad kruha. Potpukovnik kozičava lica u nezgrapnoj, vatom podloženoj kabanici, dade mu mjesto na naslonjaču. Karpov se izrukuje s bližim časnicima i sjedne.

— Dakle, gospodo, prije svega valja nahraniti ljude. I mesa im dati, razumijete li? Je li meso spremljeno? zapita Dorman.

— Spremljeno, gospodine pukovniče.

— Šteta, nema votke. Tko bi sada votkice dao, došao bi u dobri čas. Noću mora prvi bataljun da prebaci rijeku i da se zakopa na cesti u izbočinama, — režući sočnu riječ, reče Dorman. — Semjone Dorofejiću, možete li dati onamo dvije baterije?

— Čim bude prebačen most, odgovori crnomanjast i crnobrad topnički pukovnik.

— A gazom niste pokušali prelaziti?

— Ne će ići. Gdje je plitko, mekano je, pa ne ćeš izvući; na gazu ispod dvorca je duboko, valjalo bi vući po dnu, pa bi bilo previše muke.

— Pa most će, gospodine pukovniče, za dva sata biti gotov, reče mršavi časnik.

— No, dobro. Dakle, gospodo, objed, objed i objed! Bez jela na onoj obali da ne ostane ni jedan momak! Saznam li, da ih tko nije nahranio, ne ćete se obraniti: satnika ću skinuti sa zapovjedništva, a ni vi, gospodo bataljunski, ne ćete dobro proći. No, sada hajdemo!

Dorman ustane. Nalazio se u onom posebnom sretnom raspoloženju, što ga donosi sa sobom pobjeda. Umornosti nije osjećao, a ni gladi. Iako je požudno izjeo pola kokoši i dva komada kruha, a ispio uzbudjenim gutljajima tri čaše netečna čaja, govorio je neprekidno, čas kazujući prijavu, čas dajući zapovijed. Nije vidio blatnjava sela, gdje je u većini kućâ topnička vatra izbila prozore; nije opažao ugaženih u zemlju trupova, niti je pitao za gubitke. Osjećao je samo jedno: da je s pukovnijom iz Novoga Korčina istjerao austrijsku brigadu, zarobio oko tri tisuće vojnika i da je o njemu poslana brzojavka i da je njegovo ime sada na ustima čitave Rusije. Već mu se prividjao georgijevski krst, a, može biti, i generalski čin... Sve zavisi o tom,

što će dalje biti, pa je svu snagu svoga uma i volje udešavao u svrhu, da i ono, što ima doći, ispadne isto tako dobro. Njemu, zapovjedniku pukovnije, mladome pukovniku od četrdeset i dvije godine, pridijelili su još dvije pukovnije od iste divizije i pukovniju kozaka. Srce mu je naglo kucalo, zemlje nije osjećao pod nogama; hod mu je postao mladjahan, a glas zvonak i zvučan.

— Gospodo, molim na svoja mjesta, prema zapovijedi! Valja paziti, da momci ne bi lunjali po mjestu.

Naklonio se svima zajedničkim naklonom i uzevši Karpova ispod ruke, izadje iz sobe.

XL

Za ono pola sata, što je Karpov proveo u kući, slika se posade sasvim izmijenila. Sunce se sakrilo za horizont, a samo na zapadu plamtjela uska tamno-crvena zlokobna pruga. Mjesec je visoko isplovio na nebo, a pod njegovim srebrenkastim zrakama primi crkva, kameno stupovlje ograde, malene, bijedne židovske kućice, prekrasan izgled. Gotovo svi prozori bili su osvijetljeni. Pucnjava je prestala i svom širinom ulice, ne osvrćući se ni na blato ni na trupove, grnuli su vojnici. Konji, upregnuti pod ugreznuli prednji dio nabojnih kola, ostali su nekim čudom u životu i bili odvedeni, a sada su vojnici skidali s ubijenih konja hamove. Zarobljenike su nekamo otpremili, dok su se iza crkve dimile i svijetlile kuhinje, šireći miris kuhana mesa. Čuo se žamor ljudi i smijeh. Sav su prostor prekrili vojnici, koji su glasno žvakali i gutali. Posvud su se krijesila svijetla — palile se cigarete.

— Koji je to bataljun? zapovjedničkim i vlasničkim tonom krikne Dorman.

— Prvi... prvi... prvi, vaše visokoblagorodje! oglasili se odasvud glasovi.

Dorman se kroz gomilu zaputi prema kuhinji.
— Jeste li sve razdijelili? zapita kuhara.
— Nismo. Malko je ostalo.
— Nu-de, promiješaj!

Kuhar se nagnuo nad velikim kuhinjskim kotlom, promiješao vadilicom ščij i zagrabivši sa dna pruži na grabilici Dormanu. Najbliži vojnik dohvati žlicu.

— Papra je malo, reče Dorman kušajući.

— Nismo mogli nigdje dobiti, odgovori otraga narednik.

— Eh, vi! A pričuve? Sjećaš li se, — obrati se kuharu, — one priče o monahu. A? »Pričuva ne priredjuje neprilike i ne traži novaca«...

I Dorman upravo sočno izgovori ovaj cinički ruski stih.

Kuhar se nasmije.

— Upravo tako, vaše visokoblagorodje.

K Dormanu pristupi zapovjednik prve satnije. Bio je to satnik oko trideset godina lijepa zagorjela lica. Opazivši Karpova, predstavi mu se:

— Satnik Kozlov.

— No, kakav duh vlada kod vas, Aleksandre Ivanoviću?

— Prekrasan, smiren, odgovori satnik.

— Vi prvi.

— Na zapovijed.

Dorman podje dalje. Obilaznim putom, iza crkve, sišao je k rijeci. Na mjestima, kuda su manje prolazili vojnici, blato je već bilo ukrućeno i na tankim mlačicama prštao je pod nogama svježi led. Zato je bilo čudno vidjeti na obali ljude odjevene samo u haljinac; vremešni, ponajviše bradati, tko crne, tko ridje, a tko prosjede bradice, u šarenim haljincima na golom suhonjavom tijelu, obraslom dlakama, vrzli su se na obali neodlučni da podju u tamnu i ledenu vodu.

— No, hajde, hajde! Tko je junak? vikao je isto tako razodjeveni sijed čovjek velika trbuha,

tapkajući nogama po hladnome pijesku. Ne boj se, ne ćeš utonuti.

— Utonuti možda i ne ćeš, ali može prozepsti, odgovarao je ovelike brade seljak.

— Ah, svejedno ćeš umrijeti! poviče starac. No, momci! Za vjeru, Cara i otadžbinu! Napred!

I starac se baci u vodu.

— Ah, oj! Uh! aj-ja-ja-jaj! zavikao je iz vode kao ožežen. Dobro je, djeco, priučit ćeš se... Pograbite sjekire! Emaljanove, vraže, hoćeš li?...

Razodjeveni vojnici, ohajući i uhajući počeli su ulaziti u vodu, i počeše udarati sjekirama. Na staro ogorjelo stupovlje stavljali su debela brvna, praveći most za topništvo. Radila je pučko-ustaška opkoparska satnija.

Stari, pedesetogodišnji časnik, zapovjednik satnije, sjedio je na privezanim balvanima, mrštio se i slijegao ramenima. Opazivši Dormana, pristupi k njemu.

— Svi će se nahladiti i svi pomrijeti, reče mračno pokazujući na radnike.

— A što da se i govori! mašući beznadno rukom, reče starac.

Dorman s Karpovim podju obalom uz rijeku i malko dalje opaze na mjestu, gdje je stajao glavni most, mostić na jednu dasku. Po njemu su prolazili vojnici s jedne strane na drugu.

— Stanite tamo! poviče Dormanov pobočnik. Ne idite, momci. Zapovjednik pukovnije.

Vojnici na drugoj obali stadoše, a Dorman, za njim Karpov, Kumskov i pješački pobočnik predju po daski iznad tamne rijeke.

Protivna obala dizala se na dva hvata nad vodom. Cesta se urezivala u nju i gubila se ravno u daljinu. Svu je neprijatelj držao pod vatrom. Od buke i žamora u Novom Korčinu, napunjenom ljudima, nečujna pucnjava, čula se ovdje sasvim jasno. Metci su osamljeni ili slijevajući se po dva po tri

ujedno, slijedili neprekidno, a isto tako su neprekidno zujala, praštila i klokotala taneta u zraku.

Dorman uzdahne teško.

— Jedna vrsta je donde, reče. A ovdje je sprijeda samo odio lovaca.

Brzo podje preko ravna polja prema nevelikom, dubokom jarku i skoči u njega. U jarku su bili vojnici. Tamo je sjedio topnički general s mladim topničkim časnikom, telefonist i pješački poručnik. Bilo je još mjesta samo za dvojicu.

— Otidjite pod nasip, na obalu! s nepoznata uzroka izreče Dorman šapatom pobočnicima. Izvolite, pukovniče.

On skoči u jarak i povuče za rukav Karpova za sobom.

— Da, bolje je ovuda ne hodati! polagano i rastavljeno izreče topnički pukovnik, pružajući Karpovu ruku i promatrajući ga s očitim neshvatanjem. Maločas je jedan dobrovoljac pao, a dva su ranjena.

— Eno ga, gdje leži! pokaže topnički poručnik Karpovu na nejasnu mrlju na srebrenkastom polju, koje se koso dizalo u daljinu. Pao je, a nije se ni trznuo. Zacijelo u glavu.

Taneta su zujala često i udarala u pijesak nasipa. I ovi su — po svoj prilici poradi blizine smrti, neprijatelja i opasnosti — govorili tiho.

— Jeste li razgledali, vaša preuzvišenosti? šapćući, no ipak živo zapita Dorman. Može li se?

— Teški topovi i dva mužara već su stigli, reče general. Ja sam uvjeren o uspjehu.

— Hvala Bogu, hvala Bogu, prošapće Dorman.

— Ja ću noćas ovdje urediti moje zapovjedničko mjesto, a poručnik Perepelkin će poći s telefonom sa čelnom satnijom. Koliko vremena mislite napredovati prema njemu?

— Mislim oko tri dana, reče Dorman.

— I ja tako mislim. Ne treba se žuriti. Zasad ćemo samo teškima udarati. Poljske ćemo topove

ostaviti za posljednji čas. A ima li tamo žičnih prepreka? Kako mislite s njima?

— Na šake! Mi nemamo ništa. Ručne granate su nam samo obećali.

— No, ako nema tehnike, onda moramo umjetno. U času rezanja žica ni jedna puška ne će na vas opaliti. Ja vam jamčim, reče topnički general.

— Eto, vidite, pukovniče, reče Dorman, obraćajući se prama Karpovu i tek je sada primijetio, da uopće nije ni trebao vući sa sobom Karpova, jer se nije moglo ništa vidjeti; učinio je to samo zato, da se pred stranim čovjekom iskaže ličnom hrabrošću.

— Eto vidite, kakove su prilike. Golo mjesto, ravno, kao biljarska daska, upravo do gospoštijskoga doma. Kad ne bi bilo ceste, koja prorezuje položaje, nikako se ne bi moglo doći. Ali je neprijatelj uzeo svu cestu pod puščanu i brzometnu vatru, a danju neprekidno bije po njoj topništvom. Granata, pa šrapnel, granata, pa šrapnel i opet granata. Obaći je nemoguće. Desno se njegovo krilo upire o Vislu, a lijevo o močvare. Za pregibom opet su polja sve do Hvalibogovice, a tek s desna je velika hrastova šuma. Ja sam evo i mislio, ako nam Gospod pomogne, da probijemo kod gospoštijskog doma i zauzmemo taj dom tako, da bismo tjerali neprijatelja sve do Stolina. A? Što vi mislite?

— Kako Bog dade, reče Karpov. Ja poznajem dobro okolicu. Pet dana sam bio u Hvalibogovici, osam vrsta odavde.

— Tamo je njegovo zaledje, reče Dorman.

— Po svoj prilici vrlo dobro. Tamo protječe potok u strmom kamenitom koritu.

— Zauzet ćemo ga! uvjerljivo reče Dorman. Prema tome kao da nemamo ovdje posla. Hoćemo li? Ostavite mi časnika za spoj, a vi podjite kući. Ja idem da krenem prvi bataljun. Vrijeme je već. Devet je sati.

Karpov se vrati u mjesto, oprosti se s Dormanom kod crkve i podje da potraži Lukjanova s konjima. Ne bi ga tako brzo našao, jer je sasvim zaboravio, u kojem ga je dvorištu ostavio, ali brižljivi stožerni trubač sâm je izglédao zapovjednika pukovnije.

— Vaše visokoblagorodje, ovdje sam ja! poviče na jedna vrata i potrči da odveže konje.

Karpov odjaše pukovniji i zapovjedi zapovjedniku treće satnije, da kod zapovjedništva pukovnije ostavi zastavnika Rasterjajeva sa šest kozaka. Esaul Kargaljskov ostavi sa časnikom reditelja Alpatova i pet kozaka, a medju njima i mladog dobrovoljca Viktora Modzalevskoga. Rasterjajev nadje pukovnika Dormana ponovo na neprijateljskoj obali u malenom zaklonu, pa razabravši važnost dane mu zadaće, ostane kod njega.

Karpov podje oko deset sati uz pun i jasan mjesec natrag u svoje logorište i ostane u selu Blotna-Volja potpuno opremljen, da svaki čas krene napred. Konje su rasedlali, ali bisagâ nisu razvezivali, a sve su satnije sa stožerom bile u telefonskom spoju.

XLI

U devet sati navečer predje prva satnija, momak za momkom, preko daske na drugu obalu Nide i legne pod obalom. Satnijski zapovjednik, kapetan Kozlov, saopći zadaću jedinome svome časniku, poručniku Piškinu, i podčasnicima. Zadaća se sastojala u tome, da je pojedince trebalo preskakivati na usječenu cestu, lijegati na nju i odmah se ukopati u njezine rubove i stvoriti na taj način dubok urez, u koji se ima doskora očekivati prvi i drugi bataljun; ukopati se dakle na taj način u zemlju i sačekati, dok se prednji odio ne približi neprijatelju na šezdeset koraka. Zatim je imao noću prvi bataljun da iskopa desno od ceste spojni jarak, a

drugi bataljun na lijevo i ostati u zaklonu do časa, kad bude izdan znak za juriš, a onda se valja baciti bodežima ravno u čelo neprijatelju. Sav račun bojni bio je sveden na lopatu i na topništvo. Vojnici su imali malo naboja, pa ih je valjalo čuvati. Boj se odlučivao bodežom.

— Ja ću poći, kao uvijek, prvi reče Kozlov.

Kozlov je bio najobičniji ruski pješački časnik. Rodio se u vojarni, u zabitnom poljskom mjestancu, gdje mu je otac bio zapovjednik satnije. Po svoj prilici se i otac njegov rodio od zapovjednika satnije, isto tako u vojarni, ili u vojničkom naselju. Kozlov se nije za to ni brinuo. Njihova porodica nije ni težila na visoko — preko majorskoga čina nisu išli. Baka je pripovijedala Kozlovu, da je njihov praroditelj, za Petra Velikoga, isto tako bio kapetan, zapovjednik satnije i da je pao pod Narvom. Pradjed je poginuo u Leipziškom boju kao major, djed je dugo zapovijedao satnijom i pod starost postao nadglednikom bolnice. Otac je umro kao kapetan, prehladivši se na zimskim manevrima. Djetinjstvo Kozlova bilo je vojarna, kasnije kadetska škola, tako isto vojarna, a onda Pavlovsko učilište — opet vojarna i napokon, zarajska pukovnija — vojarna. Za njega je čitav svijet od poroda i zauvijek bio zbijen u vojarni i podložen njenim interesima: — dobro zamašćenoj, sipkoj kaši, masnoj kupusnoj juhi, obroku mesa ne ispod dvadeset lota, strijelnim stalcima, nježnoj ljubavi prema puški, nježnim osjećanjima na strelištu, paradnom hodu i boju na bodeže. Kraj njega je protjecao grozan užurban život. Narodi su se natezali i tražili nekavu osobitu slobodu, rješavala se socijalna pitanja, štampale se i nepoznatim rukama obilato dijelile brošure o kapitalu i borbi s njim, o šteti samodržavlja, o političkim strankama, o savezima — sve se to nije ticalo Kozlova. On je tvrdo slijedio u svom životu pravilo: »Ustavši od sna, propise čitaj, liježući spavat, čitaj ih opet«.

Njega su u pukovniji smatrali uzornim časnikom. Šest godina po redu bio je zapovjednik podčasničke škole i svi su sadašnji pukovnijski podčasnici bili učenici njegove škole. On ih je vrlo lijepo izučio i odgojio. Bili su osobito dobri gombači, odlični strijelci, klanjali se pred Rusijom i Carem, vjerovali u Boga, a poznavali ponešto i rusku historiju. Znali su dobro čitati i pisati, i smatrali se obrazovanim ljudima, jer su znali sastaviti jasnu prijavu i nacrtati manje crteže. Podčasnici i prva satnija, kojoj je bio sada zapovjednikom satnik Kozlov, ljubili su ga i poštivali smatrajući ga uzornim časnikom. Pa ni »barina« nisu gledali u njemu, nego svoga brata, čovjeka s dušom i srcem, koji se brine za njih, s kojim je služba tekla lagano, glatko, sito i veselo.

Na pohodima jeo je s njima iz jednoga kotla, spavao u jednoj kolibi, pjevao s njima pjesme, čitao i objašnjavao knjige. Kad bi rekao »moja satnija«, znao je, da je ona doista njegova i ničija više. Vojnici su o njemu govorili »naš satnijski«, ili naprosto »naš«. Takovih satnika, satnijskih zapovjednika, bila je godine 1914. puna čitava ruska vojska, a oni su licem i ustrojem nalikovali jedan na drugoga, jednako su lupali tabanima, tapkajući kod stupanja po zemlji, jednako su se kočili pred višima, povikivali na ljenije vojnike i tvrdim glasom, ležeći na sto koračaja od neprijatelja, govorili po telefonu bataljunskim zapovjednicima: »Ispaljujemo posljednje naboje. Preostaje nam samo jedno — da ustanemo i da jurišamo«, ili: — »Molim, da mi pošaljete zamjenika, zasad sam predao satniju naredniku, jer sam — ubijen«.

Satnik Kozlov odlikovao se izmedju tisuća i tisuća takovih satnika samo time, što se dvije godine prije rata oženio iz ljubavi s vrlo lijepom djevojkom, generalovom kćerkom od dobre, stare porodice, ali slabašnom i boležljivom, pa je nju i kćerku, što mu se rodila pred godinu dana, ljubio

više nego i sam život. U sivom vojarničkom životu, u sivom bivstvovanju od dana u dan prema pukovnijskoj zapovijedi, pojavila se svijetla pjega, koja je osvijetlila i uljepšala sav njegov život.

Kad je kisnuo pod kosim mlazovima ledene kiše na streljani, mislio je: »kod kuće me čeka moja Zorka«... Kad je iznemogao na pohodu od sparine, mislio je: »a Zorki je lijepo u udobnom državnom stanu, gdje jasno sja električko svijetlo i odakle se kroz prozore vidi malen pukovnijski vrt, pun hlada«. Ona je uvijek i svuda bila s njim u njegovoj mašti. I sada je, misleći na nju, rekao mirnim glasom obraćajući se vojniku na desnom krilu:

— Željeskine, dodaj mi svoju lopatu.

Nakupivši zraka u usta, kao da se sprema da uroni u duboku vodu, objesivši pušku o remen, pridržavajući je rukom i zataknuvši lopatu drškom za pojas, skoči Kozlov, koliko je imao snage i stane trčati cestom. Prama njemu zazujala su taneta. Odjednom udari praskavo austrijsko tane za upucavanje o rub ceste i prsne tajanstvenim zelenkastim plamičkom kao svibanjska krijesnica, a krhotine nježno zapjevaju. Kozlov skoči poplašeno na drugi kraj ceste, kao da onamo ne može udariti tane.

»Ta-pu! Ta-pu!« često su praskali metci i na tamnoj se cesti vidjevalo njihovo žuto plameno prštanje. »Ta-ta-ta« zaštekće pet-šest puta strojna puška, a onda opet zapraskaše puške.

»To je sve na mene«, mislio je Kozlov. »Ne, na sreću me ne vide, ovdje je tamno«, umirivao se i jednako trčao, zadihavajući se od uzbudjenosti i bježanja.

Ozgo je jasno sjao velik mjesec i nebo se tankom zvjezdanom šarom prelijevalo kao srebren brokat. Tamo je bio Bog, koji je gledao i vidio sav taj užas. Dolje je u tjesnacu ceste bilo tamno. Truplo jednoga vojnika ležalo je preko puta. Kozlov umalo te nije pao, spotaknuvši se o nju, a preskočivši je,

osjeti, da ne može dalje trčati. Snaga ga je ostavljala, daha mu nestalo. Prilegne na desnu ivicu ceste i zamre. Od saznanja, da je sâm tamo i tako blizu neprijatelju, obuzme ga bezuman strah. »A ako satnija ne podje za mnom?« sinulo mu u glavi i srce mu se skamenilo od užasa. Začuje zvižduk taneta. Nekakvo tane, neočekivano i silno, strugne do njega o zemlju i zadje u cestu.

»Bože, Bože! A ja stojim ovdje, kao na streljani, sasvim sam!«

Javila mu se želja, da uraste u zemlju, da udje u nju i da se sakrije pred tanetima i ljudskim pogledima. Činilo mu se, da je proteklo vrlo mnogo vremena i da će skoro svanuti; mislio je o tomu, da svaki čas mogu iz austrijskih jaraka izaći ljudi, uhvatiti ga i ubiti njega, koji ima tako milu i punu ljubavi Zorku, i koji ima divnu kćerčicu Valju.

Objeručke prihvati lopatu i stane kopati zemlju. Gornji je sloj bio smrznut i zemlja je škripala pod udarcima lopate. Puška mu je smetala. Skine je s pleća i položi kraj sebe. Nekoliko je sekunda kopao i rad ga svega zaokupi. Mokar i hladan znoj probijao ga po svemu tijelu, pa se htio ugrijati radom. Pijesak i zemlja rušili se teškim grumenjem i padali mu pod noge. Iskopao je na rubu ceste žlijeb i prilegao u nj na desni bok. Polovica grudi bila mu je zaklonjena, a lice i glava, pritisnuti na hladnu zemlju, koja je mirisala vlagom i korenjem, bilo je sakriveno.

»Kako je lijepo! Kako lijepo!« pomisli Kozlov i miris zemlje pričini mu se prijatnim. No u taj čas udari tane u zemlju iza njega i on odmah pomisli: »Gospode, a lijeva strana, lijeva strana, gdje je srce i dio trbuha, ta ovo je moglo pogoditi« . . .

Kosa mu se pod kapom počela ježiti, on se okrene ledjima prema neprijatelju i priljubi se uza zemlju lijevim bokom, no odmah ga obuze isto takav plameni strah zato, što nije vidio neprijatelja,

te se okrene ponovo i maši se lopate. Ali ga ruke nisu slušale i nije mogao ništa da izvede.

»No, pa što?« pomisli — »pa neka, neka . . . Ali kuda?« I on počne prebirati sve dijelove tijela, kamo bi moglo zahvatiti tane i govoriti: »O Gospode, samo ne u trbuh . . . ne u oko . . . ne u čelo«.

Slušao je sada svako tane, koje mu je zujalo iznad glave. »Ovo leti visoko«, mislio je. »Pošlo je daleko«. A onda odjednom neočekivano tresnulo do njega. Kozlova su probijali mrzli trnci i u užasu mu padne na pamet, da ne će ni čuti onoga taneta, koje će ga raniti.

»Zar sam neka kukavica?« pomisli. »Ta još sam jutros išao na poziciju ispred satnije, pa se nisam ništa bojao, a sada? To su živci. Valja se smiriti« . . . »Živi s pomoću Višnjega u carstvu Boga nebeskoga nastanit će se« — počeo je citirati u sebi svoj najmiliji psalam, no prekinuo se sam na drugoj strofi: propištalo je tane i on ponovo protrnuo, očekujući smrt ili ranu. Htio je, da ni o čemu ne misli, ali su mu misli i uspomene protiv njegove volje hujale poput orkana i prošlost mu se činila predragom i prekrasnom. Sjetio se, kako su ga onda, kad mu je bilo dvanaest godina, u kadetskoj školi stavili u zatvor. Sjedio je u tamnoj sobi i gorko plakao, a život mu se pričinjao svršenim. »O«, pomisli sada — »ja sam spreman, da sav život proživim u tom zatvoru, samo da ostanem u životu!« Predočio je sebi sunce, jasno osvijetljenu travu, sjene perivoja i kolobariće sunčanih zraka, što su skakutali po raslinama. Odjednom predoči sebi, da leži u gustoj travi i da ravno pred njim strše plavičasto-zelene timofejke i bumbar, s debelim dlakavim žutim trbuhom čas se diže nad njom, čas spušta, te zuji marno i brižljivo, a naokolo se razasiplje modar eter beskrajnosti. »To je život«, pomisli — »to je svijet božji«. Obuzme ga val beskrajne ljubavi i odanosti prema Bogu. Sve je to On, sveznajući i svemogući sazdao: — i bumbara,

i travu, i nebo, i omorikovu šumu, i bijele gljive, što su se pritajile u mahovini, i lijepu vjevericu, kitnjasta repa, i siva zeca, i slonove, i žirafe, i ocean, i rijeke, i tu prekrasnu mirisavu zemlju. Zemlja bo jesi i v zemlju otideši«... I opet zadrhta i stane misliti o smrti. »Ta ne može to biti da mene ubiju«, pomisli on. »A kako će onda Zorka s Valjom?« Odakle će živjeti? Udat će se. Mlada je i lijepa«... U njemu se uzburka oštro čuvstvo ljubomornosti.

Opet tane kvrcnu sasvim blizu.

Kozlovu se činilo, da već dugo leži na ivici ceste. Sat je imao na ruci i mjesec je tako jasno sjao, da će moći vidjeti kazaljke na kazalu, ako ispruži ruku na osvijetljeno mjesto. No Kozlov se bojao maknuti. Bojao se izaći iz strašljive ukočenosti, u kojoj se nalazio. Oprezno pridigne glavu. Najviše se bojao, da ne ugleda, kako se mjesec gasi i kako sviće. Po danu će ga opaziti neprijatelj i onda je — svemu kraj. Puni okrugli prpošni mjesečev diskos visio je na istom mjestu iznad glave i ponešto otraga i jednako je zasjenjivao skroman sjaj zvijezda, koje su se pričinjale malenim točkama, ubodenima u nebo.

»Bože, Bože! Što će još biti?« uzdahne Kozlov — »Bože! Samo brze!« i sam nije znao, što želi brže: smrt, rane ili kakovu promjenu u svom položaju.

U taj čas iza njega naglo pritrči čovjek, spotakne se o pušku, sruši je i uhvativši čvrstim rukama Kozlova za pleće prošapće: — »Vaše blagorodje... vi?«

XLII

To je bio Željeskin. Lice mu je na mjesečini izgledalo blijedo. Dugačak i tanak nos bacao mu je sjenu na usta. Oči su mu bile crne.

— Hu! Hvala ti, Bože. Kako ste daleko otrčali! reče Željeskin, smještavajući se ispred Kozlova i uzimajući mu iz ruku lopatu. Ja sam već mislio, da se nije što dogodilo. Ugledam mrtvaca, gdje leži. Pogledam bolje. Ne, Austrijanac je. Gle, kako taneta pjevuckaju!

Ne sanja on to. Shvaća, da je sada sav život tu, ili su njihove ophodnje štogod prijavile?

Željeskin je spretnim i odmjerenim zamahom snažnih ruku kopao zemlju ukopavajući se u ivicu ceste.

Slatko čuvstvo saznanja, da ga sada Željeskin zaklanja, obuzme na čas Kozlova. Prije će ubiti njega. A ja se mogu za njega zakloniti, pomisli Kozlov. Ali se zastidi pred tim čuvstvom, no ipak osjeti, da je straha nestalo i on mirno prošapće:

— A gdje je satnija?

— Ide za nama, prestavši kopati i odišući reče Željeskin. Nije ni minut prošao, kad sam poletio za vama. Za mnom telefonist Jegorov. On ide po drugom kraju, da momci ne prekinu žicu.

Željeskin je brzo tonuo u zemlju. Potkopao je ispod sebe zemlju, nabacao je sprijeda, praveći malen nasip. Kozlov se sjetio, da je on to tako naučio vojnike, pa im je napravio i crtež, a sam je, kad je, kopao, razbacao zemlju.

Tako je prošlo nekoliko časova i Željeskina je sasvim nestalo u iskopanoj dubini, samo su ispod zemlje odmjereno i često u jednakim razmacima izlijetali grumeni pijeska, a nasip se širio i dizao. Sada je Kozlov smiono ispružio ruku na svijetlo i pogledao na sat. Bilo je deset i po. Čitava duga zimska noć bila je još pred njima. Željeskin je samo kopao i kopao.

— Vaše blagorodje, izvolite ovamo!

Željeskin ispuza ispod zemlje i povuče Kozlova za rukav.

Jama, iskopana na cesti, širila se pod zemljom i činila veliko duplje, u kojemu su se mogla, stisnuvši se čvrsto, smjestiti dva čovjeka. Mirisalo je

po zemlji i vlagi, ali se već i kroz taj miris probijao zadah obitavališta, vojničkoga znoja i kože.

— Stani, vaše blagorodje! Pričekajte ovdje, a ja ću potrčati u selo, dok je još noć; donijet ću slame, da naspemo, podmetnut ću daščicu, pa će biti pravi dvorac! — I Željeskin ostavivši pušku i torbe u jami ispuza napolje i podje cestom.

»Kako je hrabar!... Kako je dobar... Kako je to čestit, ruski vojnik!« mislio je Kozlov, sjedajući na torbe i oslanjajući se glavom o zemlju. Ovamo nesamo da nisu mogla zahvatiti taneta, nego se, šta više, nije čulo ni njihovo neprijatno zujanje. Bilo je tiho i tamno kao u grobu. Kroz otvor od jame vidjela se cesta, suprotni obronak i ogoljen ivin grm, s kojega je nad jamu visjelo nekoliko grana. Kozlov je držao, da je sada zaklonjen i od topovskih metaka i samo onda, ako granata udari upravo u njihovu jamu, samo onda ne će od njih ništa preostati... Ali to je malo vjerovatno — pomisli Kozlov, no osjeti, kako ga je zazeblo u srcu.

Strašno i hladno bilo mu je sjediti samome u jami. Vrijeme je odmicalo teško i polako, no sati su prolazili, a Željeskina nije bilo. Kozlova je hvatao drijemež, budio se i ponovo drijemao, napokon, izmoren svim dogadjajima dana, čvrsto usne.

Probudi se od silnoga šuštanja kraj sebe i nije mogao odmah da shvati, gdje se nalazi. Oko njega bila je vlaga i zemlja, trgalo ga u bokovima i ledjima. Kroz otvor se vidio mutan osvit ranoga jutra i slama, koju su u jamu utiskivale izvana nečije ruke.

— Primaj, vaše blagorodje! začuje Željeskinov glas.

Odmah s velikim naramkom slame uvali se i Željeskin s daskom i počne razgrtati i namještati ležaj od slame.

— Divno će to biti. Ovaj čas je počeo udarati topništvom, a mi ne ćemo ni čuti! govorio je Željeskin dotičući se u tjesnoći Kozlova po licu i gazeći ga čizmama. Napunio je jamu svježim mirisom ozona hladnoga, jasnoga jutra.

— Jedva sam dobio slamu kod židova. Nije htio dati, gad. Desetak sam mu dao. Takvi su, eto, ljudi, vaše blagorodje, takvi... Ti daješ život, a njemu je žao naramka slame. A slama je lijepa, ispod mlatila. Momci su tamo nabrali ispod strojevâ — no kakva je ono stelja! Sva se raspe, dok je doneseš. Narednik je zapovjedio, da prijavimo vašem blagorodju, da se čitava naša satnija ukopala. Derevjakin je ranjen u lice. Dohtur veli, da nije ništa, ostat će živ. Kroz obraze mu je prošlo. Momci se šale, da ga je, vele, slatko poljubilo... »Je li tečno to tane, ili nije?« A on ne može ni da govori, rukama pokazuje, da je, veli, grko. Ne bismo li svaki jednu konzervu, vaše blagorodje, donio sam.

Željeskin izvadi iz džepova dvije limene kutije i počne otvarati zavinutim nožem.

— Telefonist je, vaše blagorodje, to do nas, ali aparat ne radi. Jamačno je žica prekinuta; noću će je popraviti. Sad se ne može proći, strašno udara... U selu ima vojske! Tušta i tama. Stigla je nježinska i bolhovska pukovnija. Njihovi momci su pričali, da su vidjeli, kako su postavljali naše teške topove. S osam konja ih vuku, a konji su, vele, golemi. Naš drugi bataljun već je na ovoj obali, prešli su odmah iza nas. Rekli su, da će noćas biti sva pukovnija ovdje. Austrijancima je sada malo neprilično. Bit će, da osjećaju... A ipak, vaše blagorodje, ne smiju izaći. A zašto? Čini se, kad bi izašli po noći, sve bi nas mogli lako poklati. A nisu se usudili. Znači, da se boje. A u našem stožeru vele, da ih ima dvije ili tri divizije, a nas... satnija.

Željeskin se veselo nasmije. Vojnik i časnik sjedili su jedan do drugoga, priljubivši se jedan drugome tako, da je Kozlov osjećao oštra Željeski-

nova pleća kroz kabanicu. Obojica su jeli hladno konzervirano meso, vadeći ga rukama. Njihove misli bile su isto tako jednostavne. Bili su na dugo prikovani na ovaj položaj, dok se sva pukovnija ne smjesti.

XLIII

Je li to bio san ili mòra, što noću davi — ili kruta zbilja? Je li sada dan ili noć? Sudeći po tome, što kroz pukotinu ulazi mutno svijetlo i muklo odzvanjaju gusti topovski metci — dan je. Koji dan? Naprezanjem pamćenja Kozlov utvrdjuje, da to već prolazi treći dan, otkako on tu sjedi priljubljen uz Željeskina u grobu od zemlje. Ta se jama već usmrdila, jer se iz nje nije moglo izaći. Austrijanci su usredotočili vatru iz trideset i osam laganih i osam teških topova. Metci su padali desno i lijevo od ceste, a krhotine granata i taneta od šrapnela upijala se u zemlju, rušila prečke i kvrcala po rubovima otvora. Jedna granata pala je upravo na cesti i pobila jedanaest ljudi, pretvorivši ih u krvave grude krpâ i mesa, zasuvši ih zemljom crnicom. Izmedju jedanaestorice mrtvih izmilio je jedan i počeo puzati kao napola pregaženi crv, vukući razbijenu nogu. Nato ga je austrijski strijelac zahvatio tanetom i on se smirio zgrčen u nespretnom položaju, crn od zemlje i krvi.

Danju su svi sjedili pritajivši se u jamama, šutjeli i teško uzdisali očekujući, kad će popustiti topnička vatra i prestati ta strašna lutrija, u kojoj je dobitkom smrt... Danju bi se vatra prekinula na pola ure. U zemljanim rupama, napunjenima ljudima, tiho su govorili: — »Pošao je na ručak«, a sami su čvršće pritezali remenjem gladne trbuhe. Oko četiri sata popodne opet je prestajala kanonada, a u zemljanim rupama teško su uzdisali pravoslavni i govorili: »Sada pije kavu«... Pred

sunčanim zalazom udarali su Austrijanci s osobitom žestinom, bacajući metke u čitavim pregrštima, pa je zemlja kipjela oko ceste, a naši su sjedili u jamama, ne misleći ni o čemu. Noću je sve oživljavalo. Tefefonisti su izlazili da poprave žicu, a vojnici odlazili po dvopek i konzervu. Taneta su i dalje udarala o cestu, pa su te ekspedicije bile uvijek opasne. Nije bilo noći, kad nije tko ubijen ili ranjen, ali se noću ipak osjećala olakšica. U jamama su vojnici teško uzdisali, krstili se i tamo, gdje su bila po dva ili po tri zajedno, tiho se razgovarala.

— Bilo je ovako, vaše blagorodje: pred tri godine desilo mi se, da posjetim sveti grad Kijev, — govorio je Željeskin. Vozio sam onamo s ocem marvinsku kožu. Bio sam u kijevsko-pečerskom manastiru i vidio sam podzemlje. Upravo kao ovdje kod nas. Tišina, tama. Monah zapali svijeću i vidiš, kako leži umotan u crveno platno kakav ugodnik božji. A zašto u crveno?... Da, živjeli su ljudi u tišini; pod zemljom su imali iskopan malen hram i molili se u njemu. Divno! Živjeli su, dakle, i ništa nisu znali. Samom hostijom su se hranili. Ništa im ne treba. A moj otac veli monahu (htio ga je naime iskušati): — »Zar je to«, veli, »svetost, spasiti se izvan svjetovne sablazni pod zemljom... Ja mislim«, kaže, »da je više svetosti, ako se u svijetu spasavaš«. Ja, evo, vaše blagorodje, ne shvaćam ni sada pravo, gdje je spasenje? Tamo u manastiru, gdje je tiho, mirno i ništa čovjeka ne uznemiruje, ili kao ovdje, gdje ljude ubijaju, gdje je tolik strah i gdje život nije ni nalik na život. Prošle noći pošao sam po vodu, da vam grijem čaj: idem i vidim, kako leži noga, obuvena u čizmu. Na poplatu su željezni čavli, meni nekako poznati. Čija je, mislim, to noga? I onda sam se sjetio. Pa to je noga razvodnika Zabajkina: on ima takve čavle, preda mnom ih je u Novom Korčinu nabio. Nabio ih i

rekao: »no ovo će sada izdurati do svršetka rata«. A evo, tu leži noga, a njega nema. A tamo, vaše blagorodje, nema ni sto koračaja odavde, pao metak na rub ceste, a nije ostalo nikakova traga. Tko je ubijen, ne znamo. Narednik veli: »Doznat ćemo poslije kod smotre«. Na rubu jame leži glava i grudi posve iznakažene, crvene, ma upravo kao u mesnici očišćeno meso. I ružan se zadah od nje širi. Htio sam proći onuda. A onda osjetim, da me gleda, ma, kao da me zove, što li. Hoće, da ga prepoznam. Ne mogu dalje ići. Zove. Okrenuo sam se i pošao k njemu. Mjesec sja tako jasno, jasno. Nagnuo sam se. A on gleda: oči otvorene, sivo-modre, mutne, mrtve, lice voštano, usta otvorena, bijeli zubi strše, ravni, crne brkove raščupao vjetar, glava mu kratko ostrižena. A što vi mislite, tko je? Pjevač druge satnije Lepeškin, Ivan Lepeškin! Ah, pomislim, spomeni se, Gospode, raba tvojega Joana, ubijena na braniku vjere, Cara i Otadžbine!... Tane ga, kvrck, upravo u zatiljak. A on nije ni okom trenuo. Bože, vaše blagorodje! Nikad toga ne ću zaboraviti. Što znači mrtvac! Tane, pa ništa. Okrenuo sam u bijeg. Bježim, a sve mi se čini, da Lepeškin viče: »Zašto bježiš, ludo, i tebe će isto ovo stići!«

Te noći izašla je zapovijed, da izadjemo iz jame i kopamo zemlju upravo pod zaprekama od žice. Tisuće ljudi pošlo je prekapati jarke i pod zaprekama izbacivalo zemlju u dugačak prhki nasip. Po toj su zemlji svu noć udarali topovi i strijeljale puške, ali su se Austrijanci bojali da izadju.

U dubokom austrijskom jarku, providjenom puškarnicama i ogradjenom daskama ili granjem, s uskom stepenicom, na kojoj se jedva moglo stajati, živjelo je isto tako kukavnim neprirodno strašnim životom osam tisuća austrijskih pješaka. Danju i noću pucali su na svaku sumnjivu mrlju, na svaki šuštanj. Danju su vidjeli, kako je kipjela i uzburkavala se zemlja od množine praskavih metaka; činilo im se da vide, kako zajedno s daskama i slamom lete u zrak ruke, noge i trupovi ruskih vojnika. Ali su osjećali, da su se Rusi okupljali u zemlji duž ceste i da su je punili vojničkim masama. Svakog jutra su njihovi motrioci opažali na cesti nove tragove slame, a strijelci su noću čuli sve jače i sve bliže škripanje zemlje, koju dube mnogo lopata.

Sve jači strah zavladavao je u nepristupačnim jamama. Dugački redovi kolaca sumnjivo su ponjihavali svojim vršcima, a žična zapreka činila se kao bijedna paučina.

Te strašne noći ugledali su odjednom Austrijanci, kako su nevidljive ruke ispod zemlje počele izbacivati grude i s užasom osjetiše, da je neprijatelj tako blizu, da se u stankama, kad bi jenjala pucnjava, čuo prigušen razgovor i neprekidno šuštanje izbacivane zemlje.

Časnici su blijedih lica prolazili iza strijelaca i govorili njemački i slavenski:

— Ne bojte se! Rusi ne mogu preći zapreke; nikad ne će svladati naših utvrda.

No glas im je zvučao nesigurno, lica su im bila blijeda, a iz široko rastvorenih očiju sjala se praznina predsmrtnoga užasa.

Toga jasnoga decembarskoga jutra opazili su, da je uzduž čitave bojne pruge, na šezdeset koračaja razmaka, nasut dugačak nasip svježe zemlje. Nato su Austrijanci počeli prikupljati onamo pričuve. S prvim jutarnjim sunčanim zrakama najednom doleti sa silnim pritiskom zraka šrapnel i — bom-mjau! — zatutnji i rasprsne se veselim bijelim dimom iza jaraka.

Nad dugačkom gredom svježe iskopane zemlje pomoli se na sekundu mlado lice s veselim uzbudjenim očima i odmah strugnu pod zemlju, našto odjekne užurban glas, kako govori u telefon. Osam ruskih baterija, trideset topova... u jednoj su bateriji dva topa bila oštećena... i četiri teška topa

provjerivala svoj pucanj. Iza posve jednakih razmaka, vrlo rijetko, svakih pet minuta odlijetao bi s ruske strane jedan šrapnel i s nefaljenom točnošću udarao po hrptu austrijskih utvrda. I ta rijetka, odmjerena vatra proizvodila je veći utisak, nego neprekidna paljba austrijskih topova.

— Rusi nemaju naboja! govorili su časnici, obilazeći vojnike.

Ali su ih vojnici gledali tužno i s nekim užasom i nisu im vjerovali, jer su osjećali, da tako pravilno i odmjereno, na svakih pet minuta po jedan metak, može slati samo onaj, koji je uvjeren o svojoj snazi, koji tvrdo vjeruje i u samu pobjedu.

Austrijska vatra postajala je sve neurednijom. Manje je metaka padalo po hrptu ruskih utvrda, a više ih je zujalo po polju i padalo kojekuda. Tišina, koja je vladala u ruskom položaju, smućivala ih je. Onih pet minuta, od metka do metka, činilo se vječnošću: čekali su ih obamrlih lica i drhtavih ruku. U plosnatim kotlićima donijeli im aromatnu kavu, ali je nitko i ne dodirnu. Došlo je vrijeme objeda, ali nitko ne podje po objed. Iščekivali su nešto odlučno, pa to, što je vrijeme prolazilo, a ničega odlučnoga nije bilo, povrh toga dosadno jednolična paljba, oduzimalo im je snagu.

Točno u dva sata popodne, kad se zimsko sunce već dobrano sklonilo prema zapadu, a svijetao i jasan dan počeo dogorijevati, reče pukovnik Dorman na telefon topničkom generalu:

— Kod mene je sve spremno, može se početi.

— Počinjem, odgovori u telefon miran glas, pa se i u telefonskoj školjci osjećalo pouzdanje u snagu svoga oružja.

Prodju neke dvije minute u potpunoj tišini. Na desnom našem krilu, daleko iza Novog Korčina, udare teškom paljbom, slijevajući se u jedan zvuk, četiri teška topa i odmah se razvije čitavim poljem neprekidna tutnjava od trideset topova, pretrči poljem poput nebeskoga groma, pa još nije stigla ni

da se stiša ta jeka, kad al iznova zatutnji odjekujući sve šire i glasnije. Sa strašnim škrgutanjem, lomeći ledeni grad, letjela su nesuzdržljivo taneta prema Austrijancima i s neumoljivom točnošću padala ravno u rovove. Granate, bacajući oblake crne zemlje i goleme valove crnkasta smradna dima, kršile su zapreke, iskretale stupovlje ili pogodivši u prsobrane, izvrtale daske, ubijale ljude, odnosile puškarnice. Šrapneli su kitili rub utvrda girlandama bijelih dimova, pa još vjetar nije dospio da ih rastjera, kad su nova jata prštala pred puškarnicama i plovila likujući i jasno. Iz daleka se činilo, da se bijelim dimom puši čitav položaj.

Od Austrijanaca nije više nitko strijeljao. Svi su se zavukli u svoje »lisičje jame«, iskopane u debeloj zemlji ili su se prislonili uz kutove prečaka i slušali neprekidnu metaličku tutnjavu rasprsnutih metaka, zujanje šrapnelskih taneta i zavijanje krhotina.

Austrijanske baterije odgovarale su s jednakom žestinom. Ali one nisu znale kuda bi gadjale. Linija ruskih strijelaca bila je tako blizu, da su Austrijanci, bojeći se da ne zahvate svojih, pucali predaleko i udarali po otvorenome, nastojeći Rusima omesti dopremu pričuva.

Jedan sat i četvrt grmljela je neprestano artilerija, a najednom naglo utihla i nastala teška zlokobna tišina. Ali joj nije u austrijskim rovovima nitko vjerovao. Lica su bila jednako blijeda, jednako su sjedili za prečkama, jednako ležali, bojeći se maknuti u svojim lisičjim jamama i samo se katkad tihim mrmorenjem oglašavalo jedva čujno i bolećivo kao predsmrtni uzdah:

— Jesus Maria...

Sluh je varao, te je u tišini lovio na ruskoj strani daleku topovsku tutnjavu, što se iznova počinjala, lovio zviždanje metaka i očekivao zaglušan prasak.

Ali sve je bilo tiho.

I najednom odjekne očajan, kao predsmrtni vapaj, divlji pokrič časnika: — »Hier sind sie! Feuer!«

Stotinu lica izdigne se nad prsobranom i ono, što su vidjeli, bilo je užasnije od svake topničke vatre. Čitavo polje, još pred jednu minutu prazno i mrtvo, sa crnim brazdama izorane zemlje, sa snijegom, koji je još preostao na dnu, s jamama, grmljem, čitavo ravno polje bilo je posve prekriveno sivim kabanicama ruskih vojnika. Bila ih je bezbrojna množina. Nad njima su prštali narančastobijeli dimovi austrijskih šrapnela, ali je tih dimova bilo talo malo, a vojnika tako mnogo. Prvi su već prošli zapreke, koje su ležale prerezane škarama i razorene topovskim tanetima. Jedva je trideset koračaja bilo izmedju prve pruge i utvrda te su se jasno vidjela bijela, potpuno mrtvačka lica i velike oči, što su plamtjele užasom, i mogli su se razaznati časnici, koji su išli sprijeda, jednako kao i vojnici, s puškama.

Nekoliko nesredjenih hitaca pane iz austrijskih rovova, a prama njima jekne gromorni »ura!«

To »ura« činilo se bučnijim od topovske kanonade; ono nije nalikovalo na krik ljudi, u njemu se razabiralo nešto nevjerovatno grozno. Od njega su neki zaboravili, da su ljudi i težili samo za ubistvom, ne misleći na krv i na smrt; drugi su zaboravili, da su vojnici i da je njihova dužnost boriti se, te su mislili samo o tome, da spase svoj život. Koljena su sramotno klecala, ruke su odbacivale puške, i jedni su uzdignutim rukama molili za pomilovanje, a drugi odbacivši oružje i kabanice, da im ne smetaju, dali se u bijeg glavom bez obzira preko golema široka polja. Prestala je vatra austrjskoga topništva, topnici su drhtavim rukama nastojali da prikopčaju topove na prednje dijelove i da odbrzaju ispred vojnika, koji su bježali u neurednim gomilama, obezumljeni od užasa.

Nad čitavim golemim poljem grmjelo je snažno, pobjedničko-zvjerski divlje, zadavajući trepet i najsmionijim srcima, a ujedno i neopisivo radosno »ura«, koje se moglo čuti na mnogo vrsta.

Iz gospoštijskoga doma, pretvorena u neosvojivu tvrdjavu s nepovrijedjenim zaprekama od kolaca, napunjena vojnicima, izadje austrijski časnik u sivo-modrikastoj kabanici i visokoj kapi. Nosio je na kolcu privezanu veliku ponjavu i sam odmaknuo prečnice, što su zagradjivale cestu. Lice mu je bilo bijelo, suze su mu tekle niz obraze, a podbradak mu se neprirodno tresao.

Prema njemu potrči s gomilom vojnika pukovnik Dorman.

U veži dohvati mlad i lijep madžarski poručnik u iskićenoj bluzi odjednom naglom kretnjom iz kesice revolver, utisne ga sebi u usta i opali. Kad je Dorman uletio u vežu, ležalo je poručnikovo tijelo popreko, a iz razmrskane glave tekla gusta crna krv i miješala se s bijelim mozgom, koji je ispao na kamen. Na iznakaženom licu bilo je jedno oko otvoreno, a u sjajnoj još zjenici razabiralo se nešto nasmješljivo turobno.

Zarajci, Nježinci i Bolhovci trčali su gušeći se od krika, zaustavljali se, stojeći pucali za Austrijancima, koji su bježali, i ponovo opet trčali. Već nisu vikali »ura«, no netko poviče bezumno radosnim glasom:

— Konjaništvo!...

Čitavo je polje prihvatilo taj krik i kao pobjednički uzdah, razliježući se na mnogo vrsta, odjekne gromki dozivni poklič:

— Konjaništvo, napred! Konjaništvo, napred!

XLIV

Tek što je bio odjeknuo prvi metak s naše strane i pretvorio se u groznu kanonadu, pukovnik Dorman, sjedeći iza mosta u svom proširenom rovu, pretvorenom u malenu zemljanu kolibu, dozvao je k sebi zastavnika Rasterjajeva i rekao mu gledajući ga blještavim ushićenim očima:

— Šaljite po pukovniju. Za dva sata bit će sve gotovo.

Rasterjajev je točno i jasno napisao prijavu zapovjedniku pukovnije, točno označio vrijeme i stavivši je u omot, sišao k mostu, gdje su redom držali stražu kozaci. Na čas mu sune glavom misao, da bi tako važnu prijavu morao sam odnijeti, ali strastvena želja, da bude svjedokom samoj navali, zadrži ga. »Mene mogu ovdje trebati, kao provodiča«, pomisli. U kozake nije sumnjao. Rednik je kod mosta bio dobrovoljac Viktor Modzalevski.

— Pazi, Vitja, to je vrlo važna i hitna prijava! reče Rasterjajev, gledajući u lijepe, drske dobrovoljčeve oči. Tri sam krsta metnuo na omot zato, jer je stvar vrlo važna.

— Razumijem, kratko odgovori Modzalevski, gledajući požudnim očima malen žuti omot. Bez oduška ću odjuriti.

— Svrati k Alpatovu, uzmi kod njega kozaka i pojurite u dvoje, da bi, očuvaj Bože, ako se jednome što dogodi, mogao drugi dostaviti.

— Razumijem, ponovo reče Modzalevski i potrči obronkom prama rijeci. Tu je bio malen pješački mostić na tri daske s vrlo rijetkim jednostrukim gredama. Modzalevski pretrča preko mosta i uvjerivši se, da ga Rasterjajev više ne vidi, podje polako prama posljednjemu dvorištu, gdje je stajao njegov konj i njegov podčinjeni glupavi mladi kozak, koji je stigao k pukovniji s jesenjom nadopunom — Fjodotov.

»I najboljega Goja ubij!« mislio je bezbrižno Modzalevski. — »Ne, malo je ubiti ga, treba ga tako ubiti, da mu ni smrt ne bude slatka«.

Tri mjeseca vrzao se Modzalevski u stožeru pukovnije, ugadjajući u svemu pobočniku i Karpovu i proučavajući zapovjednikov karakter. Za početak, mislio je, nije rdjavo, jer je Karpov bez sumnje bio najbolji poštenjem i ispravnošću uvjerenja, a što je najglavnije: svojim golemim utjecajem na kozake. Takav nam može mnogo štete nanijeti. U Viktorovoj glavi vrzla se i druga, možda još važnija misao. On je osjećao, kako se sa svakim danom bitke sve više rastapa led medju kozacima Karpovljeve pukovnije i pješacima. Pješački časnici govorili su s poštovanjem o kozacima, a kozaci su se ljubezno gledali s pješacima. Vojnici su poluprezirni naziv »kozačići« izgovarali već s nekim ljubežljivim tonom i sve su ih češće ponosno nazivali »naši kozaci«. Medju dvjema vojničkim vrstama razvijala se velika duševna kršćanska ljubav, kad je kozak bio spreman žrtvovati svoj život za vojnika, a vojnik je bio gotov da se žrtvuje za kozaka. Počeli su jedan u drugoga vjerovati. Viktor je pamtio pouku Burjanova i Stockoga: da medju ljudima mora postojati samo strašno zvjersko čuvstvo mržnje i medjusobnog nepovjerenja, pa on osjeti, da se u ovom zamotku, što ga on sada nosi, skriva nemalo onoga, što je kadro u jednoj minuti razoriti sve ono, što su stvorili mjeseci rada i mnoga krv.

Zadje za kuću, nakvasi omot i lako ga odlijepi.

— Tako, tako! reče pročitavši, što je bilo napisano, izvadi olovku, pretvori broj četrnaest u šesnaest . . . Na taj je način izašlo, da je prijava poslana ne u dva, nego u četiri sata i Viktor, pripaljujući cigaretu, reče: — Upravo ono, što meni sada treba.

— No, Fjodotove, reče, povedi konja do naše kolibe, a ja ću odmah onamo.

— Što se dogodilo? zapita Fjodotov, smiješeći se glupavo.

— Ništa. Reci reditelju Alpatovu, da će Vitja odmah doći i donijeti votke i piva.

— Ah, to će biti dobro! reče Fjodotov i potrči uz erarskog konja prema onoj kući na rubu Novoga Korčina, gdje je bila njihova straža.

Viktor, imajući znatnu svotu novaca, zauzeo je pomalo medju satnijskim i stožernim kozacima položaj imućna gospodičića. Znao je u potrebnom momentu izvući votku ili pivo, pribaviti ćup mlijeka i donijeti ga onda, kad su ljudi iznemogli od glada i žedje.

— Pravi kozak! govorili su za njega. Zna stvoriti iz oka, iz boka.

Bio je mladji od svih, gotovo dječak, a vremešni reditelji i ugledni kozaci postupali su s njim s nekim poštovanjem. Bilo je u njemu nešto, što im nije davalo da se otresu na »pana« brata. Umio je dobro govoriti, umio je u kozaka razbudjivati nejasna, uzbudljiva čuvstva i siliti ih, da misle na ono, o čemu nisu nikad mislili.

Reditelj Alpatov iznemagao je od uzbudjenosti sa svoja četiri kozaka, sjedeći u malenoj čistoj kolibi. On je shvaćao po topovskoj tutnjavi i po tome, što je mjesto, još po noći puno pješaštva, opustjelo, te su samo zdravstvenici i bolničarke stajali u hrpama na ulicama ispred kućica, na kojima su visjele bijele zastave sa crvenim krstom, da će se domala dogoditi nešto važno i veliko. Izlazio je iz kolibe i nemirno mislio o tome, tko će pobijediti — naši ili njihovi? »To su naši«, govorio je, slušajući tutnjavu topova nadesno i nalijevo. »A to su zabrujali njihovi... Ne bi li bilo doba poslati po pukovniju?«

Dolazak Fjodotova s obaviješću, da će ovaj čas s votkom i pivom doći Vitja, ujedno ga je i obradovao i smutio.

— Sada kao da nije pravo vrijeme za te stvari! reče Fjodotovu, a ponovi i Viktoru, kad je taj nakrcan bocama ulazio u kolibu.

— Ah, prijatelju, za ovo je uvijek pravo doba.

— A zar njegovo blagorodje nije poslano s prijavom? zapita Alpatov.

— Upravo, prijatelju, s prijavom. Zapovjedjeno mi je, da je uručim točno u četiri sata, ni prije ni kasnije.

Viktor izvadi prijavu i pokaže podcrtanu brojku.

— Čudno, nekako! reče Alpatov. Rasterjajev je tako točan čovjek, a sad odjednom za toliko preranа prijava?!

— Hoćete da otvorimo? predloži Viktor, gledajući drsko Alapatova.

— Zaboga, što je tebi, Vitja? Je li to moguće?

Na votku i pivo došuljala se iz susjedne sobe još dva telefonista i zdrastvenik.

— Za uspjeh i pobjedu! reče Viktor dižući čajnu šalicu votke. Divno pale. Drugovi vojnici, ne želite li kozačke votke?

Vojnici su se neodlučno primaknuli stolu.

Alpatov im gostoljubivo isprazni mjesto i naloži gospodaru Poljaku, da im pripravi pečena krumpira.

Za vrijeme rata odvikli od votke i piva, kozaci i vojnici naglo su se opijali. Viktor nije pio ništa. Lice mu je bilo blijedo, neke misli vrzle mu se po jasnom bijelom čelu i mrštile se prekrasne oči.

— Je li, drugovi, obrati se prama vojnicima, dobra je kozačka votka, ali ni kozački korbač nije loš?

— Ali, zašto o tome govorite, Vitja? nezadovoljnim glasom reče Alpatov, — tko stare neprilike spominje, tomu oko napolje.

— Što ima tu korbač posla? zapita telegrafist, koji se od votke i topline raskravio.

— Kao da ne pamtite, druže, reče Viktor namigujući.

— No dosta, dosta o tom! govorio je gurajući Viktora u rebra, Alpatov.

— Ne znam, zašto ne bismo govorili o tom... Sjećate li se, kako su onda, kad se radnik htio izbaviti ispod pritiska kapitala, a seljak pošao da uzme sebi od vlastelina onu zemlju, koja mu po pravu pripada, kozaci stali na stranu nasilnika narodnih te krvlju i korbačima zatjerali ga ponovo u okove ropstva!

— Ah, Vitja! mršteći se reče Alpatov. O tome nije vrijedno govoriti! Zar smo mi krivi? Kad je takva zapovijed. Prisegu jednako mora da ispunjava svak, bio kozak ili vojnik.

— Ne, druže! izgovarajući jasno i glasno svaku riječ, reče Viktor, — da godine 1905. nije bilo kozaka, sasvim bi drugim pravcem krenuo život, pa ne bi bilo ni ovoga rata, ni ove nejednakosti.

— Pa što, gospodo kozaci? reče zdravstvenik; dječak govori sasvim pravilno. Vidi se, da je čovjek obrazovan. Mnogo su tada opačinâ izveli kozaci.

— Zaboga, kako to govorite, zemljaci? mašući glavom reče Alpatov. Nipošto nije tako. I vojnici su išli na umirivanje bune, a sve samo za to... No, jednom riječi, prisega.

— A ipak ste vi u svemu bili vodiči, reče zdravstvenik.

— Znajte, zemljače, da mene nije tamo bilo. Ja se tada još nisam ubrajao ni u maloljetne, a kamo li da me okrivljujete. To je, Vitja, sasvim neispravno, — umetne skromni bjelotrepi kozak Poljšinskov.

— Svejedno, bio brat ili otac, kozaštvo je pošlo, reče telegrafist.

— Da, drugovi! U tome i leži veliki grijeh kozaštva prema seljaštvu... Kozaštvo je pošlo da zaštiti buržoaziju od proletarskoga ustanka i zato

je dobilo kao nagradu lagan i slobodan život, govorio je Viktor ističući zvonko riječi. — Gledajte evo već četvrti dan neprekidno grme pješački topovi i lije se seljačka krv, a kozaci sjede duboko u zaledju bezbrižno. Ali će doći vrijeme, kad će se i vojnik sjetiti toga i odmazditi svoju mržnju na kozaku.

— Ah, Vitja, reče Alpatov, — kakav je tamo pro-pre-lijat, što ti govoriš? Kad bude vrijeme, stići ćemo i mi. I kako ćemo još pomoći pješaštvu!

— Ne, gospodo kozaci, klimajući ponovo glavom reče zdravstvenik, — njegova je riječ ispravna, umna, teška riječ. Niste vi ljudi, vi kozaci.

— Kako nismo ljudi! usklikne Poljšinskov.

— Tako, niste umni, niste seljački ljudi. Nego onako nekakovi očajnici.

Prepirka se sve više rasplamsavala. Viktor je pošao k vratima, prebacio pušku s posmijehom i prekrstivši ruke na grudima, gledao, kako se počinjala svadja medju tim ljudima, koji su se prije pola sata iskreno ljubili i jedan drugim ponosili. »Tako, tako«, mislio je — »ulij još! I najboljega Goja ubij. I najbolje kozake valja istrijebiti i uništiti na slavu Burjanova i Stockoga i njihove strašne sotonske nauke!«

Topnička vatra, koja je potresala prozorima, prestala je; prošla je sekunda zlokobna zatišja. Kavgadžije su ušutjeli i sjedili osluškujući. I odjednom, kao pljusak silnoga mora, odjeknu na nekoliko vrsta široko i razli se snažno »ura«.

— Drugovi! povikne rastvarajući vrata Viktor. Tamo se sada potocima lije vojnička krv, seljačka, radnička, a kozaci spavaju po kolibama, nalokavši se vina!

— Viktore! grozno poviče Alpatov, stiščući pesnice. Zemljaci! Ovo je izdajstvo!

— Fjodotove, reče Viktor mirno, — vrijeme je da krenemo. Ajde po konje.

I on izadje iz kolibe.

XLV

Tih je dana Karpov bio strašno uzbudjen. U mislima je proživljavao sve peripetije strašnoga boja. Svakoga dana dobivao je u odredjeni čas prijave od Rasterjajeva s opisom položaja, pa je pratio svaki korak pješaštva.

Toga dana ujutro primio je obavijest, da će danas izmedju četrnaest i šesnast sati doći do odlučnoga boja, a kad treba da napreduje, Rasterjajev je obećao, da će ga o tom potanko obavijestiti.

Oko dva sata popodne, kad se započeo topnički boj, pukovnija je bila osedlana i satnije skupljene u dvorištima. Karpov je htio da krene, ali ga pobočnik Kumskov zadržavao:

— Stići ćemo, gospodine pukovniče, reče on. Nema gorega, nego ako uzalud stignemo. Ljudi će izgubiti zanos i ohladnit će.

— Imate pravo, Georgije Petroviću, no samo da se nije Rasterjajevu što dogodilo?

— Najtočniji časnik, gospodine pukovniče.

— A što onda, ako je pao?

— Tamo je Alpatov. Pješaštvo bi poslalo prijavu. Pa vi poznajete pješački boj. Oni će do jutra voditi topničku pripravu. Ja mislim, da danas ne će biti ništa. Nije tako lako zauzeti utvrde.

— Podjimo napolje, jer ja ne mogu sjediti u kolibi, reče Karpov i izadje s pobočnikom iz kolibe.

Crveno sunce naginjalo se prema zapadu. Tutnjava topova i gruvanje praskavih naboja nenadano se stišalo. I odjednom odande, gdje su se u mutnoj magli nazrijevala drveta kao ljubičaste mrlje oko gospoštijskog doma, začuo se nejasni žamor.

— Georgije Petroviću, što je to? hvatajući Kumskova za ruku, klikne Karpov.

Pobočnik je stajao blijed i gledao u daljinu široko rastvorenim očima.

— Ta to je... Ura!... Shvaćate li vi to? Oni jurišaju... a mi... Na osam smo vrsta. Mi bismo sada morali biti tamo!.. Trubač!... Trubač! Trubi na uzbunu...

Za pet časaka jurila je snažnim kasom pukovnija prema Novomu Korčinu. Ali se već mračilo. Sunce se sakrilo za maglom, a mjesec visoko visio na nebu; bio je varav, tmuran sumrak. Prama Karpovu jurila su dva kozaka. Bili su Fjodotov i Modzalevski. Viktor preda Karpovu omot s prijavom, ali ju ovaj nije ni čitao. Po tišini, koja je naokolo zavladavala, po tišini pobjede, kad se ne čuju ni topovski metci ni puščani hitci, Karpov je već bez svake prijave shvaćao, da je sve svršeno i da je on zakasnio.

— Zašto tako kasno? poviče on u trku Viktoru.

— Ne mogu da znam, glasno i jasno vikne Viktor.

Pukovnija je širokim redovima, ne umanjujući brzine, sišla k rijeci, a pošto je most bio zapremljen masom zarobljenika, koje su otpremali u selo, skrenuo je Karpov na gat i gazeći konjima do trbuha, pregazio rijeku Nidu i pojurio prema gospoštijskome dvorcu.

Po čitavom polju dolazili su pred njega vojnici. Po podvinutim kabanicama, zabačenima na zatiljak, po starim izgužvanim kapama, po puškama na pleću, izgledali su hrabro i prkosno kao pobjednici.

— Eh, kozačići mili! vikao je mladić, dolazeći im ususret, — što ste opet zakasnili! Mi ih pješice dostizavamo, a vi ne možete ni na konjima.

— Kozačići, kozačići! Umalo da im ne zaplijenismo baterije, a vi? Eh, vi! reče časnik crvena i uzbudjena lica tarući znoj.

— Nagajkaši! čuo se iz sumraka zlovoljan glas, — smirivati miran narod, to je za njih jedno, a vojevati... Gdje bi to!

Netko je u tami zaglušno zazviždao i u tom kratkom zvižduku bilo je toliko prezira i uvredljive mržnje, da je ošinuo Karpova i njegove kozake,

kao žestok udarac bičem. Karpov se nehotice okrene i prvo, što mu je udarilo u oči, bio je slavodobitni, sretan smiješak, koji je plovio licem Modzalevskoga, a kojega mladić nikako nije mogao suspreći.

— Čemu se smiješ, izmetino? krikne Karpov. Viktorovo se lice na tren uozbiljilo i on promrmlja: — Zar ja? Pa ja ništa.

U to su stigli u aleju vlasteoskoga dvorca. Gusta gomila vojnika bučala je u vrtu.

— Ja sam trčao za njima, dvije sam vrste trčao, zadihavajući se sretnim mladim glasom govorio je netko, — ali zar je moguće dostići ih? Oni su na konjima, čuješ, kako poskakuju kasom. Pa eto i ne dostigoše ih, a rukom bi ih mogao dohvatiti.

— A ja jednoga uhvatio za grlo, a njemu sablja ispade iz ruku. No izvolite, vaše blagorodje, zarobljeni ste!

— On na mene ispalio, eto, iz ovolike daljine, kako ti stojiš, pa — žži — ništa, promašio.

— A ja jednoga bodežom džagnuo u trbuh — i oči mu se odmah preokrenule.

— Mora da ga je strašno zaboljelo.

— Eh, da je konjaništvo stiglo, sve bismo ih zarobili, a ovako ih je mnogo uteklo.

— I topove su odvezli. Najgore je, što su topove spasili.

— Mene je, braćo, spasio časnik, govorio je u masi druge satnije visok i nespretan Željeskin. Naš satnijski, kapetan Kozlov. Onaj na mene bodežom, a satnijski odvrnuo od mene bodež, pa onaj bodežom ravno satnijskoga u grudi. Krv mu je potekla. Velim ja: »vi ste za mene ranjeni«. A on veli: »ništa zato; tebe bi pogodio u trbuh, a mene, eto, u grudi — malenkost« i sruši se. Nikad toga ne ću zaboraviti. I na smrti sjećat ću se njegova blagorodja Aleksandra Ivanovića!

Pukovnik Dorman, sretan i radostan, naskroz prožet slašću pobjede, susreo se s Karpovim u veži

medju trupovima nekolikih austrijskih vojnika, što su bili poklani u bojnoj žestini.

— A što ste vi, s gorkim prekorom reče Karpovu, — mnogo uvaženi, zakasnili, a? Podrug divizije i šest baterija ste imali. Moji ordonanci na konjima sami su zaplijenili dva topa. Eh, vi, Gavrilići!

Karpovu udari krv u lice od te uvrede, ali je tako dobro shvaćao Dormana, da nije ništa odgovorio.

— Što ćete sada? Idite kući. Ja vas više ne trebam. Ja ću se ovdje ukopati. Prijavit ću vojnome zboru, da nije moja krivnja, što nismo u Stolinu, nego ovdje.

— Pa ja ću ih dostići? supregnuto reče Karpov.

— Gdje bi! Vraga ćete pod rep dostići. Neprijatelj se već sigurno ukopao.

— Dostići ću ih! odlučno reče Karpov i okrene konja.

Sav je kipio od bijesa. Nije ništa shvaćao, ali je osjećao jedno, da je uvrijedjena njegova rodjena vojska, njegovi prekrasni kozaci i da su uvrijedjeni njegovom krivnjom.

Pukovnija, složivši se u pričuvnu kolonu kraj vlasteoskoga dvorca, čekala ga je mrka i nezadovoljna. Kozaci su sjedili namršteni i oborene glave. Bili su postidjeni i do dna srca osjećali su krivnju svoga zapovjednika.

— Treća i četvrta satnija kasom na Stolin! krikne Karpov. Esaule Kargaljskove, vodite navalu! Vojni starješina Koršunov s ostalim satnijama po pola vrste otraga. Ja se nalazim u prvom redu!...

U njega je već dozorila osnova i obećavala mu siguran uspjeh.

XIV

Karpov je jahao iza sredine razasute kozačke lavine i jasno je predvidjao sliku skorašnjega boja. Tamo negdje, na kojih osam vrsta daleko, idu u gomili namrštivši se bez riječi i gazeći cipelama duboko blato, ostatci austrijske divizije. Potreseni su bojem. Umorni konji jedva izvlače topove iz blata. Naokolo je hladna, varava mjesečna noć. On će šumom nadesno obaći ovu kolonu i udarit će na nju u konjaničkoj koloni. Oni će se predati. Ne mogu da se ne predadu. Tako će on pokazati, što su njegovi kozaci. On će zarobiti vojnike i topove, ne možda zaslugom pješaštva, nego sam u velikom i smionom boju.

Njegov moćni konjanički juriš na mjesečini bit će dostojan historije i boj na stolinskom sektoru isto će se tako izučavati kao i boj kod Begli-Ahmeta, a Karpovljevo će ime biti proslavljeno na vječna vremena, kao ime duševnog heroja, kao ime velikoga konjaničkoga vojvode.

On se uspravio na sedlu i odvažno jahao cestom. Napušteni podvozi i kuhinje, bisage, što je sve ležalo na cesti, dokazivalo mu, da je panika i umornost u redovima austrijskoga pješaštva velika. Četiri vrste daleko od Novoga Korčina stajala su uz cestu dva topa zajedno s nabojnim škrinjama, zagrezla u blato upravo do osovine. Sva je prilika, da su, obezumljeni od straha, pojurili da prestignu pješaštvo, skrenuli sa ceste i ugrezli u blatu. Dobro, dobro, mislio je Karpov i jurio dalje slobodnim kasom.

Već je bila blizu Hvalibogovica. Tu se cesta uspinjala na humak.

Na humku planu svijetli žuti plamičci i odjekne puščana vatra. Hvalibogovicu zapremao je neprijatelj spreman na otpor. Taneta su praštala naokolo. Dva su konja u lavini pala, kozak se s jecajem previo na sedlu. Lavina je htjela nazad.

— Stojte! Stojte! krikne Karpov. To su predstraže. Tu nema više od jedne satnije. Esaule Kargaljskove, povucite malo lavinu i čekajte. Georgije Petroviću, podjite sa mnom, da vidimo, o čemu se radi.

Od širokog razgaženog blata, kojim je uzmicala austrijska vojska, vodio je na desno uzak mekan poljski put. Sardanapal, čim je stao na njega, zafrkao je olakšano, spremno se odazvao na ostrugu i poletio skokom prema šumi, koja se nedaleko crnila. Kumskov, Lukjanov, Pastuhov i Modzalevski skakali su za Karpovim. Ušli su u tamnu šumu i pošli dalje korakom. Osjećala se vlaga i trulo lišće. Konji su nečujno stupali po mekanom putu, nastrtom smedjim lišćem, kao da se kradu. Mjesečina je bacala srebrenkasti odraz na mokro bukovo stabalje i na jasike, odsijevajući sa snijega, što se zadržao u dubini šume. Rosa je padala s drveća i šuštala po suhom lišću, što se činilo kao da se netko oprezno približava. S lijeva je šuma postajala rjedjom, približavao se već rub, a onamo dalje bili su humci i rub sela Hvalibogovice.

Karpov stane, sidje s konja i podje na rub šume.

Lukjanov i Modzalevski išli su za njim, a pobočnik kraj njega.

Izašli su na rub šume. Iza šumske tmine činilo se selo, obasjano punom mjesečinom, potpuno svijetlim. Svaka koliba, sve poljske ograde, gjerma, jasno se sve to vidjelo pred ozadinom srebrenkasta neba. Pucalo se i dalje i vidjelo se, kako plamičci izbijaju tek s lijeva, u pravcu velike ceste.

— Tako sam i mislio, reče Karpov šapćući. Ne će ih biti ni potpuna satnija. Pojurite Koršunovu i dovedite ga ovim putem ovamo. Drugu satniju poslat ćemo pješice u selo, a sa svim ostalima zaobići ćemo ih na konjima. Recite Kargaljskome,

neka se sa obje svoje satnije priključi pukovniji. Vi me razumijete?

— Razumijem, razumijem, reče Kumskov. Zapovjednikova uzbudjenost prešla je i na njegova pobočnika. I on je jednako drhtao nekim nutarnjim nemirom, kako je drhtao i Karpov.

— Pokazat ćemo im, što su Donci! ponosno reče Karpov tako glasno, da su Lukjanov i Modzalevski čuli njegove riječi.

Kumskov potrči prema konju, čulo se još kako je odjurio cestom, a onda se sve stišalo.

Karpov je stajao na rubu šume, a na pet koraka bio je njegov stožerni trubač. Modzalevski otidje nešto natrag.

Reski hitac iz neposredne blizine prisili nenadano Karpova, da se ogleda. Opazio je, da se Lukjanov bez uzdaha srušio kao snop na zemlju, dva puta mu grčevito trznula noga i smirio se. Karpov još nije dospio da shvati odakle i tko puca, kad li blještavi plamen hitca plane kraj njega, strašni udarac u grudi tresne ga i sruši s nogu, a on gušeći se u krvi pane na zemlju. Ali je osjećao, da nije ubijen. Zatiljak, s kojega mu je sletjela šubara, jasno je osjećao hladnu i vlažnu mahovinu, koja ga je golicala po vratu. U isti čas ugleda nad sobom mlado lice Modzalevskoga i htjede ga nešto upitati. Činilo mu se, da je Modzalevski došao k njemu da mu pomogne. No Modzalevski ga je gledao pun pakosti i mržnje i polako izvlačio sablju iz nožnica. Karpov se trzne i maši rukom za revolver, no u taj tren zagluši ga strašan udarac po lubanji, crvene mu se iskre prosule pred očima, sve mu se zavrtjelo i nestalo mu životne svijesti...

Viktor gurne Karpova nogom i uvjeri se, da je mrtav. Utakne zatim sablju u korice i naglo potrči prama selu, koje su bili zaposjeli Austrijanci.

Pastuhov, koji je ostao na cesti sa četiri konja, čuo je metke, ali nije znao, što bi imao da uradi. Pohitati na glas hitaca sa četiri konja nije mogao:

šuma je bila gusta i nije mogao s njima napred, a ostaviti konje nije se usudio.

Na smrt blijed u strašnoj i mučnoj uzbudjenosti ponavljao je samo: »Neka nam se Bog smiluje!« Teško je uzdisao i hvatao zrak. No u šumi se sve stišalo. Nitko nije vikao, nitko stenjao, niti zvao u pomoć, a hitaca više nije bilo.

Nakon deset časaka začuje se iz šume nejasan šum konjaničkoga kasa. Koršunov i Kumskov jurili su ispred pukovnije.

— Evo ovdje! reče Kumskov, opazivši Pastuhova s konjima.

Koršunov zaustavi znakom satnije i odjaše na rub šume. Na zelenoj mahovini, osvijetljena visokim mjesecem, ležala su dva trupa — zapovjednika n-ske donske pukovnije Pavla Nikolajevića Karpova i njegova stožerna trubača Lukjanova. Oba su bila ubijena iz neposredne blizine, a ubio ih je netko, tko im se otraga prikrao. Karpov je osim toga bio i posječen. Dobrovoljca Viktora Modzalevskoga nestalo je bez traga. Strašna sumnja prikrala se kozacima u dušu, da je sve to djelo Viktorovih ruku. Reditelj Alpatov i kozak Poljšinskov bili su upravo uvjereni o tome, da nitko drugi nije ubio njihova zapovjednika, nego Viktor. Ali glasno o tome nije nitko govorio. Suviše odurnim i suviše podlim i ružnim činio im se taj dogadjaj.

Vijest o smrti ljubljena pukovnijskoga zapovjednika ošinula je kozake poput groma. Namjesto odvažnosti došla je apatija. Koršunovu nije dostajalo jakosti volje, da izvede osnovu Karpova, koju mu je saopćio Kumskov. Ne govori se badava: »Historija konjaništva — historija je njegovih generala«. Vojskovodja, spreman na smion noćni konjanički juriš, bio je ubijen, a nije imao tko da ga zamijeni.

Turobno i klonulo, bez trofeja noseći ubijena zapovjednika, vraćala se k pješaštvu Karpovljeva pukovnija. Od toga dana zamračila se njezina slava,

Karpovljevi kozaci postali su najobičnijom pukovnijom.

Burjanov i Stocki znali su, što rade, kad su Viktoru ucjepljivali Mehiltov zavjet: — »Najboljega Goja usmrti, najboljoj zmiji razmrskaj mozak«.

Viktor je, razdrobivši mozak Karpova, razdrobio i mozak čitave njegove pukovnije.

XLVII

Automobil Crvenoga križa, na kojemu je sjedio Macnev i pridržavao Sablina, koji je ležao do njega na nosiljci, potresao se, prelazeći iz polja preko strma jarka na cestu, a od toga se udarca Sablin prenuo, zastenjao i otvorio oči.

Automobil kao da se obradovao, što se uspeo na popločenu i stratešku cestu, zaškripao je polugom i poletio zujeći odmjereno.

— Gdje sam ja? upita Sablin promuklim glasom.

— Sa mnom, dragi Saša! reče mu ljubezno Macnev.

Sablin podigne oči, prepozna Macneva i krotko mu se nasmiješi.

— A, dragi filozofe! reče. Neočekivan susret. A što je s baterijom? uznemireno i naglo zapita. Sjetio se zadnjeg prizora iz juriša.

— Uzeta je, Saša, uzeta! Ti si sa svojom divizijom ubilježio najslavniju stranicu u historiju naše pukovnije, i nesamo njezinu, nego uopće svega našeg konjaništva, čitave ruske vojske. Četiri topa! Naši su momci sasjekli poslugu. Vi ste spasili pješaštvo.

Sablin je to slušao s nekom čudnom ravnodušnošću. Kao da mu Macnev priča o nečemu, što je davno, davno prošlo, o nečem, što je dosadno i nezanimljivo. Osmjehne se i napne snagu volje, da se sjeti svega, što je bilo, ali se nije mogao ničega sjetiti. Jurili su, a Dijana ga je bez jahača pretekla. Zašto je Dijana imala na sebi vojničko sedlo?

— A Kolja? zapita odjednom uznemireni Sablin.

— Ti si junak, Saša! ne odgovarajući na pitanje o sinu, reče Macnev. Ti si sada velik junak. Georgijevski krst ti je siguran. Knez je već telefonirao caru o tebi. Sjećaš li se, kako sam ti uvijek govorio, da si rodjen u sreći? Prvi čin i tako slavan čin, kolosalan čin.

Sablin ga je slušao, a nije shvaćao. Sve to, što mu je govorio Macnev, bilo je dosadno i bez značenja. Slava, junaštvo, zauzeta baterija, sve to nije bilo glavno, nije bilo bitno... Kolja? No i pitanje o Kolji nastalo je tek slučajno u svezi s Dijanom, koja je bila osedlana vojničkim sedlom, a sve skupa nije bilo važno. A što je važno?

Motor, koji je odmjereno zujao i meko se njihao na gumi, smetao mu je da skupi misli. Sablin je pokraj svoje glave vidio meku bijelu ruku Macneva s prstima, ukrašenima dragim prstenjem, i obuze ga nježno čuvstvo ljubavi prema starom drugu.

— Jesam li teško ranjen? zapita Sablin i odmah osjeti, da je to ono glavno, što je trebao da zna i što ga je toliko uznemirivalo. — Hoću li ostati u životu? zapita upirući žedan pogled na Macneva i nemirno očekujući njegov odgovor.

— Dakako, da hoćeš. Dva šrapnelska taneta i nekakva krhotina ranili su te, no nema nikakove ozbiljne opasnosti.

— Istina?

— Kunem ti se Anakreonom.

Sablina obuze silna želja da poljubi lijepo njegovanu ruku za te riječi. Zaokupila ga lična briga toliko, da je zasjenila sve drugo.

— Kuda me voziš?

— Ravno u Varšavu u najbolju bolnicu, da te predam na brigu najboljim liječnicima i Aleksandre Petrovne. Znaš li?

Sablin se namršti. Sada mu je lakomislena Aleksandra Petrovna Rostovceva, ljubiteljica pikantnih razgovora i ljubakanja s mladim muškarcima, koja je nekad išla za Sablinom i nametala mu se, bila ponešto neprijatna. On je znao, da je Macnev imao s njom neki osobit, a ujedno neprirodan odnošaj.

Macnev ga shvati.

— Saša, ti je ne ćeš prepoznati. Znaš, da se razišla s mužem i postala sveticom. Crna bolničarska kapa s bijelim obrubom kao u kaludjericâ pristaje joj. Ona radi u vojničkom odjeljenju i obavlja najteži i najgrublji posao. Uzvisila se do plemenitosti. A? Tko bi mislio, da će Saša Rostovceva ispirati nečiste rane? Znaš li, da je jednom prilikom isisala nečist iz rane i tako spasila vojnika? Ah, kako zanos može da izmijeni ženu! Njeno lice, jedini njezin nedostatak kraj divne spodobe, postalo je prekrasnim.

No Sablinu nije bilo ništa zanimljivo slušati o Aleksandri Petrovnoj.

— Hoće li me operirati? zapita.

— Ne znam, Saša. Ali, ako i budu — to je sitnica...

Misao o operaciji ponovo je uzrujala Sablina. Nije slušao, što govori Macnev. Odmjereno odskakivanje automobila uzrujavalo ga i uspavljivalo; javilo se neko neodredjeno stanje, blisko buncanju i Sablin zapane napolak u nesvjesticu.

Katkada, na nekoliko časaka bi mu se vraćala svijest. Vidio je tamnu omorikovu šumu, koja je dolazila pred njega, gojaznu bijelu ruku s prstenjem pokraj lica i ponovo bi padao u zaborav. Vrućinu zamijenila je večernja prohlada. Dnevnu vrućinu zamijenila je večernja prohlada, našto je zasjalo nebo nježnim zvjezdama... negdje su palili vatru i crvenkast zažar odražavao se na

modrom nebu. Na čas zbuni ga šuštanj. Gorjele su velike svjetiljke. Automobil je stajao, a oko njega vrzli se ljudi.

— Gdje sam? zapita iz poluzaboravi Sablin.

— U Varšavi, odgovori Macnev. Stigli smo evo.

Dok su ga prenosili u bolnicu, Sablin je osjetio oštru bol u grudima i glavi i izgubio svijest.

XLVIII

Svijest, prividjenje i potpuna besvjestica, u kojoj nije bilo ni sanja, izmjenjivali se kroz nekoliko dana. Sablinu se najčešće pričinjalo, da leži u krevetu i da ga okružuje mnogo ljudi. Maleni su, u polovici čovječje visine, s golemim glavama i malenim trupovima, na priliku onih ljudi, što se rišu u karikaturama. Veoma mnogo ih se skuplja oko Sablina, dolaze i odlaze, napunjaju sobu i nekamo ih nestaje, živahni su i čitavo vrijeme razgovaraju medjusobno, ali se njihovi glasovi ne čuju. Sablinu ne čine ništa, no njihova je nazočnost Sablinu neprijatna, ali ne zna, kako da ih odagna. Katkada se, kroz tu hrpu malenih uzvrpoljenih čovuljaka, probija normalna prikaza, ali je ona nalik na sjenu. Ona nešto čini nad Sablinom i poslije nje nestaje čovuljaka, nastupa mrak, smirenost i nirvana. A onda — Sablin nije mogao odrediti iza kolikoga vremena — opet leži u niskoj i tijesnoj sobi, a maleni se čovuljci s velikim glavama živo vrzu oko njega, govore, ulaze i izlaze, iščezavaju nekud i to ga tako bolno uznemiruje.

Malo pomalo počele su se one visoke prikaze, što su nalik na sjene, projašnjavati i poprimati realne oblike, i Sablin poče da shvaća, tko su. Najprije je prepoznao niska debela čovjeka smedjih brkova i brade, koji ga se doticao hladnim, čisto umivenim prstima, pa je poslije tih dodira osjećao u tijelu neku prijatnu olakšicu. Taj čovjek bio je

odjeven u dugačak bijeli ogrtač s rukavima, povezanima na zglobovima. Sablin je znao, da je to liječnik, znameniti kirurg Ewald, koji ga je operirao. Druga prikaza bila je visoka i stasita, odjevena u dugačku suknju s mnogo nabora, što je prikrivala oblike noge, u crnu kaludjersku peču, ispod koje je padao na čelo uski rub bijela rupca. Peča se spušta do pleća i silazi gotovo do pojasa, pa se i ne vide crte visokih grudi. Malene ruke s malenim, kao izvajanim prstima i nježnim dlanovima, hladne i suhe, oprezno dodiruju najbolnija mjesta i bol prestaje. Peča prikriva čitav oval lica, a ozgo, ispod zabrinuto namrštenih obrva jasno gledaju velike sive oči. Meki sjaj tih očiju ublažuje nepravilne crte lica. Sablin zna, da je to Aleksandra Petrovna Rostovceva, prijateljica grofice Paltove, s kojom je pred Sablinom govorila, da i žena ima isto tako pravo da u mislima razodijeva muškarca, kako to muškarci čine sa ženama. Kad je pred njom rečeno, da je netko imao odnošaj s ljepuškastom sobaricom svoje žene, a Rotbek je, koji se tu desio, uskliknuo: »I te kako ja njega shvaćam; njihova Tanjuša prava je poslastica!« odgovorila je Aleksandra Petrovna na to posve ozbiljno: ako muževi mogu flirtovati sa sobaricama, onda treba prepustiti i ženama pravo, da se podaju lakajima i kočijašima svojih muževa.

— Tvoj je Ivan, rekla je obraćajući se Paltovoj, un bel homme tout à fait i ja se ne bih kratila, da doživim s njime kakav roman.

Ona je uvijek imala esprit mal tourné, pa su se ljudi u društvu, gdje je bilo mladih djevojaka, pobojavali njenih ispada. Sada je ta i takova Aleksandra Petrovna sjala nadzemaljskom krotkošću velikih i sivih očiju, a sve grešno iščezlo je s nje.

Trećega lica dugo nije Sablin mogao prepoznati. Ono je iskrsavalo kraj njega ponajviše noću, kad nije bilo ni liječnika, ni Aleksandre Petrovne, ni poslužnika, ni dvorkinje. Sablin je trebao samo

da zastenje i da se makne, trebala ga samo zaokupiti kakova želja, kad se pred njim javljao taj čovjek i rastjeravao nejasna prividjenja sitnih čovuljaka. Približavao se kao duh, tiho i neopaženo. Spretnim, snažnim rukama on bi odmah, kao nitko drugi, namještao Sablina što zgodnije, po koji put bi sjeo do njega i stavio mu meku toplu ruku na čelo, i Sablin bi se smirio, osvajao bi ga čvrst zdrav san i on bi zaspao do jutra, da se probudi ojačan. Sablin nije znao, tko je taj čovjek, a ni zapitati ga nije mogao, jer mu se jezik još nije pokoravao.

No čvrsti i zdravi organizam nadjačavao je postepeno. Prividjenja su se razilazila. Opredijelio se i treći kao svećenik n-ske pješačke pukovnije, otac Vasilije, koji je bio teško ranjen u istočnoj Prusiji i sada se oporavljao u bolnici. Zajedno sa Sablinom zapremao je visoku sobu sa stijenama, premazanima uljanom bojom, i s velikim prozorom sa osam okana, iza kojega se razabiralo vrtno drveće s požutjelim lišćem.

Sablin se probudio u gluho doba noći. Ispod modre prevlake slabo je sjala svjetiljka na stropu. Zastor je bio spušten i ležao je kao plosnata sjena na oknima. Čulo se, kako neprekidnim mlazom teče voda iz žlijeba u bure. Silan nemir obuze Sablina i srce mu zamre u nekom grubom predosjećanju nečega neotklonivoga.

Sve je već znao. Znao je, da je metak otkinuo Kolji glavu, da je Rotbek ubijen, da je popadala gotovo sva mladež, koju je on poveo na juriš, a on da živi i da će ostati u životu i ozdraviti.

Georgijevski krst, što mu ga je poslao car lično, ležao je na stoliću pod stručkom pahuljastih krizantema. Sve je to bilo nepotrebno, sve je to samo podcrtavalo mrak i tugu njegova života. Prvi put mu je pamćenje, umjesto svijetlih i sretnih momenata života, izvodilo čitav niz užasnih prizora. Objašnjavanje s knezom Rjepninom poradi Kitty,

uvreda Ljubovina, Rasputin, koji se narugao Vjeri, njegov Kolja bez glave...

Sablin se nemirno potresao na krevetu i zastenjao ne od fizičke boli, nego od duševne patnje.

— Vi ne spavate? začuje umiljat glas. Opet vas boli. Dopustite, da vam pomognem.

Zasjala je svjetiljka na stolicu kod oca Vasilija. No bila je prema Sablinu brižno zaklonjena knjigom i obasjala je samo jastuke i dio stijene kraj svećenikove postelje.

— Ne, hvala vam, reče Sablin.

Svećenik prebaci na sebe sivi ogrtač, stavi na grudi krst na svježoj georgijevskoj vrpci, velikim češljem raščešlja kosu i bradu, te zgrbivši se udobno, sjedne pod svjetiljku i počne čitati malenu knjigu, u kojoj je Sablin prepoznao Evandjelje.

Sablin ga je promatrao. Svećenikovo lice bilo je blagovidno, lijepo, oduhovljeno s malenom kovrčastom, jedva raščešljanom bradom, kako na ruskim ikonama slikaju lik Isusa Krista. Bilo je dosta suho i blijedo, velike modrikaste sive oči bile su zasjenjene dugačkim tamnim vjedjama. Moglo mu je biti i pedeset i dvadeset i pet godina. U tamno kestenjavim gustim, valovitim kosama probijale su jedva primjetljive sjedine, u očnim kutovima bile su malene bore, a usnice, prikrivene brkovima, bile su tanke i suhe. Ništa tjelesno nije bilo na njemu, nego je sve bilo duševno. Osjećalo se, da je taj čovjek umio trpjeti za ljude i osloboditi se sama sebe.

Sablin ga je gledao.

Čita Evandjelje, pomisli Sablin. Čitaj samo, čitaj, ništa ne ćeš naučiti, u knjizi je toj napisana sama glupost. Objašnjavali su je svaki na svoju, i nijedan je nije shvaćao. Eno, što je Tolstoj sve nabrbljao! A sve zato, jer nitko ne će da shvati, da i nema što da se objašnjava, jer nema Boga.

I s nekom grozničavo ubrzanom srditošću Sablin se prihvati te misli.

Pa dakako, mislio je, jer kad bi bilo Boga, zar bi moglo doći do ovakova rata? Kolja s otkinutom glavom? Zašto? Vjera i Rasputin? Rasputin ju je i razapinjao na muke u ime božje. A Bog je šutio.

A Viktor i smrt Marusjina? Korf, koji se ustrijelio i nesretni Rotbek! Što će sada da započne bijedna Nina Vasiljevna?!

Isus Krist bio je prvi socijalist, pa bi evandjelje imalo da se zabrani, a mi ga sami širimo.

Sve je to glupost. A kako je sve jasno, kad uzmemo, da nema Boga. Pa doista, ničega i nema, ni grižnje savjesti ne treba, ni srčanih bolova, ni patnjâ, ni besanih noći, ni muka... Samo neka želudac bude u redu, a sve će nam drugo doći samo od sebe.

Svećenik digne glavu sa knjige, pogleda modrikastim očima neizmjerno krotko Sablina i reče u pola glasa:

— Reče bezumnik u srcu svome: »Nema Boga«.

Sablin se trgne i sjedne na postelji. Uspaljen i nestalan njegov pogled zaustavi se na mirnom svećenikovu licu.

— Zašto vi to govorite, baćuška? upita hrapavim glasom i uzbudjen.

— To sam u ovoj knjizi pročitao, odgovori mirno otac Vasilije.

— No zašto ste to pročitali na glas? Kako ste znali, da sam ja upravo mislio, da nema Boga? zapita Sablin.

— Pa ja to nisam znao, a mislim, da vi tako i ne mislite.

— Zašto?

— Jer ste obrazovan i očito pravovjeran čovjek, reče svećenik. Varati se i pogriješiti može svatko, ali ne vjerovati ne može nitko.

— Ja sam vjerovao, ali sam se tako mnogo puta uvjerio o neispravnosti svoje vjere, da sam

prestao vjerovati. Tražio sam istinu u toj knjizi, a nisam je našao.

— Pa to je i sasvim razumljivo. Vi naprosto niste umjeli tražiti. Eto, socijalisti drže, da se evandjeoska nauka slaže s njima, a medjutim je nauk Kristov dijametralno protivan nauku socijalističkom. Kršćanstvo i socijalizam dva su protivna pola. Pa i to, što ste se vi odmetnuli od Boga, potpuno je prirodno. Vi Njega ne poznajete.

Otac Vasilije zamukne na nekoliko časaka, a onda produži:

— Vi ste preživjeli mnogo svjetske nesreće, pa ste tražili u Boga svjetske pomoći, a niste je našli. To tako i mora da bude. Carstvo božje nije od ovoga svijeta.

— O kakvom vi to božjem carstvu govorite? zapita Sablin.

— O onom, o kojem neprekidno i svuda moli čitav rod čovječanski: — »Dodji carstvo Tvoje!«

— Eto, baćuška! Ja se od malih nogu krstim pred slikom, okruženom zlatom i dragim kamenjem i šapućem: »Dodji carstvo Tvoje, budi volja Tvoja. Ne uvedi nas u napast, no izbavi nas od zla«. A što se dogodilo? Sav je život napast i zlo, pa gdje je onda volja božja? Ako izvolite, reći ću vam. I tako ne spavate. Sjednite do mene i slušajte.

Sablin se pridigne na jastuke, sjedne na postelji i počne da pripovijeda svoj život. Izašlo je tako, da su spočetka u njegovu životu glavno bile žene. Ispripovjedio je i to, s kakovom se strašnom dramom uvrede, rodjenja Viktorova i Marusjine smrti završilo njegovo udvaranje ženama. Nadvladao je putenoga djavla, pa u profinjenoj i čistoj ljubavi prema Vjeri Konstantinovnoj i djeci nalazio zadovoljstvo. A što mu je dao Bog kao nagradu za tu pobjedu nad sobom? Rasputin, samoubistvo Vjere Konstantinovne, oblaćene i osramoćene, tragička i nikome nepotrebna, bezrazložna smrt sina Kolje...

— Ali to je samo jedan dio! Samo dio, baćuška... Sve je to lično, moje, pa bih taj krst mogao nositi i pobijediti sebe. No ljubio sam duhovnom, velikom ljubavlju Cara i Caricu, ljubio ruski narod, pa što je iz svega toga izašlo!?

Uzbudjujući se i prekidajući misli i uspomene, te nagomilavajući jednu sliku na drugu, Sablin je ispripovjedio svu silu svoga razočaranja u Caru i ruskom narodu, u kojega se nije našlo herojâ. Govorio je sa suzama i gorčinom, kao da želi opravdati sebe zato, što se drznuo ne vjerovati u Boga.

— Da, da, sve je to tako razumljivo, reče otac Vasilije. Vi se nikad niste zamišljali u evandjelje, nikad niste razmišljali o svetim riječima Kristovim: »Tražite prije svega Carstvo božje i pravdu Njegovu, a sve drugo će vam se dodati«,[1]) jer vi niste nikad htjeli razumjeti, da »Carstvo božje nije od svijeta ovoga«, nego ste veliku propovijed Kristovu nasilno htjeli prenijeti na zemaljski život, kako to čine socijalisti. Kršćanska religija je religija nutarnjih pobuda, a u tome je sva njezina strašna sila.

— Ja vas ne shvaćam, baćuška.

— Pa niste u tome vi sami, mnogi toga ne shvaćaju. Mnogi misle, da je Krist sašao na zemlju, da izdaje zakone, pa traže u evandjelju nekakav zakon života. Tražio ga je i veliki naš spisatelj, grof Lav Nikolajević Tolstoj, a svi su zaboravili, što je Krist rekao o sebi: — »Ne mislite, da sam došao da pokvarim zakon ili proroke: nisam došao da pokvarim, nego da ispunim«...[2])

— Vi govorite nešto sasvim novo. Dakle novi zakon ne isključuje staroga? I oko za oko, a krv

[1]) Matej, glava 6., redak 33.

[2]) Matej, glava 5., redak 17.

za krv veže se s evandjeljem? Recite mi, kako je to?

— A ne ću li vas time utruditi?

— Nipošto. I tako ne bih spavao. Možda ćete mi reći nešto novo.

— Izvolite. No iz nekih vaših riječi vidim, da ću morati da izdaleka zahvatim.

— Makar od Adama, reče Sablin.

XLIX

Povijest toga, — govorio je otac Vasilije, — kako je kod ljudi nastala vlast i zakon i zašto je ona nastala, izložena je u bibliji. Biblija nam pripovijeda, kako su židovi čamili u egipatskom sužanjstvu. Bili su robovi. Pokoravali su se tudjim zakonima, a svojega nisu imali. Iz sužanjstva ih je izveo i oslobodio Mojsije. Mnogo tisuća našlo ih se na slobodi, nepritisnuto ni od koga i slobodno u pustinji, gdje ih je vidio samo Bog. Gomila je bila raznovrsna. Kod Egipćana su se jedni obogatili, imali novaca, pa su tjerali sa sobom stoku; sami su jahali na konjima, magarcima i devama, preko noći razapinjali šatore, jeli dosta i pili vina, dok su drugi išli napola goli, otrcani i gladni. Jedni su bili mladi, puni snage i ništa nisu imali, dok su drugi bili stari, izmoždeni, ali su imali i žene i priležnice. To je bila gomila bjegunaca, kako ih sada vidimo u Poljskoj. Jedni se voze u kočijama i voze briljante i vrijednosne papire, dok drugi idu pješice, s prebačenom torbom na plećima i ne znaju, što će sutra jesti. Strogi egipatski zakon ostao je iza njih, iza Crvenoga Mora... a pred njima je bila pustinja i zamamljivost modrikastih gora. Pred njima je bila sloboda. Ljudi su, Aleksandre Nikolajeviću, po samome porodu poročni. Zavidni su. Nejednaki su i po porodu svojem i po blagostanju. Jak je počeo vrijedjati slaba, a slabi se počeo opirati i osvećivati.

Sasvim obična slika u ljudskoj gomili: — Od sitne kradje k organiziranoj pljački, od oštre i uvredljive riječi k ubistvu, od laskave riječi k preljubu. Brzo, ničim nesuzdržavana, stigla je jevrejska masa do toga. Zaboravili su Boga, a malo su o njemu i znali. Podigli su zlatno tele i počeli se njemu klanjati. Jedni su pijančevali i odavali se nečuvenom razvratu, a drugi pokraj njih umirali od glada, dok je nad svima bila samo pustoš, modro nebo i zvijezde. Sudija, autoritet bio je jedini Mojsije. Njemu su počeli dolaziti uvrijedjeni sa svojim tegobama i on im je sudio. Tako primitivno nastala je vlast izborna. Autoritet, koji su svi priznavali. Ali ljudi je bilo mnogo. Prestupci su se množili, a Mojsije nije stizao na sve. Tih dana dostigao je Mojsija u pustinji Jotor, madijamski svećenik, čiju je kćer Mojsije imao za ženu. On opazi Mojsija, okružena parcima, gdje nema ni časa slobodna vremena i on mu svjetova da od najboljih ljudi imenuje sebi pomoćnike. Tako je nastala normalna vlast, ne izborna, slučajna, nego od »poštenih ljudi, koji se boje Boga, pravednih ljudi, koji mrze na mito«[3]). I tako su bili imenovani poglavari tisućnici, stotinici, pedesetnici i desetnici.

U bibliji odredjena je i bit vlasti. Vlast je nazvana b r e m e n o m. »I olakšaj sebe, neka i oni ponesu s tobom breme«[4]). Breme vlasti bilo je razdijeljeno na mnoge ljude. Trebalo je pravila, kako valja suditi, postao je potrebnim zakon. Židovi su bili na podnožju sada ugasla vulkana — Sinajske gore. Možda se onda još dimio njegov krater, a brujalo i treslo se pod zemljom. Ako i sada još potresi i vulkanske erupcije zadaju ljudima panički strah, koliko su se te neobjašnjene tajanstvenosti morali bojati oni primitivni ljudi, koji su išli s Mojsijem!

[3]) Druga knjiga Mojsijeva, glava 18., redak 21.

[4]) Ista knjiga i ista glava, redak 22.

Tamo je Bog! I Mojsije je pošao onamo po zakon za ljude. Obavijen sumpornim vulkanskim dimom, i sam zastrašen tajanstvom prirode, što ga je okruživalo, Mojsije dodje do neobična napona stvaralačke snage i stvori po svoj kratkoći genijalan kodeks zakona... Od toga doba, u sve su vijeke pisali zakone veliki državnici, no viših od ovih kratkih pravila: — ne ukradi, ne ubij, ne čini preljuba, ne reci kriva svjedočanstva na bližnjega svoga, poštuj oca i mater, ne poželi žene bližnjega svoga, ni roba njegova, ni vola njegova... nešto više, jednostavnije, kraće od ovoga nije zamislio ni napisao nitko. To je ono, što je izbilo iz čovjeka u času pravoga nadahnuća, to jest onda, kad je na čovječja usta govorio Gospod Bog.

Grmjele su i groktale sile podzemne erupcije, proplamsavao je i u oblacima teškoga zagušljivoga dima sukljao plamen, a glas Mojsijev, koji je izgovarao kratke izreke, pričinjao se kao glas nepoznatoga Boga!

No... minuo je čas zanosa, stišao se vulkan, ljudi se udaljili od strašne gore i ponovo ih počela zavoditi žena bližnjega, i vol njegov, i magarac njegov, i iznova se započele razmirice, svadje i ubistva. Ljudi nisu mogli živjeti kao društvo svijeta. U ime Boga izrečene su onda strašne riječi: »Oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu«[5]) — izgradila se medju skitalačkom gomilom državnost, pojavili se sudije i krvnici, zato, jer je čovječanstvo nesavršeno, a njegove misli ružne. No zajedno s ovim surovim zakonom iznio je Mojsije i drugi zakon — zakon ljubavi i praštanja. I krivo se misli, da je zapovijed o ljubavi prema bližnjemu dao Krist. Ona je bila prije Krista, a Krist ju je samo uzvisio i obradio.

... »Slušaj, Izrailje!« kliče Mojsije, — »Gospod Bog naš Bog je jedini!«

---

5) Druga knjiga Mojsijeva, 21., 24.

»I ljubi Gospoda Boga Tvojega svim srcem svojim, i svom dušom svojom, i svom snagom svojom«.

»I reče Gospod Mojsiju govoreći: ljubi bližnjega svoga kao sama sebe! Ja sam Gospod«[6]).

Evo, kakove zakone je zatekao Krist, kad je došao na zemlju. I deset zapovijedi, zapisanih na kamenim pločama i »oko za oko, i ruku za ruku« i velike zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu.

Krist je sve te ljudske zakone priznao potrebitima, da izgladi nejednakost ljudi, da silna i obijesna učini neopasnim za slaba i za imućna. Krist je rekao ravno i otvoreno: — »Nemojte misliti, da sam ja došao da pokvarim zakon ili poreknem proroke: Ja nisam došao da pokvarim, nego da ispunim«[7]).

Krist je ispunjavao judejske i rimske zakone i pokoravao im se. Uzalud nastoje prikazati Krista revolucionarcem, on to nikad nije bio. On je priznavao zakon sa svim njegovim nedostacima, s tamnicama, progonstvom, sa smrtnom kazni zato, jer su ljudi bili nesavršeni. On nije zalazio u tamnice, pa On, koji je iscjeljivao bolesne i uskrisivao mrtve, nikad nije oslobadjao zatvorenih. On nije radio protiv ljudskih zakona. On, krotak, priprost, bez porokâ, prijatelj siromašnih i ubogih, učitelj medju prostim ribarima, nije poricao vlasti, niti ju je prezirao. On uskrisuje kćer Jajirovu, On se gosti na svadbenom piru u Kani Galilejskoj, On sjedi medju farizejima i ne vrijedja carinika. Onima, koji očekuju od njega, da će se oduprijeti vlasti i bogatašima, On veli: — »Došao je Sin čovječji, koji jede i pije, a vi kažete: gle čovjeka izjelice i pijanice, drûga carinicima i grešnicima«[8]).

---

6) Drugozakonik 6., 4. i 5., Levit 19., 18.
7) Evandjelje Matejevo 5., 17.
8) Luka 7., 34.

Isus Krist nije nigdje služio, niti je o ikome ovisio. On nije imao nikakovih posebnih, službenih obveza osim jedne — da čuva hram. On je bio posvećen hramu, kao član općine i Njegova je bila dužnost da pazi na poredak u hramu. Krist je opazio zlo, koje se dogadjalo u hramu, pa se usprotivio tome zlu i upotrijebio silu, da iskoreni to zlo.

»... I nadje u hramu gdje sjede oni, što prodavahu volove, ovce, i golubove i koji novce mijenjahu;

»I spletavši bič od uzica, izgna sve iz hrama, i ovce i volove; i mjenjačima prosu novce i stolove im ispremeta;

»I reče onima, što prodavahu golubove: Nosite to odavde i ne činite od doma oca Mojega doma trgovačkoga«[9]).

— Koliko bi se smutio Krist, reče Sablin, da ugleda u času najvećeg molitvenoga zanosa, kad svećenik pod prestoljem širi ruke u ekstazi i šapće: »Ova je tajna žrtva svršena! Neka se prinose darovi!« Iz oltara izlazi starosta s tanjurićem, a za njim dugi niz sabirača sa škrabicama. Zveckaju mjedni petaci i šušte papiri... A onaj stup s klupom u hramu, sa svijećama, s pričešćem, ikonama i s pravom da se može kupiti posebna molitva za živa ili mrtva.

— Da, reče otac Vasilije, — kod nas ima mnogo nesavršenstva, pa nam je potreban bič... No ja ne govorim o tome. Hoću, Aleksandre Nikolajeviću, jedno da vam kažem, da se Krist ni u što zemaljsko nije upletao, nego se zemaljskim zakonima pokoravao, pa je nauk njegov dublji, nego što to mnogi misle, koji misle da su poznavaoci Evandjelja...

[9]) Ivan 2, 14—16.

L

Krist nam je dao, — produživao je otac Vasilije, — samo jednu novu zapovijed. Ta zapovijed sadrži u sebi sve ljudske zakone, pa će se onaj, koji u potpunoj mjeri bude izvršio tu zapovijed, uzdići iznad zakona, jer je zakon za njega ništa; iznad vlasti, jer je vlast prema njemu nemoćna; iznad države, jer se o tu Kristovu zapovijed razbijaju svi državni zakoni, kao što se razbija morski val o nedostupnu pećinu.

Otac Vasilije zastane, kad je to izrekao. Čekao je na Sablinovo pitanje, ali je Sablin šutio. Podupirući se laktom o jastuk, dubokim je pogledom gledao svećenika i slušao.

— Krist je znao, da je u toj zapovijedi sav smisao ljudskoga života, pa onaj, tko ga bude umio ispuniti, postat će sretnim na zemlji i proći će svoj put izvan teških gorčina, koje prate na putu svakoga nekršćanina. Krist je htio, da njegovi učenici to shvate i da duboko usvoje njegovu zapovijed. Približavali su se posljednji dani zemaljskog života Isusa Krista. On je, kao Bog, znao da ga čeka muka kazne na križu i kao čovjek trpio je predvidjajući smrt. Njegova duša lebdjela je iznad zemlje, združujući se s Bogom, pa je Njegovo stanje prelazilo i na učenike Njegove, koji su vidjeli, da se nešto osobito dogadja s njihovim učiteljem. Krist je sakupio učenike na posljednju zajedničku večeru. Pozvao je samo njih, stranoga nije bilo nikoga. I nastao je odnos intimne blizine, dubokog pouzdanja. Tiho su plamsali svijetnjaci. Približavao se blagdan Pashe i osjećao se njezin dah. Prije kratkog vremena ulazio je Krist u Jerusolim, okružen mnoštvom noroda, a povici »Hosana!« razlijegali se naokolo. Bilo je slavlje: bijelo ruho, domahivanje palmovim grančicama, modro nebo, zrake proljetnjega sunca i već traže da ubiju Krista, a jedan od

učenika izdaje Ga. Besjedu prekidaju česte stanke. Učenici gledaju Krista i čekaju, što će im reći.

Tek što je izišao Juda, a Simon Petar već je znao, da je Juda otišao da izda Krista.

Nastala je šutnja. Vani je bila tamna noć.

— »Danas se proslavio Sin čovječji i Bog se proslavio u Njemu.

— »Ako se Bog proslavio u Njemu, onda će i Bog proslaviti Njega u Sebi i odmah će Ga proslaviti.

— »Djeco! Nije Mi dano, da dugo ostanem medju vama. Tražit ćete Me, i kao što rekoh Judejcima: kud Ja idem, vi ne možete doći, pa tako sada govorim i vama...«[10]) reče Krist. Učenici nisu shvatili Njegovih riječi, ali su pojačali pažnju.

I tada Krist prvi put reče, da On daje zapovijed, zakon, pravilo, ljudima.

»Novu vam zapovijed dajem, da ljubite jedan drugoga; kao što sam Ja vas ljubio, da se i vi ljubite medju sobom;

»Po tome će svi poznati, da ste Moji učenici, ako bude ljubavi medju vama«[11]).

Evo to je ono novo, što je sa sobom na svijet donio Krist. To je jedina Kristova zapovijed — da ljubimo jedan drugoga onako, kao što je Krist ljubio ljude, to jest, da za njih podnesu i pljuvačke i zaušnice, pa i samu smrt.

Rekavši to, Krist se nije zadovoljio: Njemu je trebalo da duboko u srca Njegovih učenika udje taj visoki pojam ne jednostavne ljubavi prema bližnjemu, kao prema samome sebi, kako je tražio Mojsije, nego ljubavi osobite. Krist ponavlja: »Ako ljubite Mene, držite moje zapovijedi!«[12]) I kao bojeći se, da Ga učenici nisu dobro

---

[10]) Ivan, glava 13., redak 31—33.
[11]) Ivan 13; 34—35.
[12]) Ivan 14; 15.

razumjeli, On pojačava svoj zahtjev, da sačuvaju ono, što će reći:

— »Tko drži Moje zapovijedi i čuva ih, onaj Mene ljubi, a tko ljubi Mene, toga će zavoljeti i Otac Moj; Ja ću Ga zavoljeti i javit ću mu se Sâm«[13]).

Učenici Njegovi gorjeli su ljubavlju prema Njemu, a Krist ih je iskušavao pripravljajući njihov duh, da uzmognu primiti vječnu istinu. Zanos se sve više pojačavao, i napokon je došao čas potpunog duhovnog jedinstva; učenicima se rastvorila srca i Krist im ponavlja:

— »Ovo je zapovijest Moja, da ljubite jedan drugoga kao što Ja ljubim vas.

»Nema veće ljubavi od one, ako netko položi dušu svoju za prijatelje svoje.

»Vi ste prijatelji Moji, ako izvršavate ono, što vam Ja zapovijedam.

»Više vas ne nazivam slugama, jer sluga ne zna, što radi gospodar njegov; nego sam vas nazvao prijateljima, jer sam vam rekao sve, što sam čuo od Oca Mojega«...[14])

Krist je oslobodio ljudstvo od ropstva spoljašnjega života, objasnivši im, da ljubav donosi slobodu.

Treći put ponovio je on učenicima svojima:

— »Ovo vam zapovijedam, da ljubite jedan drugoga«[15]).

Kristova zapovijed je jedna: ljubav prema ljudima, dovedena do samozataje, kakvom je i sam Krist ljubio ljude.

---

[13]) Ivan 13; 21.
[14]) Ivan 15; 12—15.
[15]) Ivan 15; 17.

S r c e č i s t o i z g r a d i u m e n i, G o s p o d e!

Kršćanska religija sastoji se od nutarnjih plemenitih pobuda — a iz tih blagih pobuda izvire i primjereno postupanje. Krist je naredio ljudima, da se u ljubavi prema bližnjemu upodobe Njemu. Da postanu onakvima, kako je on rekao o sebi:

— »Dodjite k Meni svi, koji ste umorni i opterećeni, i Ja ću olakšati breme vaše.

»U z m i t e j a r a m M o j n a s e b e, i n a u č i t e s e o d M e n e: j e r s a m J a k r o t a k i s m i r e n a s r c a; i naći ćete mir dušama svojim. J e r j e j a r a m m o j b l a g i b r e m e j e M o j e l a k o[16]).

K r š ć a n s k a r e l i g i j a j e r e l i g i j a n u t a r n j i h p o b u d a. Onaj će postići carstvo Božje, slobodu i najveću sreću, tko očisti svoje srce tako, da s v e m i s l i n j e g o v e budu čiste.

— »Čuli ste, što je kazano starima: ne ubij, jer tko ubije, bit će kriv sudu.

»A ja vam kažem, da je svaki onaj, koji se ni za što gnjevi na brata svojega, kriv sudu. Ako tko reče bratu svojemu: ‚raka!' kriv je skupštini; a tko reče ‚budalo!' kriv je ognju paklenom.

»Čuli ste, kako je kazano starima: ne čini preljuba«.

»A Ja vam kažem, da je svaki, koji pogleda na ženu sa željom, učinio već u srcu svome preljub« . . .[17])

Eto što traži Krist: č i s t e m i s l i.

— »I koji hoće, da te pozove na sud i oduzme košulju tvoju, podaj mu i gornju haljinu;

»I koji te prisili da podješ s njim jedan sahat, ti idi dva;

»Koji ište u tebe, podaj mu, a od onoga, koji hoće da mu uzajmiš, ne odvraćaj se;

16) Matej 11; 28—30.
17) Matej 5; 21—22, 27—28.

». . . ljubite neprijatelje svoje, blagosivajte one, koji vas kunu; činite dobro onima, koji vas mrze, i molite se Bogu za one, koji vas vrijedjaju i koji vas progone« . . .[18])

— Razumijete li vi, da je B o g l j u b a v? usklikne otac Vasilije i glas mu odjekne novim tonovima, kakovih Sablin još nije čuo. Otac Vasilije ustade i čas je hodao, a čas se zaustavljao u dnu sobe kod prozora ili bi se približio Sablinovoj postelji i govorio vrlo zanosno:

— Vi tražite Krista, vi tražite Pravdu božju, Carstvo Njegovo sveto i zato stvarate zakone, organizirate političke stranke, a Carstvo je božje, pravda Kristova, sreća i raj zemaljski medjutim u vama samima. Primite samo zapovijest Kristovu o ljubavi, bacite samo sjeme ljubavi u srce svoje, naučite se ljubiti i ono će izrasti i sve obuhvatiti. Krist je Carstvo nebesko poredio sa zrnom gorušičnim. Jeste li ga vi kada vidjeli? Maleno je kao zrnce prašine, a izraste iz njega golemo drvo, dolijeću na njega ptice nebeske i sakrivaju se u granama njegovim[19]). Raznijetite u svojoj nutrinji to čuvstvo ljubavi i vi ćete sazdati Carstvo nebesko i bit ćete sretni i slobodni, pa za vas ni car, ni zakon, ni vlast ne će biti ništa. Sve će zemaljsko otpasti od vas, ljudi će postati braćom i nema gospodara nad vama — svi su ravni i sloboda, sloboda!

». . . vi znate, da oni što se zovu knezovima naroda, vladaju nad njima, i poglavari njihovi vladaju nad njima«, veli Krist.

»Ali medju vama neka ne bude tako; nego onaj, koji hoće da bude najveći medju vama, neka vam bude slugom;

»I koji hoće da bude prvi medju vama, neka bude svima sluga;

18) Matej 5; 40—42, 44.
19) Matej 13; 31—32.

»Jer i Sin čovječji nije došao za to, da Njemu služe, nego da On služi i da dade dušu Svoju za spasenje mnogih«[20].

»I poznat ćete istinu, a istina će vas učiniti slobodnima«. »Svatko, tko griješi, rob je grijehu«[21].

Učeni gubernator i upravitelj rimske Judeje reče Kristu: »Dakle si ti car?« — Isus odgovori: »Ti reče, da sam ja car. Ja sam zato rodjen i zato sam došao na svijet, da svjedočim o istini; i svaki, koji je od istine, sluša glas Moj«.

Pilat Mu reče: »Što je istina?«[22])

Pa tu, eto, ima već koješta i od anarhije, Krist je dakle anarhist! Kršćanstvo je srodno anarhizmu. Ono ne priznaje vlasti! Eto, kako se daleko može poći u sporazumijevanju!... Kako se to slaže: »Dajte caru carevo« i pokornost pred zakonom i sudom i Kristove riječi Pilatu: »Ti ne bi imao nada mnom nikakve vlasti, kad ti ne bi bilo dano odozgo«[23]), to jest božansko pokroviteljstvo vlasti, priznanje, da Bog blagosivlje vladaoce za njihovo djelovanje — s tim riječima o slobodi i o toj tajanstvenoj istini, u kojoj se osjeća anarhija.

Pa ako je ljubav u meni, što mi je onda car i poglavarstvo? Oni hoće da izvršavam njihove zakone, a ja tako ljubim svakoga od njih — ne zato, jer je on car ili poglavar, nego zato, što je on moj bližnji i ja sam spreman dušu svoju dati za njih i dajem je čisto po nagonu srca! A ako je i car kršćanin i poglavar kršćanin, onda su, pomislite, i oni spremni dati dušu svoju za podanike i podložnike. Evo vam dakle anarhije! Jedan služi, raskida se na dijelove, a drugi se raskida pred služiteljem, da bi mu ugodio... Vi ste vojnik i kršćanin, pa nastojite

---

20) Marko 10; 42—45.

21) Ivan 8; 32 i 34.

22) Ivan 18; 37—38.

23) Ivan 19; 11.

služiti tako, da vas poglavar ne može dosta da se nahvali, no i poglavar je kršćanin i on nastoji učiniti službu vašu takvom, da bi vam bilo lako. Vi plamtite jedan prema drugome ljubavlju i doista je — jaram moj blag i breme moje lako. Kad vi ljubite, onda je sve, što vam nalažu, lako, kad vi ljubeći nalažete — kakav je to onda trud? To je sreća, a ne trud...

Rat!... Da, kad bi svi bili kršćani ne po imenu, nego po duhu! Bi li se mogao zamisliti rat? Nipošto! Neprijatelj vas tako ljubi, da je spreman i sam dati dušu svoju za vas, a vi njega isto tako ljubite. Sitnica, a ne rat! Razumijete li, glupost, trice, budalaštine! Slavlje antimilitarista! Dolje s oružjem! Nastalo je vrijeme razoružanja! Amin...

Osamsatni radni dan... Kakva besmislica! Kršćanin radnik spreman je dušu svoju dati za bližnjega, za tvorničara, za kapitalista; on nesamo, da je spreman osam, nego deset, dvadeset sati raditi. No i tvorničar kapitalist je kršćanin — i on isto tako vidi u radniku bližnjega svoga. Ne treba osam sati, neka rade sedam, šest sati, neka pothvat nosi polovicu procenta ili nikakova procenta, neka ide na gubitak... razumijete vi, kakvo je to riješenje pitanja! Hoće li se sporazumjeti u ljubavi? U kršćanskoj ljubavi?

Agrarno pitanje... Gdje je ono? Njega nema. Vlastelin tako ljubi seljaka, da će mu zemlju dati po ljubavi. A seljak možda i ne će uzeti te zemlje. Sjećate li se kod grofa Tolstoja, u »Ani Karenjinoj«: Levin daje zemlju seljacima, a sam ih u srcu mrzi i prezire. Ili onaj Nehljudov u »Uskrsnuću«, koji ne ljubi Katjušu Maslovu, a hoće da se oženi njome silom; progoni je i muči sebe i nju. Ne ljubeći daje zemlju seljacima. Farizej... Nalikujete pobijeljenim grobovima, koji se spolja čine lijepi, a unutri su puni mrtvačkih kostiju i svake nečistote.

»Tako se i vi spolja činite ljudima pravedni, a iznutra ste puni licemjerja i bezakonja«...[24])

Jesu li Levin i Nehljudov pravednici?... Nisu, oni su varalice, jer nisu po ljubavi radili, nego samo po želji, da ispune evandjelje, ne shvaćajući ga, kako ga nije shvaćao ni grof L. N. Tolstoj i kako ga ne shvaćaju ni socijalisti. Oni hoće da ga prikroje životu, a Krist je priznao, da se nauk njegov ne može primijeniti na život. Život je sam za sebe, a Carstvo Kristovo samo za sebe. Kršćanska vjera može samo da uljepša život, ali učiniti ga onakvim, kakav treba da je, ne može, jer je za to potrebno, da bi svi postali kršćanima.

A zar je to moguće?

»Kad je Krist izišao na put, pritrčao mu netko, pao pred Njim na koljena i zapitao Ga: učitelju blagi, što mi treba činiti, da steknem život vječni?

»Znaš li zapovijest: ne čini preljuba; ne ubij; ne ukradi; ne reci kriva svjedočanstva; ne uvrijedi; poštuj oca svojega i mater«...[25])

To je, eto, tražio Krist od čovjeka tek da sačuva zemaljske pisane Mojsijeve zakone. Po današnjem ispunjavanju savremenih zakona do sitnica — zakona gradjanskih i vojničkih i dosta je! Krist znade, koliko su ljudi nesavršeni, pa zato ne traži od njih junačkih djela. Ali onaj je čovjek htio više.

— »Učitelju!« rekao je, — »sve sam to sačuvao od mladosti svoje.

»Isus ga pogleda, poljubi ga i reče mu: Jedno ti nedostaje: idi, prodaj sve, što imaš i razdijeli siromasima; i imat ćeš blago na nebesima; hajde za mnom primivši krst.

»On pak, smutivši se od riječi njegove, otidje s bolom u duši, jer je bio vrlo bogat.

---

[24]) Matej 23; 27—28.

[25]) Marko 10; 17—19.

»I pogledavši naokolo, reče Isus učenicima svojim: »Kako je teško bogatome ući u Carstvo božje!

»Učenici se uplašiše od riječi Njegovih. No Isus im opet progovori: djeco, kako je teško onima, koji se u bogatstvu uzdaju ući u Carstvo božje!

»Lakše će deva proći kroz ušicu od igle, negoli će bogataš ući u carstvo Božije... Zaista, zaista vam kažem: nema nikoga, koji je ostavio dom svoj, ili braću svoju, ili sestre, ili oca, ili mater, ili ženu, ili djecu, ili zemlju poradi Mene i Evandjelja;

»A da ne će primiti sada, u vrijeme ovo, usred progona, sto puta više domova, i braće, i sestara, i otaca, i matera, i djece, i zemalja, a na onome svijetu život vječni.

»Mnogi, koji su bili prvi, bit će poslednji, i mnogi posljednji bit će prvi«[26]).

— Anarhija, Aleksandre Nikolajeviću! Anarhija i komuna! I to je mnoge zablaznilo. Ah, kad bi ljudi shvatili, što je istina! Kad bi oni našli odgovor na Pilatovo pitanje, na koje Krist nije odgovorio — onda bi spao mrak s očiju njihovih i postalo bi sve jasno. I kršćanstvo i socijalizam, i Carstvo božje — i anarhija i komuna i carstvo tame — carstvo djavola.

LI

Krist je u čitavom svom zemaljskom životu, u čitavoj svojoj propovijedi oštro odvajao zemaljsko od nebeskoga, spoljašnje od nutarnjega, ljudsko od božanskoga, ovdašnji nesavršen život od života tamošnjega...

»Vi ste od nižih, Ja sam od viših; vi ste od svijeta ovoga, a Ja nisam od svijeta ovoga«[27]).

---

[26]) Marko 10; 20—25 i 29—31.

[27]) Ivan 8; 23.

Ovdje na zemlji je borba za opstanak, za hranu, za odijelo i krov, ovdje su brakovi i bračni pirovi, pogrebi i tuga, bolesti, zavist, mržnja, prestupci, krv, — a sve je to tudje Kristu.

To je sve carstvo zemaljsko sa svojim carevima i poglavarima, časnicima i vojnicima, krvavim ratovima, prestupcima i kaznama. Zemaljsko carstvo grešnih ljudi.

»Tražite najprije Carstvo božje i pravdu Njegovu, a ovo će vam se sve dodati«[28]).

Otac Vasilije stane i odahne. Kao da se preobrazio. Oči su mu sijevale kao ugalj. Sam je stavljao pitanja i sam odgovarao, citate iz Svetoga Pisma miješao je sa svojim riječima. Govor njegov, spočetka dosadan i jednoličan, nalik na propovijed, oživio je; zahvatio je Sablina svojim riječima i Sablin je osjećao, kako drhat prolazi njegovim žilama.

— A gdje je ono? Gdje je to Carstvo božje, gdje ga valja tražiti?

»Carstvo božje ne će doći vidljivim načinom.

»Ne će se kazati: evo ga ovdje, ili: eno ga tamo. Jer gle, Carstvo je božje unutri, u vama«[29]).

Ono su želje vaše, ono su misli vaše, ono pobude vaše.

»... Iz srca izlaze zle misli, ubistva, preljubi, kradje, lažna svjedočanstva i hulenja Boga«...[30])

Sazdajte u srcu svojem hram božji, istjerajte iz njega sve zle misli i vi ćete na ovom svijetu steći potpuno blaženstvo. Neka srce bude puno blagih misli i sve će postati jasno.

»Duh je ono, što oživljava; tijelo ne pomaže ništa«[31]).

---

28) Matej 6; 33.

29) Luka 17; 20—21.

30) Matej 15; 19.

31) Ivan 6; 63.

Eto, gdje je istina. Smiješno je i čudno tražiti je u svijetu s njegovim grijesima. Kako jasno govori Krist: — »Carstvo Moje nije od svijeta ovoga; kad bi carstvo Moje bilo od ovoga svijeta, sluge bi se Moje zauzele za Mene, da ne budem predan Judejcima; ali carstvo Moje nije odavde«...[32])

Na zemlji ne može biti Carstva božjega. Najviše, što se može na zemlji dostići, jest, da sam živiš kršćanski i da tako uravnavaš misli svoje, da bi ljubav upravljala svim mislima našima. Postani kršćaninom.

»A sada«, piše u prvoj poslanici Korinćanima sv. apostol Pavao — »ostaje ovo troje: vjera, nada i ljubav; no njubav je najveća medju njima«[33]).

U čemu je dakle zabluda socijalista i zašto sam ih ja tako smiono stavio prema Kristu i rekao, da oni nisu za Krista, nego protiv Krista? Ta i oni naglašuju ljubav, i oni govore o bratstvu, o jednakosti, o slobodi!

Oni hoće Carstvo božje, koje nije od ovoga svijeta, da stvore na ovom svijetu. Oni hoće ono, što ima doći kao rezultat nutarnjega rada nad sobom, da stave u zakon kao rezultat kršćanske ljubavi. Bratstvo i jednakost — kad srce mrzi i kad se buni! Bog nije stvorio ljude jednakima.

»Veći će služiti manjemu.

»Jakov mi je omilio, a Ezava sam omrznuo.

»Što on veli Mojsiju: Koga treba pomilovati, pomilovat ću, a koga požaliti, požalit ću.

»A tko si ti, čovječe, što se prepireš s Bogom?

»Zar stvor da kaže stvoritelju svome: Zašto si me takvim stvorio?

---

32) Ivan 18; 36.

33) Korinćanima glava 13; redak 13.

»Zar lončar nema vlasti nad glinom, da od iste grude izradi jednu posudu za višu upotrebu, a drugu za nižu?«...[34])

Kako mi možemo silom nametnuti ljudima jednakost? Kako možemo bratstvo učiniti zakonom i osloboditi ljude drugačije negoli preko Krista? Kakova će glupost nastati od nastojanja, da Carstvo božje izvadimo iznutra, da ga uzmemo odozgo i spustimo dolje te ga učinimo zemaljskim carstvom?

Da se to izvede, valjalo je sakupiti u jedno sve siromašne i udružiti ih protiv bogatih. Socijalisti izbaciše poklič po svemu svijetu: Proletarci svih zemalja ujedinite se! Za što? Z a b o r b u, jer socijalisti vele: »U borbi ćeš naći svoje pravo!«

Amin! Doista su dobru stvar započeli!

A gdje su one tri? V j e r a, n a d a, l j u b a v? Vjera je odbačena. Ljudi su se razočarali da će dostići nutarnje carstvo božje, koje jedino daje slobodu; odrekli su se da traže istinu putem, koji je Krist svečano zapovjedio, putem ljubavi, koja sve pokreće i pošli su putem laži. Vjere nema. Nema Krista, nema Boga, pa nema ni ljubavi. Pa čemu se možemo nadati? Pobjedi u klasnoj borbi! K r v i m r ž n j u u n i j e l i s u s o c i j a l i s t i u s v i j e t n a m j e s t o l j u b a v i.

Njihov je nauk od ovoga svijeta. Iz dubina čovječje duše, iz pakosti i zavisti podigao se i u njemu nema ništa kršćansko. Njihov je nauk zlo i mržnja. Mržnja svih na sve. Njihov je nauk tamna sila, sila djavolska.

Nikada! Nikada nije ništa bilo i nema u nauci kršćanskoj socijalističkoga i ništa u Kristu nema zajedničkoga sa socijalistima. Krist — i Petar Verhovenski, Krist — i Šatov, Krist — i Stavrogin! Jadne poredbe! Krist i Ropšin, autor »Konja blijedoga« s njegovim zakučastim doživljajima u vrijeme pripravljanja na političko zločinstvo, priugotavljanja bombe, dočekivanja u zasjedi i ubijanja. Ljubav i mržnja!

[34]) Pavlova poslanica Rimljanima 9; 12—15. i 20—21.

A može li se, reći će mi, biti kršćaninom na ovom svijetu? Može li se naći istina i učvrstiti Carstvo božje u svojoj nutrašnjosti?

Kršćanstvo ili socijalizam? Ljubav, koja daje dušu svoju za drugove svoje i poklanja pravu slobodu ili — sloboda nasilja, jednakost i bratstvo mržnje, borba za pravo?

Što je kršćanstvo na svijetu ovome?

LII

Apostol Pavao kaže:

»I ako razdijelim čitavo imanje svoje, i tijelo svoje predam da se sažeže, a l j u b a v i n e m a m: ništa mi ne pomaže«...[35])

Čujete li, Lave Nikolajeviću? Čujete li, Levine i Nehljudove? Kakovo je bilo vaše srce, kad ste davali imanja svoja seljacima i predavali tjelesa svoja na sažizanje Katjuši Maslovoj? Vi tada niste bili kršćani i od toga niste imali nikakove koristi.

»L j u b a v«, veli dalje apostol Pavao — »d u g o t r p i, m i l o k r v n a j e; l j u b a v n e z a v i d i, l j u b a v s e n e u z v i s u j e, n e n a d i m a s e.

»O n a n e č i n i, š t o n e v a l j a, n e t r a ž i s v o j e, n e s r d i s e, n e m i s l i o z l u;

»N e r a d u j e s e n e p r a v d i, n e g o s e r a d u j e i s t i n i;

»Sve snosi, sve vjeruje, svemu se nada, sve trpi«[36]).

Kako jasan, kako točan program svega života kršćanskoga! Sve s ljubavlju i sve po ljubavi — ljubav iznad svega.

[35]) Prva poslanica Korinćanima 13; 3.

[36]) Ibid, 4—7.

Kršćanin se ne odriče zemaljskog blagostanja, jer mu bogatstvo i zemaljska dobra daju mogućnost da proširi djelotvornu ljubav i da više pomaže bližnjima.

Bog je stvorio ljudima zemlju, da se od zemlje hrane. Stvorio je životinje, da služe čovjeku, stvorio je ribe, da ga hrane. Zemlja, koja daje hljeb i plodove, koja hrani životinje, koja nas odijeva, koja proizvodi toplinu i svijetlo, koja nam daje kovine, dana je zato, da bi se čovjek na njoj trudio. Trud na zemlji, obradjivanje zemlje, sabiranje priroda na poljima i vrtovima, timarenje stoke, lovljenje riba — evo, o čemu govori Krist u pričama i poredbama svojim. Zemaljsko zemlji. Čovjek neka se trudi na zemlji, neka je gnoji, natapa, neka puni žitnice svoje, neka čuva stada svoja, ali najviše neka čuva srce svoje! Krist je blagoslovio trud i rad u svim oblicima i što više ima truda, što više rada — to je veći blagoslov božji, ako nije zaboravljeno glavno: čista pobuda srca. Krist nije asket, nije fanatik nego čovjek, koji čistim srcem želi dobro, koji se s ljubavlju i bez osudjivanja približava svakom zemaljskome čovjeku.

Ako je sudbina postavila kršćanina za poglavara, za vojnika, za sudiju — on teži za točnim izvršivanjem zakona, jer samo onda mogu zajednički živjeti ljudi poročni s ljudima čista srca. Kršćanin poglavar bori se sa zlom, kako se Krist borio s onima, koji su oskvrnjivali hram. Ali kršćanin poglavar bori se i ne mrzi srcem onoga, koji je počinio zlo. Prost narod, Aleksandre Nikolajeviću, vojnici, vrlo dobro shvaćaju, kako ste vi kaznili onoga, koji je pogriješio — sa zlobom u srcu ili s ljubavlju — i praštajući mu srcem, kaznili ste ga po dužnosti svojoj. Kršćanin ne mrzi nikoga: — »Ako je gladan neprijatelj tvoj, nahrani ga; ako je žedan, napoj ga; jer čineći tako, nagrnut ćeš mu na glavu goruće uglevlje«...[37])

[37]) Poslanica ap. Pavla Rimljanima 12; 20.

... »Poglavari« — piše Rimljanima apostol Pavao — »nisu strašni za dobra nego za zla djela. Hoćeš li dakle, da se ne bojiš vlasti, onda čini dobro i primit ćeš hvalu od vlasti.

»Jer poglavar je božji sluga, tebi za dobro. Ako pak činiš zlo, boj se: jer on ne nosi uzalud mača; on je božji sluga, osvetnik za grijehe zločincima.

»I zato se valja pokoravati nesamo od straha, nego i po savjesti.

»Zato im plaćajte i poreze: jer oni su sluge božji, pa su postavljeni za to.

»I tako dajte svakomu, što ste mu dužni: komu porez — porez; komu carinu — carinu; komu strah — strah; komu čast — čast.

»Ne ostajte dužni nikome ništa, osim da ljubite jedan drugoga; jer onaj, koji ljubi drugoga, ispunjava zakon«...[38])

Kršćanin nikada sam ne traži vlasti, on nije častohlepan, ali ako je na njega — bilo izborom, bilo imenovanjem — navaljeno breme vlasti, on ne popušta zlu, ne prihvaća ga, nego se bori s njim svim zakonskim sredstvima i ako ne može drugim putem da nadvlada zlo, nego smrću, kršćanin se ne zaustavlja ni pred smrtnom kaznom. Kršćanski nauk isključuje mogućnost smrtne kazni zato, jer medju kršćanskim društvom vlada ljubav, a gdje je ljubav, tamo ne može biti takvih prestupaka, koji bi izazivali kazan smrti... No tamo, gdje nema kršćanskih pojmova i gdje ljudi ne žive u Kristu, tamo valja malene ove spasavati od sablazni i tamo poglavar »ne nosi uzalud mača — on je božji sluga«.

Kršćanin je uvijek u dobrom i veselom raspoloženju duha: njegovih očiju ne zasjenjuje oblak pakosti, zavisti mržnje, njegove su misli čiste. Povećava li se u državi broj kršćana — život je svjetliji,

[38]) Poslanica ap. Pavla Rimljanima 13; 3—8.

pa izumiru surovi zakoni. Smrtna kazna ostaje samo na papiru, ispražnjuju se tamnice, ne čuje se o kradjama, pljačkama i ubistvima — nastaje zlatan i sretan vijek — a tu sreću dalo je čovječanstvu čuvanje velike Kristove religije.

Kršćanstvo isključuje političke partije, političku i stalešku borbu. Pobudom kršćanstva treba da je ljubav. Politička stranka naprotiv, kao temelj svoga opstanka, podržava mržnju. Tko nije s nama, taj je protiv nas, govori svaka stranka i život se ljudi osniva na načelima, protivnima kršćanstvu. Politička stranka govori: sloboda, jednakost i bratstvo — a od svoga početka ide za tim, da uništi i uguši slobodu protivničke stranke, da se uzdigne nad nju i da svakamo postavi svoje, te govoreći o borbi, mrzi brata svojega. Gdje se javljaju političke stranke, tamo nestaje Krista s njegovim naukom ljubavi. Tamo se javlja djavo. Zavist, pakost, kradja, ubistvo s jedne strane sile drugu, da poduzima osobite mjere zaštićivanja, da povećava policiju, da gradi tamnice, na ubistva odgovara kaznama. Što se više ljudi udaljuju od Krista, sve više postaje nemogućim život i nikakav ljudski nauk ne će zamijeniti onoga, što je ljudima dao Krist: težnje za čistim mislima.

Tražite prije svega Carstvo božje, a ostalo sve će vam se dodati.

A Carstvo božje nije od ovoga svijeta.

Carstvo božje je u nama.

Agrarno, radničko, spolno, vojničko — sva ta »prokleta pitanja«, kako sva ta naša nedozrela pitanja nazivlju filozofi mladići, sva se mogu riješiti jednostavno: živite u Kristu! Trudeći se nad zemljom, stvorite u sebi Carstvo božje, uzdignite u srcu svojem hram ljubavi bližnjemu više negoli prema sebi, i nestat će »prokletih pitanja«, i sve će postati jasno. Eto, gdje je istina.

LIII

Nauk Kristov i kršćanska crkva, kao općina vjernika, različite su stvari, — tiho i zamišljeno izreče otac Vasilije. Na tome su se mnogi, pa i ljudi jaka duha, kakav je nesumnjivo bio i grof Lav Nikolajević Tolstoj, ne jedanput spoticali. Crkva je od ovoga svijeta, crkva nižih, a nauk Kristov viših, nije od ovoga svijeta.

Otac Vasilije se zamisli i napokon reče: Kad svi ljudi postanu kršćanima, onda će nestati i crkve s njezinim knezovima, s biskupima i sa svim poglavarstvima. Ali tada ne će biti ni vlasti... Tada će nastati istinsko Carstvo božje...

I opet zašuti.

— Ne, reče — nemoguće... nije od ovoga svijeta! Dok svijet u grijehu stoji, dok je srce raspaljeno jarošću i dok mržnja prema bratu kipi u srcu... potrebna je! Srce prema Bogu skrušeno i smireno. I oltar, što sve sažiže... i zlatna mašta, priča... i šestokrili serafini, i tajanstvo, i šapat na podnožju prestolja i polaganje ruku i ruho, iz kroja kojega izbijaju vijekovi davnine i kadionički dim... sve je potrebno! Srce je ljudsko grubo, razjarile ga zle brige, što ga bodu, skršila ga životna zavist i treba da lik nebesa propjeva i progovori... Blagoslovi dušu moju, Gospode, blagoslovljen jesi, Gospode! Blagoslovi dušu moju, Gospode! I svu nutrinju moju... Iz tame vjekovne gleda na vas sa starih ikona, sa zlata ikonostasa, s kretnje blagosiljanja, iz napjeva kora crkvenoga velika prošlost. Otac, mati, djed, pradjed, šukundjed — isto su se tako molili i svijeće užizali i ponicali dodirujući čelom hladan pod, kad se u sumraku žrtvenika pojavljivala u kadioničkom dimu čaša i drhtav glas jereja brujao, kao iz dubine tisućugodišnje: uvijek, sada i vječno i uvijeke vijekova!...

Tu je sva historija velike Rusije. Odbacite je, zaboravite podvige prošlosti — i ostat će

ledena dosada, i u životnim brigama svenut će srce.

Tako se molio Petar Veliki u Trojickom hramu mladoga Petrograda, a zlato mladih brezića odsijevalo je oko hrama i orili su grubi glasovi sinodalnih pjevača »Tebe Boga hvalimo!«

Tako je u Uspenskom Soboru, jednolično i jednoglasno, mračno pjevao kor monahâ i ulazio, namrštivši obrve, bezumni Ivan...

Te su napjeve osluškivali goniči-tražioci Vladimira Crveno Sunašce, kad su u Vizantinskom hramu zaboravili, gdje su — na zemlji ili na nebu.

Od nižih dozivlje crkva vaše srce k višima i potiče vas na djela ljubavi.

Crkva nesamo da je nacionalna, ona je svesvjetska. Od Ivana Zlatoustoga i Vasilija Velikoga, stvoritelja liturgije, pa do naših dana, ona je nepromijenjena. Od njih do apostola, od apostola do Krista. I kad vam u zamrloj tišini meko zbori kor: »Dodji kraljevstvo Tvoje« — vi znate, da vas je Krist učio moliti se tako.

Država, koja drži do sebe, koja ljubi državljane, koja nastoji da dokine smrtnu kaznu, koja teži za kršćanskom ljubavlju i bogatim i lijepim životom svojih gradjana, nikada se neće rastaviti od crkve. Crkva je najbolji dio države.

Državi, koju rastaču političke stranke, crkva je opasna. Crkva potiče na ljubav. A može li monarhist ljubiti socijalista i socijalist shvatiti monarhista?

Ali država, koja se rastavila od crkve, osudjuje podanike svoje na vječnu borbu, na mržnju, a crkvi u zamjenu stvara — meetinge, stranačku disciplinu, demonstracije, smrtne kazne i medjusobne gradjanske pokolje.

Crkva sa svojim obredima: molitvama, palenjem svijeća, znakom križa i uzdasima, samim tajanstvima — ispovijed i pričest! — samo je hula na Boga, ako nema velike kršćanske ljubavi prema bližnjemu.

»Jer«, piše apostol Pavao Galatima — »sav je zakon sadržan u jednoj riječi: ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe«[39]).

»Tko govori: Ja ljubim Boga, a brata svoga mrzi, taj je laža; jer ne ljubeći brata svoga, kojega vidi, kako može ljubiti Boga, kojega ne vidi?«[40])

Otac Vasilije zašuti. Sablin je ležao na krevetu, ne govoreći ništa. U sobi je bilo tiho.

— Kad ne bi bilo crkve, — reče otac Vasilije, — kako i odakle bi se ljudi naučili blagoj nauci Kristovoj? Religija se ne može predavati u gimnaziji kao filozofija, ili matematika. Nju valja neprekidno ponavljati, ponavljati i u neobičnim prilikama, takvima, da po fantaziji zahvati u srce. Ta i oni, koji nam donose djavolski nauk, propovjednici mržnje — socijalisti — i oni traže meetinge, bučne procesije, pjevanje himni, koje pozivlju na pobunu i ubistva. I oni imadu svoje gradjanske panihide i demonstracije, da mržnjom raspale čovječje srce, koje je krotko poradi nauka Kristova, primljena još u djetinjstvu. A kako ćete se spasiti bez crkve, odakle ćete doznati istinu i kako ćete naći u svojoj nutrinji Carstvo božje, ako ne uzmete bremena njegova na sebe i ako ne naučite od Njega: jer On je blag i smirena srca; i naći ćete pokoj dušama vašim. Jer jaram je Njegov blag i breme je Njegovo lako!...[41])

[39]) Poslanica ap. Pavla Galatima 5; 14.

[40]) Prva poslanica Ivanova 4; 20.

[41]) Objašnjenje evandjelja, kako ga tumači Sablinu otac Vasilije, uzet je iz djela: »Osnovi kršćanskog morala«, neštampana rukopisa R. I. Termena. Termen, po službi topnički časnik, bavio se preko dvadeset godina tim pitanjem. Njegovi »Osnovi kršćanskog morala« slili su se u ove dogme: — Kršćanska religija je religija nutarnjih pobuda. Krist je priznao i pokoravao se svim ljudskim zakonima. Silom ne može se steći Carstvo božje, jer ono nije od ovoga svijeta, nego se nalazi u nama, u našim nutarnjim pobudama. Nauk socijalizma, jer teži da nasilno u život unese kršćanske dogme, guši ljubav, pa se zato i ne može složiti s kršćanstvom, već mu je protivan.

LIV

Kad se Sablin sutradan probudio, opazi, da oca Vasilija nema; njegov krevet bio je brižljivo pospremljen, a poslužitelj skidao je s daske nad uzglavljem kredom ispisanu bolesničku listu.

— Gdje je baćuška? Da nije otputovao? upita Sablin.

— Upravo tako, odgovori poslužitelj. Danas rano ujutro. Ustali su, spremili se i otputovali. Ravno na frontu.

— Kako to? A dopuštenje?

— Dopuštenje su još jučer dobili od liječnika i rekli su, da imadu još ovdje nešto nesvršeno, pa su ostali do osvita. Vrlo su žalili, što ste vi izvoljeli počivati, a nisu htjeli da vas probude. Molili su, da vam se preda ovaj zamotak.

Sablin rastvori zamotak i ugleda maleno evandjelje u mekim crnim koricama od kože. Sablin ga otvori i opazi, da su neka mjesta u njemu bila podcrtana crvenom pisaljkom. Knjiga se otvorila na takvom mjestu, gdje Sablin pročita: — »J e r j a s a m b l a g i s m i r e n a s r c a«...

Došla je Aleksandra Petrovna i donijela stručak velikih krizantema.

— Evo, reče ona — otac Vasilije, koji je s vama bio u istoj sobi, izišao je, a doskora ćete se moći i vi ispisati. Kako sam sretna! Obojica ste vi moji i obojicu sam ja spasila od smrti.

Oči su joj se sjale dobrotom i srećom. Kršćanska ljubav poljepšala je uglate crte nepravilna lica, pa se ono činilo prekrasnim.

Aleksandra Petrovna prignula se k Sablinu. On prihvati njezinu ruku i prekrije je cjelovima. Suze su mu se sjale u očima.

— Zaboga, zaboga! reče ganuta Aleksandra Petrovna. Što to radite?

Ruka joj je drhtala.

— Pustite me. Ne treba toga činiti. Ne treba, ne treba! To me uzbudjuje, reče ona.

— A vi ne želite uzbudjenja?

— Sve je to, Aleksandre Nikolajeviću, bilo pa prošlo. Postala sam sasvim druga, a ni vi niste iskreni. One ljubavi u vas nema. Ja sam našla ovdje sreću i mir.

— Svladavanje tijela! reče Sablin.

— Ne. Ljubav srca.

— Jeste li govorili možda s ocem Vasilijem?

— Mnogo i dugo. Ono, što mi je on rekao, nije bilo za mene novo. Ja sam prolazila pokraj toga, ali sam tražila smirenje u spoljašnjosti, u molitvi u klanjanju, u ispovijedi, a otac Vasilije pokazao mi je pravi put ljubavi, pa sam tim putem došla u tiho pristanište. Sada sam sretna.

— A jeste li bili mnogo nesretni?

— Mnogo. Znate li, da sam se razišla s mužem. Georges me ostavio. Ništa i nitko mi nije ostao. Ali ne ćemo govoriti o meni. Od jučerašnjega dana muči me jedno pitanje, koje se odnosi na vas, pa ne znam, kako da vam se približim, da odgovor bude povoljan.

— O čemu se radi?

— Moram vam čestitati. Imenovani ste zapovjednikom n-ske husarske pukovnije.

— Gle, gle! Zahvaljujem vam. A odakle ste to doznali?

— Jučer su mi donijeli brzojavku i pismo iz glavnog stana.

— Od koga, ako nije tajna?

— Brzojavka je od carice. Ona vam prva čestita. Po tome vidim, da joj je teško, pa hoće da joj oprostite.

— Nemojmo govoriti o tome, mila Aleksandra Petrovna.

— Ne, Aleksandre Nikolajeviću, upravo treba da govorimo. To je malodušnost. Vi je morate poštediti. Ona toliko trpi.

— A što ona traži u glavnom stanu?

— O, znam, što mislite. Pogovara se, da putuje onamo po uhodarskom poslu. Kako se ne stidite i misliti tako što? Dobro znate, da je to ružna kleveta.

— Lijepo dakle, reče Sablin, — a što vi želite od mene?

— Hoću, da biste se jednostavno i srdačno odazvali na tu pozdravnu brzojavku. Nikolaj Nikolajević mi piše, da vam pukovniju daju za kakova dva mjeseca. Pod svaku cijenu žele, da vam dadu n-sku konjičku diviziju. Carica se zauzima za to.

— Ali ja toga ne tražim. Meni ne treba ništa.

— Razumijem vas... Ali treba Rusiji. Potrebno je, da bi se takvi ljudi, kakav ste vi, uzvisili.

— A što je u meni osobito?

— Pošteni ste i hrabri... I, ako se ovo drugo svojstvo nalazi i kod drugih zapovjednika, no prvo je tako rijetko! Vi ne ćete izdati cara, pa ni zbog Rasputina!... Poslušajte, što se pogovara. Rat postaje sve teži. Nemamo više ni topovskog, ni pješačkog streljiva, ni pušaka, a ratu se ne vidi kraj.

— Vratimo se na vašu molbu. Vi znate, kako mi je teško pisati carici...

— Kad bi bilo lako, ja ne bih ni molila. Znala bih, da ćete i bez mene napisati.

— Ah, zašto, zašto se ono dogodilo? otkine se s uzdahom Sablinu.

— Nikada ne znamo, zašto nam Gospod šalje ovo ili ono iskušenje.

— Ah, Gospode! Samo ne spominjite imena Njegova u svezi s tolikom grozotom!

— Zlo se može nadvladati samo dobrim. Djavola ćete otjerati znakom križa. Vaša brzojavka bit će znak milosti.

Sablin ne odgovori.

Aleksandra Petrovna sjedila je na stolcu do njegova kreveta, a njene velike i sive oči bile su s dubokom ljubavlju uprte u njega. Ispred njega su

prolazile posljednje tri noći i razgovor s ocem Vasilijem. Evo prvog koraka, prvog pokušaja da ispuni zapovijed ljubavi i da odgovori ljubaznom riječi onome, koga mrzi. A da li doista mrzi? Zar on nije ljubio i nije sažaljavao caricu? Zar on ne shvaća, što znači za nju Rasputin? Demon, koji je zavladao nad njom, težak križ, postavljen na njezina umorna pleća... Ah, kad bi ona bila samo žena i kad ne bi s njom bila tako usko svezana sudbina Rusije, pobjeda ili poraz. Čemu ta krv, čemu muke, čemu njegove rane, čemu ubijeni Kolja i mili Rotbek, iznakažen metkom, čemu? Kad iznad svega toga stoji zamazani i razvratni seljak, koji je pogrdio njegovu ženu.

— Ne, reče tiho, — ne mogu.

— Evo pogledajte, što sam napisala: — »Pukovnik Sablin preponizno podnosi Vašemu carskomu Veličanstvu blagodarnost za milostivu brigu. Usrećen vašom ljubežljivošću, na novom mjestu s novim ću se silama trsiti da pobijedim neprijatelja i proslavim rusko oružje«... Vi treba samo da potpišete.

— Nije dobro, Aleksandra Petrovna. Vi počinjete u trećem licu, a onda prelazite na prvo.

— Oprostite. Kad sam pisala, mislila sam na vas, a pisala sam u svoje ime. No to se može lako preraditi. »Podnosim« — i sve je gotovo. Potpišite, a ja ću odmah poslati.

»Tko govori: Ja ljubim Boga, a brata svoga mrzi, taj je lažac: jer ne ljubeći brata svojega, kojega vidi, kako može ljubiti Boga, kojega ne vidi?« pomisli Sablin.

On osjeti, da se ne može odreći misli o Bogu, ne može ne vjerovati, ne može ne tražiti Carstva božjega prije svega. Maleno, kao zrnce, kao sjeme gorušično, zrno ljubavi ušlo je u njegovo srce i već je raslo kao mlada snažna i gibljiva mladica. Sablin uzme iz ruku Aleksandre Petrovne bilježnicu i pisaljku i čvrstim grubim potezima napiše: — »Du-

boko dirnut brigom Vašega carskoga Veličanstva podnosim vam preponiznu blagodarnost, carice, za vašu čestitku. Na čelu pukovnije težit ću za pobjedom i slavom Rusije, iznad koje za mene višega nema. Krilni pobočnik, pukovnik Sablin«.

— Odašaljite! reče resko.

Aleksandra Petrovna preleti očima papir, sagne se k Sablinu i toplo ga poljubi mekim sočnim usnicama.

— Neka vas Bog čuva! reče ona.

Sablin je ležao zatvorenih očiju i teško disao. Nije lako odaslao tu brzojavku.

Za dvije nedjelje Sablin se potpuno oporavio od rana i otputovao u sjedište armije, da preuzme zapovjedništvo n-ske husarske pukovnije. Ranim proljećem god. 1915. već je dobio brigadu, a ljeti iste godine bio je imenovan, za primjer ostalima, zapovjednikom n-ske konjaničke divizije.

Sva ta imenovanja primao je s kršćanskim mirom; primao je sve veću vlast kao b r e m e i svu je snagu svoje ljubavi uložio na poboljšanje četâ, kojima je zapovijedao.

Preveo dr. **Maksimilijan Petanjek.**

CIJENE KNJIGAMA „ZABAVNE BIBLIOTEKE".

119—120. Boylesve: **Miris Boromejskih otoka,** ilustriran internacionalni roman sa jezera Lago Maggiore. K 24.
121—123. Šubin: **Boris Lenski,** nastavak rom. »Azbejin«. K 48.
124—125. Zùccoli: **Strelica u slabinama,** talijanski roman. K 32.
126—127. Jacobsen: **Niels Lyhne,** pov. danskog mladića. K 30.
128. Bourget: **Druga ljubav,** s francuskim orig. tekstom. K 24.
129—130. C. Ferd. Meyer: **Kaludjerov pir,** četiri kulturna crteža. K 30.
131—132. Murger: **La Bohème,** pariski umjetnički život. K 40.
134. Gréville: **Ksenija,** roman jedne Ruskinje. K 24.
135. Šimunović: **Mladi dani,** nagradjeno hrvatsko djelo. K 24.
136. Sigbjörn Obstfelder: **Krst,** zbirka pjesama u prozi. K 24.
137—138. Marriot: **Duhovnička smrt,** život jed. svećenika. K 28.
139. Charles Hirsch: **Prepletanje,** roman majke i kćeri. K 24.
140—141. Kuprin: **Moloh,** pet ruskih slika. K 30.
142. Prévost: **Nimba,** talijanske pustolovine u Africi. K 24.
143—144. Péladan: **Una cum Uno,** rom. jedne vel. ljubavi. K 24.
145. Kraševninikov: **Gospodjice,** obična historija iz života. K 24.
146—149. Barbusse: **Oganj,** opis velikoga rata. K 48.
150—152. Bordeaux: **Zavijani tragovi,** jedan brak, s originalnim francuskim ilustracijama. K 30.
153. Loti: **Roman jednog spahije,** ljubav na Senegalu. K 24.
154—155. Gyp: **Biserka,** roman jedne umiljate djevojke. K 24.
156—158. Tovote: **U ljubavnoj omami,** berlinski roman. K 36.
159—160. Ibler: **Zora,** nagradjeni roman iz hrv. života. K 28.
161—162. Bennett: **Sveta i profana ljubav,** roman jedne mlade Engleskinje. K 28.
163. Loti: **Mornar,** život jednog mladog Francuza. K 24.
164—165. Bojer: **Naše carstvo,** iz norveškoga svijeta. K 24.
166—168. Bourget: **Učenik,** psihologija jednog omladinca. K 30.
169—171. Marriot: **Njegovo Božanstvo,** roman jednog kažnjenika. K 30.
172—173. Havlasa: **Okna u maglu,** japan. ljubavni rom. K 24.
174—176. Marriot: **Uskrsnuće,** nastavak »Njeg. Božan.«. K 30.
177—180. Rodziewiczówna: **Kasja,** rom. iz varšav. svijeta. K 32.
181—182. Bourget: **André Cornélis,** kriminalni roman. K 28.
183—187. Verona: **Mimi Bluette,** roman talij. plesačice. K 36.
188—190. Heller: **Collinove pustolovine,** detektivski švedski roman. K 28.
191—193. Kellermann: **More,** s bretonskih ostrva. K 24.
194—196. Benoit: **Koenigsmark,** s njem. knež. dvorova. K 30.
197—203. Verona: **Život se počinje sutra,** ljubav jednog tal. profesora. K 48.
204—207. Prévost: **Gospodin i gospodja Molog,** doživljaji njemačkog naučnjaka. K 30.
208—211. Benoit: **Atlantida,** fantastički roman iz središnje Afrike. K 30.
212—214. Bourget: **Ljubavno zločinstvo,** roman jedne dobre žene. K 24.
215—217. Ganghofer: **Rakela Scarpa,** iz carigr. života. K 24.
218—222. Farrère: **Civilizirani ljudi,** na kraj. istoku Azije. K 30.
223—225. Kuprin: **U mraku,** slike iz ruskog svijeta. K 24.
226—228. Corthis: **Za samu sebe,** rom. jedne mlade Franc. K 24.
229—232. Kellermann: **Ingeborg,** ljubavna pjesma nad pjesmama. K 30.
233—234. Zùccoli: **Skriveno nedjelo,** zloč. jednog baruna. K 24.
235—239. E. i J. Goncourt: **Renata Mauperinova,** roman jedne nestašne djevojke. K 32.
240—245. Gilliard: **Tragična sudba Nikole II. i njegove porodice.** S ilustracijama. K 32.
246—255. D'Annunzio: **Slast,** iz života rim. aristokracije. K 48.
256—258. Bonsels: **Pčelica Maja i njeni doživljaji.** Za djecu. K 24.
259—262. Svobodová: **Crni lovci,** gorski romani češki. K 24.
263—272. Krasnov: **Od dvoglava orla do crvena barjaka.** Prvi dio. K 48.
273—275. Eekhoud: **Kees Doorik,** flamandska seljačka pripovijest. K 20.
276—279. Ojetti: **Igra ljubavi,** rom. rimske aristokracije. K 32.
280—284. Krasnov: **Od dvoglava orla do crvena barjaka.** Drugi dio. K 28.
285—294. Zola: **Čovjek zvijer,** veliki roman iz života. K 64.
295—300. Anet: **Potresla se zemlja od istoka,** ilustrirani ljubavni roman iz prvih dana ruskoga prevrata. K 44.
301. Henri Duvernois: **»Fuga«** i **»Umoren zmijin skot«,** dvije novele. K 26.

